

DUCH A NÁROD

Drahému panu zřediteli
Frant. Tělověděmu
jeho brichem podobiznu
posílá
oivano

Arne Novák
3. 11. 36.

DUCH A NÁROD

Kniha studií a podobizen

ARNE NOVÁK

1 9 3 6

FR. BORO VÝ, PRAHA

Drahému příteli Jiřímu Horákovi

Z desetileté žně svých studií a podobizen, článků a posláních, psaných pro časopisy, sborníky a noviny, vybírám dvacet prací, delších i kratších, které jakkoliv přispívají k pochopení duchovního obsahu národa. Každá z otázek zde řešených náleží k základní problematice češství. Všecky osobnosti, tuto charakterisované buď podrobným rozbohem neb synthetickou zkratkou, ztělesňují některou výraznou stránku našeho kmene, i když se význam nejedné z nich může zdáti podružným. Neváhal jsem pojmovi do své české galerie vedle stavitelů chrámu také prosté a skromné dělníky myšlenky a slova.

Netajím se tím, že stejně dnes, jako před dvaceti lety, stavím pojem národa nad pojem státu; stát pro mne znamená jenom jeden z výrazů skutečného života národního. Avšak se stejným důrazem nejen prohlašuji, ale v této knize všude dovozují, že národ mně jest pojmem oblasti duchové a mravní, v níž si generace i věky podávají ruce a pochodně, nikoliv z důvodu plemenného a krevního příslušenství, nýbrž ze surchovaného příkazu, aby skrze národnost dospívaly vyššího lidství a v něm se propracovávaly k vědomí synovství božího. Jinak se kult národa, láska k vlasti, zbožnění krve a půdy zvrhají v pověru, kterou také má kniha touží rozptylovati.

V Brně na podzim 1936.

Arne Novák.

Stavitelé chrámu

Slavnosti mileniové, které otevřely bronzové dveře dostavěné katedrály svatovítské na hradě pražském, přešuměly příliš rychle, aby vtiskly trvale do myslí celý symbolický význam, jež má pro národ dovršení díla, posvěceného staletími a spojujícího nás živoucí s hlubokými vrstvami předků. Tento chrám, pod jehož základy se tmějí hrubě otesané kameny i neumělé románské klenby z počátků křesťanské kultury v Čechách a z prvních dob pevné vlády pražských knížat nad zemí, není jenom svatyní náboženskou — a to první svatyní ve vlasti! — ani pouhou podstatnou součástí hrazeného sídla státní svrchovanosti československé — jest více, daleko více.

Časy národní poroby a bezmoci vzhlížely k němu v bolestné elegii vyčítavě jako k hrobce králů a knížat českých. Desetiletí politického zápasu za právo a samostatnost se posilovala v naději vzpomínkou na symbolický skvost, čekající ve sklepení jeho nejdrahocennější kaple na splnění svého důsažného úkolu. Šťastný úsvit národního osvobození, i když se odvrátil ode všech zásad i symbolů monarchismu, vyvrcholených korunou svatováclavskou, a ač zcela ochladl v citech náboženských, přece si uvědomil povinnost dokončiti v srdci pražského hradu velké architektonické dílo předků a odevzdati národu, samostatnému a svobodnému, skvělý a hotový výtvar evropské myšlenky a české práce, k němuž položil základy ve šťastném věku hmotného i duševního blahobytu sám

Otec vlasti. Tento závazek k minulosti a spolu závazek pro budoucnost byl splacen v prvním de-
ceniú Československé republiky, a jest beze sporu
oprávněným titulem její hrdosti, že v kritické do-
bě horečného zařizování vlastní domácnosti do-
vedla pro tento vznešený podnik zjednatí pro-
středky, zmobilisovati techniky a umělce, najítí
správný poradní hlas učených znalců i posilující
nadšení zástupů. A tak se slovo stalo skutkem, a
dědic české země, svatý Václav, mohl právě v den
tisícího výročí svého zrození pro věčnost poky-
nouti od svého hrobu k národu, tísnícímu se u
vchodu do dostavěné katedrály a zavolati zvoucím
hlasem: Introite!

Abychom si však dokonale uvědomili význam-
ný smysl památné této události a duchovou krásu
stavby jí symbolisující, musíme tam vstupovati čas-
těji pro vznešené podněty mravní povahy, k nimž
nejen duše umělecké a srdce náboženská, ale i
každého nepodjatého věrného Čecha povzbuzuje
sama velebnost prostoru, ovládnutého velkým řá-
dem gotickým. Jako povoláný důvěrník národ-
ního genia, Bedřich Smetana, si přál, aby jeho
Libuše zavzněla vždy ve velkých slavnostních
chvilích národních, tak za týchž příležitostí by-
chom měli putovati k svatému Vítu. Nevadí-li
dnešku v hudební visí Smetanově úchvatná mod-
litba k bohům pohanským, nemůže ani nenábo-
ženským duchům ve svatovítské katedrále překá-
žeti, že to byl vzlet gotického křesťanství, který
vzdušně sklenul její klenby, že honosné katolické
baroko naplnilo její oltáře svou nádherou, že spi-
ritualistická romantika dala podnět, aby stavba

byla dokončena v duchu novogotickém. Ve všech těchto duchovních nářečích může a má národ rozuměti společné mateřštině, která v různých dobách a pod několikerou způsobou tlumočila a dosud tlumočí touž touhu, ukrytou na dně národní duše: účastniti se rovnoprávně s ostatními vzdělanými národy nejvyšších hodů myšlenky a citu, domáhati se s nimi a přece po svém hodnot absolutních, sloužiti práci a vzletem, modlitbou a snem, dumou a extasí říši svatého Ducha, která trvá na věky.

A jaké jsou to asi doby, které zvláště lákají, ba zavazují při vstupu do chrámu svatovítského k těmto úvahám? Jistě ty, když národ, odlože rozdíly názorů a spory stran, třídní rozpory a zájmová nedorozumění, třenice o hmotné výhody a nechutenství denního zápasu, se pocítí opět jednotným tělem a mravním celkem, a kdy ve své bytosti osvobozujícím instinktem najde to, co jej navzájem pojí a spíná — teprve v tomto vědomí se stává hodným, aby v národní svatyni pozoroval i prožíval svou souvislost s dílem a osudem předků, tolikráte násilně přerušovanou a přece nepřervanou.

Málem po šest věků pokračovala práce stavitelů i dělníků o katedrále, jejíž huť stavební se mnohokrát rozpadla a opět zvedla ze ssutin. Kruté náboženské rozpory, které docela rozdvojily národ, i oheň a meč divokých válek s nepřátelei i s rodáky zastavily na desetiletí, ano na století dílo, pro něž jako by nebylo již ani hmotných prostředků, ani duchovního pochopení. A přece se vždycky znovu vrátil k němu národ jako k úlo-

ze, která zavazuje a zároveň povznáší; tyčiloť se tu na vyšehradě hlavního města i obecného svědomí stále cosi, v čem si pokolení rozuměla. Tato mohutná, věkovitá melodie *pokračování*, která hučí úchvatnou fugou varhan k českému srdci ze sklenutých prostor svatovítského chrámu, dodává katedrále její svrchované vznešenosti. Jejím rytmu, její moudrosti, její síle se podivujeme především v stavebních dějinách velechrámu. Jak i skromnější románský i smělejší gotický stavitel vyhledávají pro své nové dílo totéž místo, kde již předtím stávala svatyně! Jak oba skvělí architekti Karlovi odevzdávají druh druhu ve shodě a formové jednotě plány i práci, oba věrní duchu velkého zakladatele! Jak jasný renesanční mistr přičlení vznešený půvab radostné věže k středověkému celku soulodí gotického! Jak prostý, zbožný kněz, veden správným instinktem a oslněn tajemným viděním, se právě po půl tisíciletí vrátí k touze Karlově a dovede v probuzenské době s výmluvností lidového kazatele vštípidi národu, že i zde vzroste vítězný chrám znovuzrození! Jak na konec vzdělaný architekt moderní s klidnou jistotou přemůže všechny pochybnosti a rozpaky starožitníků a puristů a scelí obě půlky, starožitnou i novotnou, v organickou jednotu tak samozřejmou, že honosné zlato starých soch barokních družně přilne k světlému kameni nových pilířů!

Nechať k nám všem důtklivě doléhá důrazná a důtklivá mluva těchto mistrů, jejichž kamenné hlavy kynou spokojeně dolů s triforia svatovítského! Všickni jsme v oblasti politické i v okruhu vzdělanosti povoláni a zavázáni k pokračování,

kteřé vřak nemá býti slepou nápodobou předchůdců, nýbrž svobodným a individuálním rozvíjením jejich podnětů a možností v plném duchu a ve vyzrálých formách doby, z které čerpáme právě svou životní mízu . . . jenom idea jednotného úkolu, jistota duchového společenství, idealismus národní pospolitosti musí nás sdružovati s předky a zařadovati do tradiční souvislosti.

Tak citové zanícení a tvořivá obraznost romantiků doplnily v obrozenské době zkumný a třídící rozum osvícenců; tak hned na počátku našeho politického zápasu hrdé uvědomění státoprávní bylo uceleno myšlenkou národně jazykového sebeurčení; tak v rozhodné chvíli dějinné závratná odvaha zahraniční akce se pojila k promyšleným přípravám domácího odboje. Jenom suché doktrinářství, nerozumějící zákonům života a vývoje, může v omezeném purismu vyhlašovati výhradní oprávněnost jediné metody a odsuzovati v jejím jméne ostatní cesty k témuž cíli, z nichž nejkratší nejsou vždy nejsprávnější. Což nemínili gotičtí monomanové sněsti kouzelnou věž Wohlmuthovu a připraviti tím Prahu o její nejvzletnější obrys? Což se nezdálo uměleckým konservativcům rouháním probourati zeď mezi starým chrámem a novogotickou svatyní? Což nereptají doposud hlasové proti osazování kaplí nově zbudovaných památkami starobylými? Ponechme fanaticům pýchu jejich jednostrannosti a snažme se pochopiti život, který si z rozmanitosti sám vytváří jednotu, který různé slohy podřizuje zákonu organického růstu a životní potřeby, který z vrstevného díla generací teprve skládá těla i ducha národa!

V katedrále našeho státu, k němuž jsou teprve položeny základy a do níž k práci jest povolán vzdělanec i dělník, obchodník i zemědělec, řemeslník i voják, kněz i podnikatel, zdvihnou sloupy, vyklenou oblouky, vztyčí věže sociální spravedlnost i individuální odpovědnost, hospodárné svědomí i podnikavý rozmach, vytrvalá práce i duchový vzlet, spojeny a povznášeny cílem, který nám odevzdali předkové, abychom jej, s podílem částečného uskutečnění, zase my odkázali budoucím. Tuto životnou moudrost pokračování, tuto jistotu jednoty v rozmanitosti, toto bezpečí spojení přes generace nám v slavnostních chvílích, jakoby naléhavou mluvou svého mohutného zvonu Zikmunda, vždy znovu připomínej svatovítský chrám, k jehož podobenství se snažme dobudovati vnitřní stavbu svého státu, ještě mladého a nehotového, ač jeho minulost, mnohokráte přerušovaná, sahá nazpět až do dob svatováclavských! (1929.)

Anežka Česká

Po pravici Myslbekova pomníku svatého Václava stojí za sebou v nábožném klidu, ovládajícím harmonicky duchovní zanícení, dvě monumentální ženské postavy kněžen a světic z rodu Přemyslova: vpředu vyrovnaná matrona ctihodného stáří v rouchu knížecím, svatá Ludmila, za ní štíhlá dívka plavného vděku, blahoslavená Anežka. V nich, obou osobnostech dějinné skutečnosti, obestřených svítivou mlhou legendy, ztělesnilo klasické umění sochařské dva velké ženské typy gotického středověku českého, který velice záhy nadal obě urozené kněžny církevní gloriolou, ozdobiv choť Bořivojovu korunou mučednickou a dceru Přemysla Otakara I. svatozáří světeckou o mnoho dříve, než provedl Řím svou kanonisaci a své blahořečení; lid, veden nadšenými pisateli legend ze stavu kněžského, uctíval obě ušlechtilé Přemyslovny dávno mezi svými patrony zemskými.

Obklopuje-li bábu svatého Václava nábožná starobylost křesťanského pravěku v Čechách, bojujícího ještě s pohanstvím a souvisícího s podnětnou vzdělaností staroslovanskou, stojí Anežka Přemyslovna, dcera století třináctého, v plném světle rozvité náboženské kultury gotické, kterou sama upevňuje a prohlubuje tím, že čerpá podněty a poučení z bohatě plynoucích zdrojů reformního křesťanského hnutí v Itálii, unášeného vítěznou myšlenkou františkánskou. Zůstane vždy vábivým předmětem historických dohadů a básnických kombinací, aby byl psychologicky vyložen a motivován

obrat krásné a vzdělané královské princezny z rodu Přemyslova od světa k Bohu, a aby bylo zváženo, pokud politicky dvorské intriky a pokud svobodně resignující rozhodnutí zmařily zosnovaný sňatek předurčené snachy či dokonce nevěsty samého německého císaře; okolnosti ty, svrchovaně zajímavé pro zahraniční vztahy českého státu a jeho panovnické dynastie v třináctém věku, vykládají rozhodující krok mladistvé kněžice jenom částečně.

Odkládajíc roucho knížecí a přijímajíc závoj jeptišky, Anežka Česká se nadšeně přihlašuje k velkému reformnímu hnutí náboženskému, které jako silný jarní vítr vane z Itálie na sever a jemuž neodolaly ani jiné urozené příbuzné, obklopené později rovněž leskem světectví, Alžběta Durinská a Hedvika Slezká: dobrovolnou chudobou, přísnou kázní, stálým cvičením náboženským zapírají v sobě dcery lidské, aby se staly důstojnými dcerami božími. Velký troubadour nebeské lásky a spanilý blázen v Kristu, František z Assisi, neocenitelný obroditel ducha křesťanského, ukazuje jim cestu, která neznamena strohé a tupé ochuzení lidské bytosti, nýbrž naopak její duchovní rozvití a netušené obohacení srdce člověka o celé provincie citového štěstí, spirituální rozkoše, tvůrčí lásky a štědré dobroty podle dávné již předkřesťanské moudrosti: odhod' sama sebe, abys mnohem více nalezl!

S nábožně milostnou přítelkyní a spolupracovnicí svatého Františka, abatyší od sv. Damiána v Assisi, svatou Klárrou, která náboženskou kulturu a kázeň františkánskou přizpůsobila životu žen-

skému, vchází Anežka Česká do přímého styku, o čemž svědčí zachované listy Klářiny, plné duchovní útěchy a organizačních pokynů; po prvé, již v století třináctém, si podávají přes Alpy ruce a srdce dvě duchovní sestry ke společnému dílu kulturnímu! Závoj a prsten svaté Kláry, které putují z Itálie do Čech, jsou patrně jen symbolem a legendou; skutečností však zůstává uvedení klarišek vedle mužského františkánství do Prahy, organizace nábožné služby nemocným a chudým, asketická a rozjímavá disciplína v ženském klášteře, jemuž se sama Anežka postaví v čelo, odmítajíc tituly a přijímajíc jenom nejvyšší povinnosti. Krok, který ji vede z tradičního útulku urozených Přemysloven, z vybraného, ale kázní již uvolněného kláštera svatojiřského na hradě pražském do nového přísného konventu na Františku na Starém městě, má dosah historický: křesťanství, které se i u nás zvrhlo v planou formu, nabývá opět plného a kypivého života... až sem, půl druhého století nazpět, možno stopovati kořeny obrodného křesťanského hnutí, které pak, v době lucemburské, zachvátilo celý národ, posíleno novou spekulací náboženskou, naplněno světským demokratismem, ozbrojeno však také duchem vzpoury proticírkevní.

Z ohniště františkánského křesťanství při nízkém pravém břehu vltavském, Anežkou rozdmýchaného nevycházejí jenom snahy charitativní, korunované brzy ustavením špitálu křižovnického u pražského mostu, ale i plodné podněty umělecké, stejně jako ve Vlaších, kde se světec z Assisi stal jedním z předních inspirátorů výtvarných; dopo-

sud mluví dlouho znesvěcené a pozvolna restaurované svatyně a svatyňky na pražském Františku o tektonicky i ornamentálně zajímavé a průbojně rané gotice. Nevíme, pokud i sem abatyše Anežka zasáhla přímo; letopisci nás poučují jenom, kterak vedle péče o chudé, o nemocné, o kázeň mezi sestrami měla za vlády Václava I. a Přemysla Otakara II. i za bezvládní braniborského vždy moudré slovo, mírný pokyn, pohotový útulek pro rozvášněné příslušníky svého bojovného a nesvorného rodu. Jistě pojal velký český dramatik správně její postavení v našich dějinách, když ji (ve „Falkenštejnu“) ve vlnobití osobních vášní i stranických zájmů, v náporu cizáctví a rozpadávající autority představil jako velebné zosobnění rodové mravních tradic rodu Přemyslova, o něž se opírá český stát a národ.

Ostatků blahoslavené Anežky, která se již nedočkala rozkvětu přemyslovského dvora a státu za krále Václava II., neznáme; její hrob zahladily doby náboženských bouří, jež, změnivše křesťanský ideál, zasuly na dlouho její památku; ze staveb na Františku zbyly pouhé trosky. Církevní úcta k zemské patronce české vymohla teprve před 58 lety její blahoslavení. A přece dnes, šest set padesát roků po smrti Anežky Přemyslovny, hledí na nás zpod řasnatých závojų přísné klarisky období gotického jedna z prvních bytostí, jež zduchovněly a posvětily české ženství. (1932.)

Národ a plémě

S rozmyslem a důstojností odpověděli biologové i anthropologové druhé třídy České akademie věd a umění na hlučné snahy současného Německa, aby politické aspirace byly zdůvodněny filosofií plemennou, která se osobivě opírá o biologické poznatky i dohady, a aby byla podle toho zařízena i veškerá veřejná prakse. Sborník *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich zušlechtování*, vydaný právě za redakce profesora Karla Weignera, přináší vedle vydatného a přístupného poučení o pojmu i problému plemen zvláště evropských a o domnělých důkazech nadřazení rasy některé i vedle mnohostranných úvah eugenických i sociálně hygienických také zdůvodněné odpovědi na otázky, které hluboko zasahají do kulturního svědomí všech nás; kniha přírodovědeckých a lékařských odborníků má, též mimo svůj aktuální popud, dosah pro celou vzdělanost národní.

Také laik, probírající se pozorněji články sborníku, z nichž zvláště stati Brožkova, Matiegkovy a Weignerovy v části hlavní a příspěvek Horákův a Niederlův v dodatku získávají světlostí podání, jest pro publikaci příznivě naladěn některými takřka vědecky mravními znaky klidného a zároveň důrazného výkladu. Se skromností, dnes velmi vzácnou, upozorňují odborníci na vrátkost a nehotovost dosavadního badání o rasách lidských, na komplikovanost poměrů, která varuje před závěry předčasnými, na vědeckou nejistotu, jaká

právě poslední dobou zavládla o průkaznosti dotud uznávaných hlavních znaků plemenných: jak se příznivě liší tato kritická zdrženlivost od radikální generalisace sousedních polovědců a popularisátorů! Stejně spanile působí ukázněná opatrnost, s níž se učení badatelé střehou přenášeti poznání biologické do oblasti duševní a kulturní, neupadajíce do přírodovědné pověry obdobné vzkříšenému historickému materialismu; vystříhají ostatně i před tím, aby zoologické a pěstitelské zkušenosti nebyly prostě aplikovány na člověka a lidskou společnost. A třebaže si uvědomují, že jejich čtenářským i mravním forem jsou především čeští a pak i slovanští vzdělanci, přece nikde nepodléhají pokušení, v němž neobstáli biologové němečtí, stavějící na vrchol plemenné pyramidy rasu nordickou. Nejenže ve sborníku není ani stopy po tom, že by nějak byly vynášeny rasové celky, z nichž se skládá náš národ neb které se vyskytují v našem státě, ale není prohlášována ani prevalence plemen evropských nad plemy ostatními, ani povýšenost kultury evropské na př. nad civilisacemi asijskými, takže knihou skutečně vane vzduch spravedlivé humanity, s jakou se u teoretiků rasových od Gobineaua a Chamberlaina po Woltmanna a Günthera skoro nesetkáváme. Spolupracovníkům Weignerovy publikace, ať referují o pracích cizích, ať přednášejí své kritické pojetí, ať naznačují to či ono ze svého vlastního badání, nemohl by nikdo vytknouti, že se dopouštějí *zrady vzdělanců*, zneužívajíce jakkoliv naukového poznání k účelům politickým neb třídním a přenášejíce dedukce z teoretických po-

znatků či hypothes do praxe, vítané tomu neb onomu mocenskému činiteli. Spíše jen bezděčně než úmyslně se jejich závěry shodují se zásadami, jimiž se spravuje naše politika státní, ostatně v otázce rasové liberální a osvícená.

Nebudíž zde parafrasován, tím méně posuzován veškerý bohatý obsah Weignerova poutavého sborníku! Běží tu o úkol mnohem užší: naznačiti, jak poznatky i názory našich biologů o rasových problémech zasahají do otázek národnosti a národní kultury, kolem nichž, nemá-li pozbyti svého životního smyslu, musí stále, jako kolem světelného zdroje, kroužiti všecko naše umění a především také umění slovesné.

Shrneme-li hlavní zásady našich biologů o podstatě rasy a jejím poměru k podstatě národa, byly by asi tyto: 1. Národ a plémě (rasa) jsou pojmy naprosto různé; kdežto plémě jest pojem anthropologický a biologický, jest národ pojem psychologický a historický. Připomeňme si však hned, že při nepopěrné vzájemnosti znaků tělesných a rysů duševních jest vliv známek rasových na národní povahu alespoň pravděpodobný. 2. Ani v lidstvu evropském vůbec ani v rámci jednotlivých národů nenacházíme ras čistých, nýbrž ve směs plemenné smíšeniny. Tyto spadají vznikem již do dob, kdy se historičtí národové ustavovali a tvořili. 3. Nikterak nelze vědecky dokázati, že by i po stránce tělesné vynikala některá z dosavadních evropských ras nad rasu jinou, ať jde o výkonost, zdraví, dlouhověkost a generační schopnost; tím méně lze to dovoditi o duševní superioritě některé rasy. 4. Zůstává pouhým do-

hadem, že by společenská skupina (národ) získávala tělesně a duševně plemennou čistotou a zachovalostí; naopak zkoumání fyzická i zkušenosti historické nasvědčují, že míšení a křížení plemen působí příznivě na celky z nich vzniklé po stránce psychické i tělesné. Národové plemenně nejvíce pomíšení vykonali v dějinách lidstva nejvíce a posud jsou vůdci evropské civilizace. 5. Proto, na rozdíl od eugeniky a sociální hygieny, jimiž se zvyšuje tělesná úroveň celku a tak se vytvářejí do určité míry příznivé podmínky pro vznik vynikajících jednotlivců, nemůže přísně výběrná a drakonicky prohibitivní rasová politika národu prospěti; zastavujeť násilně proces, který naplňuje Evropu od prahu dějin a jehož výsledkem jest naše civilizace. 6. Zůstávají však nejvyšší okruhy kulturní, kde všechny podobné zásahy, rázu vlastně fyzického, selhávají, neboť duševní rozvoj národa nezávisí na plemeni, jež se dá do jisté míry regulovat, nýbrž na vynikajících jednotlivcích, jejichž vznik dán jest nejednou paradoxem, stavějícím na hlavu poznání biologické a eugenické: z rodičů, vykazujících znaky plemenné degenerace a fyzického úpadku, se rodí občas geniové. Slovem: anthropologické a biologické vědomosti o rasách, z kterých se národy skládají, a odsud plynoucí pěstitelská i eugenická prakse se nemohou přenášeti ze sféry fyzické do oblasti tvoření duševního a kulturního, k němuž směřuje vlastní činnost každého národa, ani politickou nevyjímajíc — národ jako celek duchový a mravní, má vyšší starosti než řešení otázek rasových.

Kdo si srovná tuto klidnou a důslednou ana-

lysu plemenných problémů u našich učenců na straně jedné a způsob výkladu o týchž věcech u badatelů německých na straně druhé, postřehne rázem jeden velký rozdíl v pojetí i v podání. Českým badatelům chybí nadobro ona mystická složka, jíž se naši sousedé nevyhnou skoro nikdy, mluví-li o rase a jmenovitě o vůdčí t. j. nordické rase svého národa; ostatně vnášeli podobný živel nábožné tajemnosti a citového rozechvění, kdykoliv jednali o pojmech linguisticko-kulturních, o arijsťví neb indoevropanství (v jejich obvyklé terminologii: indogermánství), které velmi často eskamotáží zcela nevědeckou ztotožňovali s pojmy rasovými. Snad někdo postřehne za rozborem a výkladem českých biologů přísadu onoho střízlivého a opatrného racionalismu našeho, který v umění i v politice nám tak často brání ve smělejších rozletu; kde běží o analysu faktů a o dedukce z ní plynoucí, jest chladná kritičnost, opírající se o čisté a jasné rozumové poznání, jistě na místě. Mystičnost však, s jakou k problému rasy, její čistoty a její spásonosnosti přistupují němečtí teoretikové i popularisátoři biologičtí a po nich myslitelé i agitátoři sociálně političtí, jest výrazem kultu Podvědoma v Třetí říši: z propasti věků i z hloubek, otvírajících se pod vědomím, lákají na světlo a do služeb přítomnosti zapadlé a vybledlé tradice, křížením a míšením dávno obměněné a porušené plemenné původní prvky, fantomatické předky ze stěhování národů, kteří s dnešním Němcem nemají pranic společného, a na konec i mrtvé pohanské bohy germánské. Všecka čest energii plic a hlasu, kterou novodobí krysaři

hamelnští vkládají do své svůdnické píšťaly, ale stejně se jim nepodaří vylákati Odina s mračným kloboukem neb Donara s hromovým kladivem z Walhally či z Niflheimu, jako se jim nepoštěstí usaditi na prestolu národnosti a učiniti praotcem dokonalé a čisté rasy teď ve dvacátém století ideálního člověka nordického, muže dlouholebého, vysokého, štíhlého vzrůstu, plavých narudlých vlasů, modrošedých očí a stejné schopnosti k válčení jako k státnické organizaci i metafysickému hloubání.

Jak se podle dosavadního zkoumání a nesporných výsledků anthropologických jeví rasové poměry uprostřed našeho národa? Varujme se především osudného omylu svých sousedů a nevkláděme do otázek plemenných cizorodé pojmy lingvistické a kulturní! Že náležíme k jazykovému kmeni slovanskému, že jsme skrze svou řeč blíže národům skupiny baltské než germánské a že se všemi Slovany se řadíme k jazykové rodině indoevropské, nemá s naším rasovým složením nic společného. Nevíme ani, kteří plemenní činitelé ještě před počátkem našich dějin rozhodli v českých zemích o budoucí rasové povaze obyvatelstva naší vlasti: když veliká vlna slovanská trvale zaplavila kraje mezi Sudetami, Karpatami a Dunajem, jistě tu našla zbytky praobyvatel, snad i několika plemen, a s nimi se smísila krví i duchem. Anthropologie, která ostatně v poslední době zapochybovala o dostatečné průkaznosti svých kranilogických měření, pronesla a ještě pronese nejednu domněnku o tom, k jakému plemeni náleželi předhistoričtí praobyvatelé naší vlasti a

k jakému historičtí slovanští přistěhovalci, opustivší svá původní sídla. Ale to zůstane hypothesami, stejně jako dohady o rasovém určení pozdějších dobyvatelů, přispěvších vydatně ke smíšení krve. Ve věku, kdy náš národ vzniká jako jazykový, kulturní a politický celek a uvědomuje si své bytí, byly na naší půdě rasové poměry již celkem stejné, jako v přítomnosti. Přidržíme-li se klasifikace Francouze Denikera, kterou zdokonalil Polák Czekanowski, skládá se náš národ z příslušníků čtyř hlavních ras evropských (s výjimkou rasy středozevní, která se u nás naskytuje jenom sporadicky): plémě alpinské převládá a tvoří základ, do něho asi stejnoměrně zasahuje rasa baltická a dinarská, kdežto příslušníci plemene nordického zůstávají jen ve skrovné menšině. V rozličných končinách Československa jest zastoupení příslušníků různých ras arciť různé; nezapomeňme však také, že němečtí občané našeho státu se dělí rasově skoro stejně jako jeho obyvatelstvo slovanské!

Jenom s krajní opatrností možno tyto plemenné poměry uváděti v souvislost s našim vývojem dějinným. Uzavřenými plemennými celky nebyly jistě ani kmeny, které před sjednocením země pod vládou kmene českého mezi sebou zápasily o moc a panství, jako jimi nejsou kmeny, na něž linguista i filolog rozvrhuje posud náš národ, a to s tím větší určitostí, čím postupuje od západu na východ; jest to patrnó již z rozhodující okolnosti, že při obém kmenovém rozlišování daleko převažují znaky duševní a kulturní nad známkami fyzickými. Tyto etnologické otázky, podle dosavad-

ního materiálu prozatím ještě neřešitelné, leží u nás pohřbíchu ladem, a nebyl posud učiněn metodický pokus vymeziti přesně obsah těchto kmenových celků; pak by se mohlo postoupiti k rozboru účasti těchto jednotlivých činitelů na pospolitém vývoji historie i vzdělanosti naší. Kdyby se však přece vědeckému rozboru jednou podařilo redukovati odlišnost starých Lučanů, Charvátů, Doudlebů atd. i nových Hanáků, Slováků, Chodů atd. na rozdíly plemenné a zvláště dovoditi zvláštní rasovou osobitost Čechů, strhnuvších politickou, jazykovou a kulturní nadvládu k sobě, neznamenalo by to v jádře valnou změnu v nazírání na náš dějinný vývoj: naše dějiny i naše přítomnost jsou prolínáním a amalgamisací různých etnických a snad i plemenných složek, z nichž ani té, které se dostalo největšího úspěchu, nemůžeme přisuzovati vyšší cenu; i nemělo by její účelné podporování cestou selekce a výluky žádoucí hodnoty. Pokládá se za pravděpodobno — namnoze za pomoci analogií z dějin jiných Slovanů —, že rod Přemyslovců, který sjednocením a upevněním státní moci přispěl tak vydatně ke vzniku a uvědomění národa, byl jiného plemenného původu než většina lidu českého; patrně náležel k rase nordické. Ale než tento knížecí rod dokonal své velké dílo politické, pomísil se rasově sám, aby pak odkázal svůj významný úkol i své mocné žezlo příslušníkům rodů, náležejících podle jazyka, kultury a krve dokonce jiným národům; avšak tito se pročestili a rovněž přispěli vzácným podílem k pokroku českého státu a českého národa. Ani s tohoto hlediska nelze vyložití naši historii živly plemen-

nými. Ve Weignerově sborníku akademickém snesl Jindř. Matiegka zajímavé doklady o tom, že jak v minulosti, tak za našich dnů vynikající mužové o naši kulturu zasloužili byli příslušníky *všech* plemenných složek národních a že nelze té oné rase přisuzovati specifické nadání pro určitý obor, ani že v některém období proniklo to ono plémě zvláště. Stále znovu se vrací ústřední poznatek, že spoluprací a závoděním rasových příslušníků, ale i stálým křížením a míšením plemenných znaků vznikají vhodné podmínky pro kulturní činnost v národě — pronikavější poznání národních dějin přímo varuje před jakoukoliv politikou rasovou.

Nepochybujeme sice o tom, že plemenná rozmanitost uprostřed národního celku, podporovaná stálým míšením krve a křížením rasových znaků, přispěla vydatně k fyzické i psychické zdatnosti národní; patrně účiny tyto byly ještě zesíleny přílivem zcela cizích plemenných živlů do naší vlasti, od pravěku bojiště i tržiště na evropské křižovatce. Ale jak se tyto plemenné procesy děly, jaký kvantitativní i kvalitativní podíl na nich měly jednotlivé rasy, zvláště pak která z nich nejčistěji a nejzachovaleji zastupovala tělesný i povahový svéráz dávného obyvatelstva slovan-ského, to nevíme a patrně ani nikdy nevíme. Tím méně pak se smíme odvažovati jakýchkoliv zásahů do rasového procesu a snad dokonce v tomto směru orientovati svou politiku a svou kulturu: *nikoliv na vrátkých předpokladech anthropologických a biologických*, jejichž úroveň posud skoro nikde nepřekračuje vědění o rasách,

nýbrž na duchové a kulturní skutečnosti, jakou jest poznání o národě a národnosti, musíme budovati své pospolitě úsilí o vzdělanost, bez něhož naše politika budovatelská, obranná i zahraniční vůbec pozbývá smyslu.

*

Akademický sborník českých biologů i antropologů nezabývá se ovšem zevrubněji pojmem a obsahem národa a národnosti, leda tam, kde chce pojem a obsah rasy názorněji osvětliti jejím odlišením od národa neb dovediti svou ústřední zásadu, že národnost a plémě nejsou na sebe vázány. Ale i v těchto příležitostných a proto celkem stručných a zběžných zmínkách a poznámkách jest obsaženo mnoho podnětné látky, hodné hlubšího promyšlení.

Jest zajímavo, že oba autoři, kteří podávají v akademické publikaci výměr národa (národnosti), Jindřich Matiegka a Karel Weigner, jsou o věci mínění nestejného; spíše než z rozdílu mezi antropologem a biologem vyložíme tento rozpor z příslušenství obou učenců ke dvěma různým generacím, z nichž mladší, sotva beze vlivu veřejných událostí, prosytila své pojetí národa — možná, že bezděky a podvědomě — živlem státně politickým. Jindřich Matiegka definuje národ takto (str. 33): „Národem nazýváme souhrn lidí pojených k sobě sociálními znaky, hlavně kulturními prostředky a potřebami, na př. řečí, stejným kulturním směrem, náboženstvím, stejnými dějinami atd. Pojítkem jest tu vědomí společného kulturního majetku, kulturních pro-

středků a zájem na jejich zachování. Řeč má jako dorozumivací prostředek proto velký význam. Ale jest možno společného majetku se částečně nebo úplně vzdáti, používati jen řeči, ba dokonce mateřskou úplně zapomenouti, hlásiti se k jiné církvi, k jinému národu.“ Stručněji a určitěji, avšak v podstatě jinak zní výměr národa u Karla Weignera (str. 5): „Národ je celek lidí spiatých silnou vůlí žiti pod vlastní vládou a patřících k sobě územím, společným jazykem, duchovní jednotou a kulturou.“

Rozdíly mezi oběma definicemi jsou několikařelé. Matiegka pomíjí zcela znak tak důležitý, jako jest společenství území a sídel, čímž úplně rozpojuje pojem národa a vlasti. Zdánlivě mu dávají za pravdu početné zahraniční větve nejen národů velkých (na př. Francouzů, Angličanů a Italů v koloniích, zvláště Angličanů v Indii a Francouzů v Kanadě, dále němečtí kolonisté v Uhrách, na Rusi a ovšem zvláště u nás), ale i národů menších (Čechové vídeňští, američtí, volyňští); k této emigraci z původních vlastí, ale při tom s vědomím národního příslušenství přistupují v naší době Židé, které sionistické hnutí opět sjednotilo v národ, ač jim dovedlo vlast a sídlo přiřknouti spíše formou slibu než reality. A přece nelze v této věci s Matiegkou zhola souhlasiti. Bylť odedávna a zůstává také v přítomnosti zvláště účinným činitelem národního vědomí vztah ke společnému území, který se promítá i společenstvím obrany proti nepřítelům územního celku. Nepřestal však ani tenkrát, když se z poměru reálného, t. j. vlastnictví a usedlosti,

proměnil ve vztah ideální: vyhnanec a emigrant, kolonista a bludný poutník nacházejí svou vlast ještě tam, kde se narodili neb žili buď sami nebo jejich rodiče a předkové, kde tlí v hrobech posvátný prach praotců a kde rodáci mluví společnou řečí, ano i tam, kam se jednou dočasně obyvatelé cizí země míní a věří vrátiti — vlast nepřestává býti součástíou národnosti, ani tkví-li místo ve skutečnosti toliko ve vzpomínce či touze. Jinak bychom neporozuměli významu emigrace, která se může proměnit v mohutnou národně politickou sílu; ovšem, nepochopili bychom ani její tragiky, k jaké dochází neodvratně, pozbudeli mravní vůle přirozené půdy pod nohama. Vládněť jakýsi hluboký a vznešený svazek mezi vlastí a jazykem, neboť ztratě vlast, pozbýváš i schopnosti mluvití její řečí a zapomínaje ji, zvolna se odnárodňuješ. Není-li však uvědomělého spojení příslušníků jednoho národa s jeho původní vlastí a vyvine-li se u nich naopak vědomí náležitosti k územnímu celku jinému, nastává situace, že při zachování společného jazyka a společné kultury vzniká národ nový, jmenovitě jestliže tomuto vzniku hovějí a jej podporují okolnosti politické, jak se stalo s Angličany i se Španěly a Portugalci v Americe, kde se zapomnělo na starou vlast pro nové, silné a úspěšné útvary státní. Nezapírejme si však, že právě americká koncepce národa a národnosti, na níž byly zosnovány i these Wilsonovy, nám zůstává v podstatě cizí, snad právě pro nedostatek historických kořenů a pro převahu složek racionalisticky umělých nad organicky přirozenými.

Kdežto Matiegka uvádí mezi kulturními prostředky národnosti vedle společných dějin a společného jazyka také společné náboženství a dokonce se zmiňuje zcela souřadně o ztrátě národního náboženství a národního jazyka, Weigner k této složce nepřihlíží vůbec. Přítomná skutečnost mu dává na pohled za pravdu. V případech jenom ojedinělých přispívá v naší době náboženské vyznání k tomu, aby si národ udržoval vědomí své osobitosti neb také odlišnosti od sousedů; kdežto však v minulosti připadal tento úkol zvláště protestantismu, tak živě účastnému při národním uvědomování Němců i jiných Germánů, ba i při vnitřním vybudování švýcarského státu, pozorujeme v přítomnosti spíše národotvornou moc katolictví, na př. u Charvatů, Poláků neb Irů, a to namnoze bez ohledu na živou účinnost víry v inteligenci. Hledíme-li pak nazpět, nesmíme náboženství vylučovati z kulturních statků, pomáhajících ustavovati obsah a náplň národnosti. Ve starém Řecku i v předhistorických dobách střední Evropy, nepřihlížíme-li ani k theokratiím asijským a egyptským, náboženské kultury zastupovaly poslání, jež později převzaly státy a nadaly příslušníky jednoho a téhož jazyka a snad i stejného plemenného určení vědomím národní jednoty. Co znamenala luterská reformace pro posílení a prohloubení němectví, co protestantismus anglosaský pro vytvoření umělé národnosti americké, jak katolictví, zvláště ve své vyzrálé protireformační formě, utužilo národní jednotu Španělska, a pravoslaví, pojaté jako ústrojní složka do celé soustavy státní, národ-

nost ruskou, jest obecně známo. Avšak, jak se podobá, věk národních církví navždy pomínil zároveň s hlubokou a věrnou náboženskostí v lidových vrstvách, rozdílly konfesijní v jednom a téměř národě přestaly jakkoliv překážeti splnutí celku v dokonalou jednotu, a dnes není již národa, který by, jako katoličtí Španělé neb husitští Čechové, hlásání slova božího prohlašoval za vlastní smysl svého bytí, za nějž dlužno nasaditi všecko; jenom v Rusku, které se úředně samo prohlašuje za nevěrecké, se stala náboženská víra v komunistické ideály obsahem národního života. O tom však nemůže býti pochyby, že náboženství bývalo z nejvýznamnějších a nejúčinnějších složek národnosti a že se později nepodařilo nahraditi je hodnotou rovnocennou, jako vůbec transcendentní statky daleko převyšují svou působivostí na lidský cit i vůli většinu kladů pozemských.

Bez důrazného zřetele k jazykové složce se žádný výměr národa neobejde, a v této věci Weigner s Matiečkou úplně souhlasí, jen nepokládám za vhodné mluvit v této souvislosti o řeči jako o „prostředku dorozumívacím“, ježto pro členy jednoho a téhož národa znamená daleko více, jsouc namnoze nejcitlivějším a nejtvárnějším výrazem společné povahy. Jestliže, jak ukazuje ve své národopisné studii Jiří Horák, rozdílly jazykové a často jenom dialektické ruší v lidu povědomí jednoty, stává se v rozhodujících periodách národního růstu spisovný jazyk, ať v něm převládá tvorba umělá nebo přirozený živel nářeční, jednotícím principem, který z kmenů vytváří ná-

rod a často bezohledně provádí své dílo soustředitelské: jazyk Dantův, Husův a Lutherův, angličtina doby Chaucerovy, francouzština klasiků XVI. i XVII. století, ruština Karamzinova byly nejúspěšnějšími spolupracovníky národního vědomí i bytí. A všechny novější pokusy o ustavení dalších národních celků na úkor dosavadní jednoty politické i kulturní od Slováků a Ukrajinců až po keltské hnutí ve Walesu a sionistickou obnovu Židovstva, křísící na úkor míšeneckého jidiš klasickou knižní hebrejštinu, byly zahájeny vlastně úsilím o spisovný jazyk, páteř to myšlenky národa.

Nabádavě mluví Jindřich Matiegka o možnostech, kdy se někdo vzdá jazyka mateřského, zapomene jej, ano, používá jiné řeči, se přihlásí k jinému národu. Podle názoru učence, zdůrazňujícího v otázce národnosti spíše složky přirozené, nepodléhající uvědomělému rozhodnutí, než rysy, které plynou z aktu volního, neruší se ani potom příslušenství národní. Případy takové jsou nejhustší za hromadných otřesů a poruch národního vývoje a národního vědomí, v dobách zevního i vnitřního odnárodnování, politického útlačku a mravní ochablosti; naopak periody čilé obnovy a obrody národnosti přinášíávají s sebou zjev opačný: v příslušnících, ano i v pouhých ctitelích některého národa dotud neuvědomělých a lhostejných, se probudí silou procesu v jejich okolí národní cit a národní energie bez ohledu na to, zda dovedou mysliti a mluvíti v jazyce, pro nějž se rozhodnou. Češství vlasteneckých Kinských, Nosticů a Šternberků, kteří neuměli ani

mluviti po česku, přimknutí se osvícenců německé krve, Dobnerů a Voigtů, k naší věci, národní nadšení Balbínů a Dobrovských, již písemně užívali latiny neb němčiny, nás zavazuje, abychom národnost neztotožňovali s jazykem — heroická doba našeho obrození, kdy se národ český takřka znovu vytvářel, dopouštěla, aby společenství jazykové chybělo mezi znaky národnosti, jsouc nahrazováno uvědomělým vztahem k vlasti jako společenstvím územním, duchovní jednotou a kulturou jako společenstvím ideálním a zvláště věrnou láskou k minulosti a dějinám jako společenstvím paměti. Když však integrální myšlenka národní zmohutněla, cítili typičtí zástupci mladšího pokolení buditelského, že složka jazyková k národnosti již chyběti nesmí: ne sice Palacký, jehož duch na všechny vztahy nazíral složitě a dílo svých předchůdců posuzoval ve spanilé objektivitě spravedlivě, ale Čelakovský a Havlíček nechápali a nedoceňovali již češtví Šternberků a Dobrovských právě pro nedostatek prvku jazykového.

V ničem se výměr Weignerův neliší od Matiegkovy definice tak podstatně jako v státně politické koncepci národnosti; kdežto u antropologa není tato stránka vůbec zmíněna, staví biolog hned v čelo znaků národa „silnou vůli žítí pod vlastní vládou“. Tu se v pojetí národa rozcházejí nejen dvě generace, nýbrž přímo dva velké, ano základní směry. Na jejich zásadní odlišnost bylo nedávno mužem z mnohých příčin autoritativním ukázáno ve spise, jehož český překlad nevzbudil pohříchu u nás žádoucí pozornosti; míním Pavla Nikolajeviče Miljukova, *Národnost, její vznik a*

*vývoj se zvláštním zřetelem k poměrům slovan-
ským* (přel. Josef Veverka, Praha, Orbis, 1930).
Ruský kulturní dějepisec sociologického školení
a vůdce strany konstitučně demokratické za obou
revolucí staví ve svém jasném a názorném výkladu
proti sobě dvě hlavní koncepce národností; jednu
označuje jako romantickou a vytýká jí převahu
tradičnosti a historismu, druhá, jejíž kořeny od-
haluje správně v revolučním myšlení francouz-
ském, se mu jeví jako moderně sociologická a hoví
mu vedle svého silného prvku voluntaristického
svou náplní politickou.

Za romantické vyznavače národnosti, kteří prý
ji „chápaají výhradně jako produkt minulosti a je-
jíím určením chtějí tuto minulost chrániti“, dává
Miljukov slovo vedle paní de Staël výbornému
mysliteli italskému Pasquale Mancinimu, jenž
definuje národ jako „přirozenou společnost
lidskou, mající jedno území, stejný původ, zvyky
a řeč, přizpůsobenou k životnímu styku a jedno
sociální uvědomění“; my mohli bychom — s vý-
hradou jeho rozhodného odporu k vlastenectví
teritoriálnímu — citovati našeho Kollára a jeho
básnický výměr, prosycený citovým pathosem
české vlastenecké romantiky: „Ale meze vlasti
nerozborné, jichž se bojí tknouti potupa, jsou
jen mravy, řeč i myslí svorné.“ Miljukov, ce-
lým životním úsilím odpůrce ruského slavjano-
filství, čichá zde jako ve vši romantice, vyšedší
z ideologie německé, reakčnost a mysticismus.
Proto se obrací se souhlasem k západoevropskému
pojetí národa, jemuž nejdůraznější výraz nedal
— na podiv — některý anglický neb francouzský

politik, nýbrž moderní sociolog francouzský Durkheim: „Národnost jest lidská skupina, jejíž členové na podkladě ethnického nebo prostě historického chtějí žít pod jedněmi a týmiž zákony a vytvořiti jeden stát. Mezi civilisovanými národy se nyní projevuje princip, že tato všeobecná vůle, když se energicky upevní, má právo na uznání a dokonce jest jediným pevným podkladem států.“ Energickému a pokrokovému politikovi ruskému se nemálo líbí tato rozhodná voluntárnost, ukazující uvědoměle kupředu a vrcholící v koncepci demokratického a národního státu, kde se lid stává principem a nositelem své vůle; i v tom se Miljukov, stoupenec definice Durkheimovy, vědomě a nadšeně hlásí k racionalistickým názorům revolučních myslitelů francouzských.

Není třeba mnohých slov, aby bylo dovozeno, že se z našich učenců Matiegka přiklání k romanticky historisující, kdežto Weigner k sociologicky politisující koncepci národnosti; „silnou vůli žít pod vlastní vládou“ staví Weigner hned na první místo svého výměru národa. Nestojí v tom osamocen: kdežto starší pokolení souhlasilo celkem s Palackým, který ve vstupních odstavcích „Ideje státu rakouského“ odmítal státně politickou koncepci národa a s ní i západní rozštěpení pojmu na nation a nationalité, má mezi našimi vrstevníky převahu názor Miljukovův a Durkheimův. U nás hlavního hlasatele národnosti „politické, jež jest projevem svobodné volby a svobodného ducha“, nalezl tento směr v Emanueli Rádlovi, zvláště ve spisech *Národ a stát 1921*, *Válka Čechů s Němci 1928* a *Národnost jako vědecký problém*

1929. Dorozumění s Em. Rádem jest značně ztíženo tím, že proti politickému pojetí národnosti, které výmluvně vynáší, staví koncepci rasově kulturní, aniž dělá náležitý rozdíl mezi teorií plemennou a pojetím psychologickokulturním, či chcete-li historickým. Právě na důrazném rozlišení těchto obou zásad a programů jest založena publikace akademická a v souhlase s ní i tyto výklady naše.

Jest třeba býti značně opatrným, vkládá-li se do výměru národa vůle státotvorná; popírati ji nelze, ale není radno ani stavěti ji v popředí znaků ustavujících pojem národa. Více než poměry dávne, kdy se celkem stát a národ navzájem kryly, zajímá nás situace přítomná, složitější, než by se zdálo v době, kdy světová válka nejen ztroskotala největší mocnářství mnohonárodní, Rakousko-Uhersko, ale pokusila se provésti důsledně zásadu státního sebeurčení národů, pokud se tomu nevzeprly tradice historické a vedle nich také ohledy aktuálně politické. I po tomto novém uspořádání Evropy zůstávají však skutečnosti, namnoze plynoucí ze svobodné politické vůle národů, které se přímo příčí ztotožňování národa a státu, které ověřují sílu historických tradic, a brání se programu národně politického sjednocení; ostatně mluví pro to i okolnost, že se hned s poválečným vybudováním národních států v Evropě vynořila ožehavá otázka ochrany národních menšin, kterou spravedlivě a důstojně rozřešilo a chrání snad jenom Československo. Němci, Francouzi a Vlaši ve Švýcařích neprojevují vůbec vůle žiti pod vlastní národní vládou a dávají přednost umělému, ač

historickému útvaru spolkové republiky; rakouští Němci se značnou měrou brání Anschlussu, který jest nejen politickým programem Hitlerovy Třetí říše, ale také důsledkem myšlenky národně státního sebeurčení; výkvět národa slovinského i charvátského chce setrvat se Srby v Jugoslavii, třebaže nelze pochybovati, že Charváti jsou kulturně a Slovinci nadto i jazykově samostatným národem; Československý stát si nikoliv neprávem zakládá na tom, že, ač obnoven a vybudován skoro výhradně Čechy a Slováky, přece zaručuje ve svých dopola historických, dopola politicky účelných hranicích svobodný rozvoj i příslušníkům jiných národů, s nimiž se odedávna sdílí o sídlo, o historický vývoj, o kulturní tradici. Arciť proti těmto realitám, na jejichž zachování namnoze závisí politická rovnováha současné Evropy, možno uvést některé takřka podzemní zjevy, dokazující státotvorné intence také u národů, kteří si teprve nedávno uvědomili svou bytnost a svébytnost a jejichž dějiny dotud nevykazují samostatných státních celků. Myslím na separatistické usilování irské, katalanské a snad i charvátské a slovenské; upozorňuji na hnutí sionistické, které již Herzlovými ústy toužilo vedle židovské národnosti také po židovském státě; a kolik národně politických národů se objevilo na širých prostorách sovětské Rusi, jež dovedla tak paradoxně spojení s marxistickou mezinárodností nacionalismus vysoce uvědomělý a často i výbojný!

Vůle státotvorná, ač není *hlavním* znakem národa, náleží stejně, jako řeč, společná minulost, jednotná kultura, ale i jako územní celistvost a

pospolité náboženství k psychologickokulturním podmínkám národnosti, ačkoliv, jako tyto znaky ostatní, může též ona někdy chyběti. A jako v případě vlasti i v případě státu se opakuje zjev sice překvapující, ale při tom mravně povznášející: myšlenku národa vytváří a zmohutňuje netoliko stát pevně existující a reální, nýbrž také stát, jež národ měl a jehož pozbyl, po němž touží a do něhož vkládá své nejvznešenější představy. Proto státoprávní úsilí českého národa mělo v našich dějinách stejně významné místo a stejně účinné poslání jako obrození jazykové, jako snažení kulturní, ať vědecké, ať umělecké. Pověděno symbolicky: nad českými srdci vládl po celé století nejen nevystavěný a vytoužený chrám znovuzrození na pravém břehu Vltavy, jakým bylo Národní divadlo, ale i vybudovaný, avšak opuštěný pražský hrad na levém vltavském břehu, pomník vzpomínky a naděje zároveň.

A odvažme se pronést na konec i konsekvenci tohoto pojetí! Národ může potrvati, tvořivě žiti a přispívati k všelidským statkům kulturním, i když pozbude, ať vinou vlastní, ať cizí, svého státu a v něm projevu a ztělesnění své politické vůle. Ani Bílá hora s Obnoveným zřízením zemským, ani tereziánský centralismus se zrušením České kanceláře, ani dualismus s Prosinovou ústavou, ani konečně Svatoanenské patenty před samým prahem světové války neznamenalý konec českého národa, i když to byly etapy, značící postupný zánik českého státu. Národ žil, pokud se mohl odvolati k jiným složkám svého bytí a trvání, především „k mravům, řeči a myslím svorným“,

nemíně se však při tom — proti Janu Kollárovi — zřici svého územního dědictví po předcích, aby z půdy své vlasti čerpal síly záchovné i tvůrčí.

Mohou stihnouti národ dokonce bolestnější a osudnější rány než sama ztráta jeho vlastního státu — nezapomínejme toho zvláště my, kteří stále ještě prožíváme pyšné opojení z politické samostatnosti, opět dosažené, a za obecně vládnoucího etatismu evropského, jsme hotovi přinášeti své republice všechny oběti, třeba i obět své mravní důstojnosti. Nešťastnější než národ, jenž pozbyl svého státu, jest národ, který ztratil duchovní a mravní obsah svého bytí a proto se odhodlává buď k pouhé sebeobraně a sebezáchovné činnosti i za cenu nemožných ústupků neb kompromisů, nebo k nesvobodnému napodobení sousedů, buďto v okruhu ideí politických, buďto v oblasti myslitelské a vědecké, básnické a umělecké tvorby. Národ ten, byť i v hranicích vlastního státu, jest sice dále národem, ale *k čemu* jest tím národem? Jeho nejvzácnější statky, řeč i stát, kulturní podvědomí i vzpomínky tradiční, ano i území, obhájené krví a posvěcené smlouvami, klesnou pak na pouhé hodnoty formální. Kde však jest *obsah*?

Není v této souvislosti bez významu slavné místo ze závěru „Kšaftu umírající matky Jednoty bratrské.“ V době nejtěžší zkoušky, když běželo o bytí či nebytí našeho národa, Jan Amos Komenský se nemodlí k Hospodinu, za lid svůj, jež nazývá národem posvěceným, jenom prosbou: *Živ buď!* Neumírej! Jeho prosba zní plněji a závažněji: *Živ buď, národe posvěcený v Bohu!* Poslednímu biskupu Jednoty nešlo o pouhé bytí národa;

strachuje se oň a zároveň mu žehnaje, prosil o *duchovní obsah* tohoto bytí.

*

V třetím, vysoce zajímavém přídavku akademického sborníku předeslal Jiří Horák obsírnějšímu národopisnému výkladu o lidových názorech slovanských o různosti plemen a národů stručnější črtu o myšlence mesianismu v slovanských literaturách. Idea ta jest mu samostatně zpracovaným prvkem romantiky německé; ale liší se stálým zdůrazňováním mravních zřetelů i úplným nedostatkem složky fysicky plemenné velice podstatně od pozdějšího rasového nacionalismu německého; že však vnitřně toto povyšování jednoho „vyvoleného“ *národa* nad národy ostatní jest spřízněno se sebevědomým kultem jedné povýšené dokonalé a panské *rasy* nad plemena ostatní, postihl Jiří Horák výborně. Méně nás v souvislosti s filosofií národa zajímá názor, o němž se Horák zmiňuje jako o obecně slovanské zásadě romantické, že se prevalence slovanského kmene zakládá na zvláštním uměleckém nadání jeho lidu, dosvědčeném hlavně krásou prostonárodní poesie; tu bychom již opustili filosofii národnostní a utonuli v panslavistické mystice kmenové.

Jak mesianisté polští, tak slavjanofilové ruští jsou pevně přesvědčeni, že jejich národ byl od Boha před národy ostatními vyvolen k velkým věcem: pro jedny byla Polska Kristem ukřižováním za viny nevěrecké Evropy, ale chystajícím v nastávajícím vítězství lidstvu duchovní vzkříšení, pro druhé ruské pravoslaví má přinésti po-

bloudilému a racionalistickému světu světlo z východu v podobě pravého a původního křesťanství. V této obojí národnostní mystice, zabarvené silně nábožensky, jsou romantické živly patrné, ať to jest vášnivý kult utrpení u katolických Poláků, ať zdůrazňování pravdy zjevené proti rozumovému poznání u ruské orthodoxie. Mesiášské naděje polské byly také u snílků a básníků zpravidla doprovázeny třeskem hrdinského a rytířského meče jako v ohlase napoleonského věku, kdy byly po prvé rozžehnuty. Náboženská jistota slavjanofilská byla sice ozářena kmitavou září svěc starých basilik a laver a měla proto — jako celé původní hnutí slavjanofilské — ráz duchovenský, aniž přece zatajovala znaky ruského caesaropapismu, jemuž zdar a rozvoj pravoslaví byl totožný s mohutnější mocí samoděržaví.

Mystika vyvoleného národa, jejíž prakořeny by dbalá analyza našla dozajista ve Starém zákoně a v národně náboženské koncepci židovské, jest popřením zásady o rovnocennosti národů všech, stejně jako mystika svrchované rasy jest negací názoru o rovnocennosti veškerých plemen; pro ni se nenajde místo v současné Evropě demokratické, ač naopak jest patrné její spříznění se sebevědomím i fašistické Italie i sovětského Ruska, dvou to mocností pevně přesvědčených o zvláštním úkolu, jímž jest onde uchování a propagace latinské civilisace, tuto uskutečnění socialistické myšlenky o panství proletariátu. Přiznejme však slovanskému mesianismu, že na rozdíl od rasových teorií německých nespolehá na kosteru, svalstvo a krev, ani na moc a vývoj meče a

netouží po zbrojním panování nad národy ostatními: království jeho není s tohoto světa, a proto lidé duchovní, již se hrozí chauvinismu plemenného, bývají neodolatelně přitahováni k tomuto mučenkovému květu oné filosofie národnostní, kterou jsme nazvali kulturně psychologickou.

Nebylo jinak ani u nás Čechů, nejracionalističtějšího a nejskeptičtějšího národa mezi všemi Slovany; téměř po čtyři století můžeme sledovati v našich dějinách různé formy a odstíny mesianismu se „zvláštním mystickým nádechem a dojemnou vroucností“, jak dí historik velice kritický. Jest zásluhou Kamila Krofty, že (v článku *Vývoj českého národního vědomí v České revui*, 1919) vysledoval první stopy této národně náboženské víry již v husitství, a to ve vědomí zvláštní svatosti národa, který, povolán jsa Prozřetelností k velkým činům ve službách božích, první poznal pravdu boží čistou a první za ni tasil meč. Tato hrdost, v níž se podivuhodně mísí pevná víra v hodnotu poznání s energickou mužností krajně činorodou, doprovázela reformační část našeho národa trvale a vydatně přispívala k vytváření českého národního vědomí od XV. do XVII. věku. Ale pak se, jak poznáváme z projevů Komenského, pojí k této hrdosti národa vyvoleného k velkým věcem, bolestné poznání, že Bůh stíhá svůj lid zvláštním utrpením: ježto jej miluje, křížem ho navštěvuje; i u nás se dostavují citové podmínky pro mesianismus nenepodobný polskému z doby romantické. Zmlknou-li v naší poesii i literatuře vůbec tyto tóny v symfonii důvěry a naděje, sebepovzbuzování a optimismu,

jaká k nám zaznívá z celého obrozenského dějstva, potkáme se s nimi sporadicky (na př. u Světlé, Šolce, Třebízského) později, když tíha politických neúspěchů nesnesitelně doléhá na mysl i srdce. Nejsou to však romantičtí snilkové mezi českými spisovateli, kdož nejmohutněji vyjadřují úzkosti, ale i naděje národního mesianismu, nýbrž naopak duchové kritičtí, kteří v mládí prošli stadiem skepse, ba nihilismu: zkouška nevítezného zápasu s Vídní inspiruje v 80. letech Jana Neruda ke „Zpěvům pátečním“, aby o čtvrtstoletí později v pochybnostech a útrapách světové války Viktor Dyk psal v knize „Anebo“ přísnou, ale nadějnou apotheosu „vyvolené země, jež jest myšlenky věčné věčná stráž; v té zemi žije kdesi žena, ze které vzejde Messiáš.“ I tenkrát národní mystika dovedla svým podstatným dílem přispěti k posílení, ano k vítězství národního vědomí, kteréžto zásluhy jí s hlediska svého pragmatismu neuprou ani duchové přísně pozitivní.

Nazvali jsme mesianismus mučenkovým květem oné národnostní filosofie, ke které se přiznáváme, filosofie kulturně psychologické, zamítající jak rasové, tak i sociologické a politické pojetí národa. Tento květ se rozvíjí jenom zřídka a za výjimečných okolností, ano, řekněme více: jen někdy se národ docítí a dotrpí práva k němu. Jest to květ posvátný a bylo by svatokrádeží, kdyby ho kdy národ zneužíval — tak jako jest v naší době zneužíváno mystiky plemenné — k sebeopojnému oblouzení, k otupující spokojenosti se sebou samým neb dokonce k domnělému právu vyvolence na křivdu proti národům ostatním. (1934.)

Kultura spisovného jazyka a řeč básnická

Česká filologická obec se rozstoupila na dva tábory. Staromilci, hlásící se k t. zv. škole mladogramatické, která opanovala vědu v poslední čtvrtině minulého století a spojovala s názíráním positivistickým zřejmý sklon k historismu, zastávají ve svém orgánu *Naše řeč* tradici Jana Gebauera a Josefa Zubatého, obou obecně uznaných klasiků české jazykovědy. Novotáři, shromáždění v horlivém a výbojném *Pražském lingvistickém kroužku*, udomáčňují u nás za vedení Viléma Mathesia a Romana Jakobsona pokročilé směry jazykozpytu cizího a vytýkají zvláště důrazně potřebu studovati živý jazyk, a to stejně hovorový jako spisovný. Básnická řeč jim leží hlavně na srdci, a to nejenom proto, že mají citlivý, skutečně umělecký zájem o slovesné dílo po stránce jeho tvarové organisace, nýbrž také, že na ní mohou ve shodě se svými zásadami sledovati nejúspěšněji funkční povahu jazyka spisovného. Souborný spis, *Spisovná čeština a jazyková kultura*, kde nedávno vyložili v cyklu článků i v závěrečných thesích, seřazených paradigmaticky svůj program, jest kniha bojovná a výbojná a leckdy značně zeslabila tónem osobně polemickým svůj vědecký a kulturní účín. Zvláště ruší okolnost, že nauková družina, vystupující hromadně v sevřeném šiku, útočí výhradně a opětovně na osobu *jedinou*, mladého filologa Jiřího Hallera, odpovědného redaktora „*Naší řeči*“, který přijal celé odium za své spoluredaktory, profe-

sory jazykovědy na Karlově universitě a členy České akademie věd a umění, oba muže autoritativní, jejichž zásady provádí a rozvíjí. Není znakem zápasu skutečně rytířského obracet hlavní útok na odpůrce nejslabšího a nedonutiti přímo k boji silné protivníky, kteří se mu opatrně vyhybají, klidně přihlížejíce k tomu, jak ochotný i horlivý nositel jejich barev podléhá; jde-li redakci „Naší řeči“ skutečně o to, aby uhájila zásady Gebauerovy i Zubatého, neměla by dopustiti, aby se zdálo, že se bojuje jenom o hlavu Jiřího Hallera, nýbrž o principy hájené stejně důsledně a hromadně jako brání svých zásad Pražský lingvistický kroužek.

Když ve třetím roce válečném — deset let po smrti Jana Gebauera — r. 1917 byla třetí třídou České akademie založena *Naše řeč*, „listy pro vzdělávání a tříbení jazyka českého“, a když obecný souhlas veřejnosti uvítal s povděkem nový orgán populárně filologický, bylo patrné, kterak se jím do obranných služeb češství, právě nebezpečně ohrožovaného, staví uvědoměle ona věda, která od doby Jos. Dobrovského a Jos. Jungmanna ochotně konala poslání buditelské. Za válečných let zkoušky bylo pravidlem, že si k dílu národní obrody podávali svorně ruce příslušníci a zástupcové různých pokolení a směrů; a nejenak tomu bylo i v redakci „Naší řeči“. Byl tu purista starého typu, František Bílý, věrný vyznavač romantického filologa moravského Frant. Bartoše a ve shodě se svým mistrem nejen pronásledoval nelítostně germanismy a kazimluvy, ale hledal nejúčinnější lék v lidové mluvě, zvláště

pokud vyjadřovala patriarchální útvary života dědinského. Více než si sám uvědomoval, podléhal bartošovskému brusičství též Jaroslav Vlček, pro-
šedší školou a kázní Gebauerovou. Oba typičtí gebauerovci stáli poněkud stranou: oficiální zástupce historické mluvnice české, Emil Smetánka, byl v poli a nemohl se první dobou účastniti práce, i kdyby byl chtěl; veřejně nejmenovaný, ale činný redaktor Josef Král, příkrý nepřítel brusičské zvláště i básnické volnosti, zemřel uprostřed prvního ročníku.

Nejosobitější individualitou z redakční rady „Naší řeči“ byl až do svého skonu Josef Zubatý; nejenom zevní okolnosti udělaly z indologa a srovnávacího jazykozpytce za války bohemistu, který po Gebauerovi vtiskl svůj ráz celé epoše. Již svým svobodným poměrem ke škole mladogramatické Josef Zubatý prokázal naprostý nedostatek jakékoliv dogmatickosti v jazykovědě; během času se u něho projevovala přímo skepse, která ho činila jakýmsi Anatolem Francem v naší filologii. Ironisoval staré brusičství, ale choval pochybnosti též o správnosti stanovisek Gebauerových, normalisujících jazykem fázi minulých řeč současnou, zvláště spisovnou. Přes svou rozsáhlou sčítlost se občas dovolával mluveného jazyka lidového, který výborně znal a nadšeně miloval, takže s největším zanícením mluvil o autorech, kteří prostě přejímají t. zv. přirozenou mluvu hovorovou. Postupujícím věkem sejevila u něho konservativnost, která ho povzbuzovala, aby brzdil, ač jeho skeptická povaha mu bránila formulovati pravidla a povzbuzovala ho spokojo-

vati se jemným pozorováním a důmyslným výkladem jevů jazykových.

Skeptikem byl na dně své složité duše také Václav Ertl, který v druhém ročníku „Naší řeči“ přibyl do její redakce a setrval v ní do své předčasné smrti r. 1929; též u něho nepřipouštěla subtilnost a mimo to zvláštní smysl umělecký, aby upadal v dogmaticčnost. Ač průpravou vzorný gebauerovec, nepřisahal Ertl na slova učitelova a šířán ušlechtilou nedůvěrou k sobě samému, stále se vyvíjel bez ohledu na tradici, kterou mohl na oko hájiti. Proti zbožňovatelům starých památek a rovněž retrospektivním vyznavačům mluvy lidové projevoval bedlivý zájem o živý jazyk spisovný, ale padl na cestě, která ho vedla k prozkoumání spisovného usu jako rozhodčího v jazyce . . . Není vyloučeno, že by se byl Václav Ertl, spiritus rector „Naší řeči“, během vývoje octl blíže dnešním jejím odpůrcům než jejím oficiálním mluvčím v přítomnosti.

Tato různost nejen individualit, ale i zásad v redakci „Naší řeči“ vysvětluje, proč se její jazykově kritická praxe řídila po celých sedmnácte let vlastně kompromisem principů ne vždy souhlasných; v podstatě však základem a také kriteriem jejich úvah zůstávala stará čeština a mluva lidová. Toto konservativní stanovisko spojuje historickou orientaci pozitivisty Gebauera s bartošovskou romantikou, která veškeru národní kulturu buduje na zidealisovaném venkovském lidu; nebylo věru náhodou, že se z „Naší řeči“ — a to i z projevů Josefa Zubatého — ozývaly občas staromilecké výlevy zatracující novodobou vzděla-

nost zvláště velkoměstskou a dovolávající se právě oněch spisovatelů, v jejichž dílech buď mediem vzpomínek nebo pomocí studia ožívá zapadlý a zapadající svět kultury již minulé.

Promyšlený a důsledný protest, který mladší pražští linguisté ve svém programním spise *Spisovná čeština a jazyková kultura* proti těmto zásadám a metodám pronášejí, pokládám za přední a významný klad jejich tažení. Plyne přirozeně z jejich synchronistického postupu a z jejich nechuti k pouhému diachronismu a mluvnictví jednostranně historickému. Souvisí dále s jejich soustředěným zájmem o živý jazyk spisovný a to hlavně v jeho vztazích funkčních, kdež *Pražský linguistický kroužek* hledá základ pro stabilitu jazykovou, opouštěje požadavek historické čistoty, proti níž V. Mathesius staví zásadu jazykové vytríbenosti (t. j. výrazové výstižnosti a to při zachování jazykového usu). Zde skutečně běží o názorový přelom v jazykovědě i jazykové kultuře české.

Autoři *Spisovné češtiny a jazykové kultury*, z nichž hlavně klidně rozvážný Vilém Mathesius a turbulentní Roman Jakobson propracovali podrobněji tyto otázky, netají se nikterak kulturně myšlenkovým východiskem svého jazykovědného protihistorismu. Hned v kolektivním slově úvodním, podepsaném redaktory sborníku Mil. Weingartem a Boh. Havránkem, prohlašují otevřeně: „My nevidíme v tom, co je pouze v jazyce spisovném, anebo v tom, co je teprve v jazyce novém, proto hned prvek méněcenný anebo podezřelý, jako nepokládáme městskou kulturu a současnou kul-

туру vůbec za méněcennou anebo zavržení hodnou ve srovnání s kulturou lidovou a kulturou dob minulých.“ Proto odmítají názor, v „Naší řeči“ tolikráte opakovaný a obměňovaný, že současná spisovná čeština jest v úpadku; berou na milost i novinářský jazyk, tak horlivě zatracovaný brusiči všech odstínů; ujímají se vžitých cizomluvů, zvláště germanismů, pokud plně vyhovují potřebě funkční; vůbec s velkým důrazem zamítají všechno, co by mohlo vésti k „roztržce mezi současným životem a jazykem“.

A jak tomu v podobných napiatých a podrážděných sporech pravidelně bývá: krajnost proti krajnosti! Kdežto brusiči, historicky orientovaní, promíjeli, někdy z pouhé osobní záliby, archaismům jejich rušivou cizotu v kontextu, projevují mladší linguisté přílišnou shovívavost všem vžívajícím se novotám současného usu jazykového, v němž omluvně a obranně spatřují sourodý projev života přítomného. Ale tyto cizomluvy a kazi-mluvy, jimiž se hemží hlavně řeč novinářská a vedle ní i žargon vědecký či lživědecký, neplynou zpravidla, jak se snaží B. Havránek a R. Jakobson dovoditi, z funkční potřeby neb přímo nutnosti, která jest dojista z organických sil v jazyce a jeho vývoji, nýbrž jsou často jen mechanicky přejímány a ledabyly napodobovány a to ve chvatu a povrchnosti, jež nemají pranic společného se skutečnou ústrojnou tvorbou jazykovou. Nehromadí se před rukama zběžným překladatelům, udýchaným novinářům, osobivým odborníkům vědeckým a naukovým proto, že by výraz domácí, mladší či starší tradicí ověřený nehověl úplně funkčnímu odstí-

nu neb potřebě vyjadřování co nejnázornějšího, nýbrž proto, že se po takových výrazech a odstínech prostě neohlížejí, nespojujíce vůbec práci myšlenkovou s tvořením jazykovým. Nemohu upříti, že se k tomu slovesnému dělníku u nás nedostává takřka vůbec jazykových pomůcek a ke třem příručkám, které Vilém Mathesius nálehavě vymáhá, příručního slovníku dnešní spisovné češtiny, její praktické mluvnice a české stylistiky, připojil bych i požadavek moderní české synonymiky, nám dávno potřebné.

Souhlasím-li živě s tím, že jest nepřípustno, ale zároveň i marno brániti se — a to nejenom v terminologii, zahrnující hlavně oblast substantivnou — výrazům původu cizího neb napodobujícím usus cizích jazyků, jež jsou nutny pro vyjádření složitého života novodobého, nemohu se přece nadchnouti pro shovívavost, s jakou se B. Havránek, R. Jakobson, Vil. Mathesius chovají k tomu, co bylo případně označeno jako jazyková inflace a co omlouvají hlavně funkční výstižností.

Tak se mi zdá, že Boh. Havránek ve své důmyslné, ale slohově místy značně zatemnělé stati, rozlišující spisovný jazyk podle funkcí, doporučí jazyku odbornému, zvláště právníckému, přímo onu papírovost, která plyne méně z exaktního myšlení, než ze sklonu k pedanterii; ve mně alespoň oba jeho doklady vzorného jazyka odborného z Kolouškova „Národního hospodářství“ a z letáku „Elektrotechnického svazu“ nepřestávají buditi hrůzu, i když mne učený jejich vykladatel přesvědčuje, že jsou se stanoviska funkčního bezvadné. A rovněž mne nedovedli ani Havránek ani

Mathesius získati pro svou obhajobu oněch výrazů pro pojmy teleologické, které brusiči zavrhnou jako kazimlavy (docíliti, sledovati, cíl, cílevědomý, bezúspěšný) a předložek označujících vztahy logické (za příčinou, na základě, kvůli, následkem, za účelem, vzdor), neboť odpor proti nim netemení jenom z purismu protiněmecky naladěného, nýbrž ještě větší měrou z velice zdravé a literárně plodné snahy po jazyce konkrétním a názorném, který — na rozdíl od usu německého — neobětuje živou představivost pojmové přesnosti a proto tak nerad staví vrátké logické oslí můstky přes proud živého slova.

A tu přicházím k oné stati pražského sborníku, která vzbudila nejvíce zlé krve, *O dnešním brusičství českém*. Napsal ji mladý ruský badatel, žijící po léta u nás, Roman Jakobson, který vynikajícími pracemi o českém verši a o našem středověkém básnictví osvědčil pronikavé porozumění českému duchovnímu životu a dal v nich nejeden úrodný podnět filologickému badání u nás. R. Jakobson jest duch kritický a útočný, pera zastřeného a právě na něho — kromě B. Havránka — spadá především naše úvodní výtku, že obecnou platnost zásad hlásaných ve sborníku oslabil polemikou, namířenou jednostranně proti Hallerovi. Obratnému Jakobsonovi připadla ve *Spisovné češtině a jazykové kultuře* nevděčná úloha zastávati se jako advocatus diaboli proti „Naší řeči“ germanismů, a to ne případ od případu, nýbrž přímo zásadně; boj proti nim označuje ve výsledcích jako ochuzování spisovného jazyka o nutné prostředky výrazové a vlastní motivický kořen

jeho shledává v politice jazykové, ano rasové, proti níž jako neodčinitelnou skutečnost staví stále prosakování německé vzdělanosti do kultury české; odtud plyne po jeho názoru nepřetržitý příval germanismů, pro češtinu nezbytných. Obávám se, že bystrému R. Jakobsonovi, který jinak projevil tolik schopnosti porozuměti našim poměrům, v tomto případě jeho cizí původ i cizí orientace brání, aby postihl jádro věci; o tom svědčí i jeho poznámka, znějící příliš optimisticky, že přízrak germanisace jest ve svobodném státě československém odbyt.

Trvalé soužití s Němci, stálé pronikání jejich do samého těla národního, přejímání jednak jejich vlastní vzdělanosti, jednak západní kultury jejich prostřednictvím vynutily si onu větší či menší jazykovou germanisaci, která se za období staročeského projevuje lexikálně a snad i hláskoslovně, pak, zastavena národnostním hnutím husitským, nepozorovaně ještě před Bílou horou zasáhne slovník a zvláště fraseologii a skladbu, dosáhne úžasného vrcholu v periodě úpadku, jest uvědoměle a energicky zaražena buditeli hlavně družiny Jungmannovy, ale nepřestává ani v naší době, kdy jí novinářská a vědecká inflace napomáhají. Tuto tendenci, plynoucí ze zákona kulturně asimilačního, nelze z naší vzdělanosti od-disputovati, a jistě právem jí přisuzují nepodjatí jazykovědci netoliko rušivou, ale do jisté míry i tvořivou sílu v našem jazykovém vývoji; o této věci, jak na př. dobrý germanismus může mít větší funkční hodnotu než nepřesný výraz domácí a starý, se najde v pražském sborníku mnoho tref-

ných poznámek. Srovnány s touto tendencí jeví se obdobné asimilační snahy v našem jazyku nepatrnými, snad až na latinisaci češtiny, která však v přítomnosti pozbyla veškeré aktuálnosti. Kterak se proti germanismům ztrácejí rusismy, jež si přinesly naše legie, nebo gallicismy, hojnější jen v překladech, jak ukázal nedávno v „Naší řeči“ důmyslně filolog ertlovské jemnosti, předčasně zemřelý Jar. Dvořáček!

Chová-li ona germanisační tendence v jazyku v sobě sílu nejen rušivou, ale i tvořivou, dlužno i o protilehlé, obranné tendenci protigermanisační prohlásiti totéž, jako to od dob Palackého přes světovou válku do dnešních dnů cítíme a víme o dějinném konfliktu češtví s němectvím vůbec. Na tento kladný a tvůrčí význam jazykového boje proti germanismům nezapomíná jenom R. Jakobson, ač mu jeho ruský původ mohl tu poskytnouti nejednou poučnou analogii, nýbrž celý sborník *Pražského linguistického kroužku* (který o této věci jedná namnoze pod heslem „historické čistoty“, již hlavně ústy Mathesiovými zamítá). Úsilí o fraseologickou, ano i lexikální čistotu češtiny, ač v nejkrajnějších svých důsledcích fantomatické, není pouhou sebezáchovnou a obrannou snahou, stejně jako každé prahnutí po dosažitelné svéráznosti; již prvek diferenciacce, který s sebou přináší, má podnětnou sílu tvůrčí a neměl by býti vedle požadavku funkční „vytříbenosti“ přehlížen. Ani ti, kdo ho vyznávají, netají si, dovedou-li filologicky pozorovat a myslet, že jest to ideál vlastně nedostižný, ježto se proti němu v dění jazykovém úspěšně stavějí jiné potřeby a síly.

Avšak jako ideál má svou hodnotu, jíž netřeba podceňovati, neb dokonce zesměšňovati. Jest to jeden z odkazů našeho národního obrození.

Otázka „cizomluvů“ a hlavně germanismů, kterou se starší brusičství namnoze vyčerpávalo, jest pouze jedním z problémů jazykové kultury. Neméně důležité jsou dva jiné, na něž podnětně poukázal B. Havránek v článku *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*. Jde o historické přeceňování starších jazykových fází a o romantický kult hovorové řeči lidové.

V první příčině viní on i jeho druhové nikoliv neprávem starší brusiče i „Naši řeč“ z nedůvěry k veškerému jazyku, počínajíc věkem XVII., ano již XVI., který byl pro staromilce období budítelského naopak kanonem; není těžko uhodnouti, kolik z toho spadá na vrub epigonů staročeského historismu Gebauerova. Zapomíná se ovšem, že mezi naší bohatou a krásnou literaturou staročeskou a moderním písemnictvím zeje hluboká propast, kterou mohou překlenouti leda odborné znalosti filologické; jest to dáno morfologickou odlišností staré a nové češtiny. Ale i jazykově přístupnější památky věku XV. a dílem i XVI., dnes přeceňované na úkor staročeské slovesnosti pro svou stránku obsahovou, mohou býti modernímu spisovateli sotva ukazatelem cesty k jazykové správnosti neb dokonce její normou, a to pro svou náplň myšlenkovou, určující také jejich výraz slohový. A tu velice případně poznamenává Boh. Havránek: „Rozbor prvních počátků určitého oboru z dob, kdy jazyk takřka ještě tápe, jest sice důležitý pro historii jazyka, ale pro praxi jazy-

kovou jest mnohem prospěšnější rozbor jazyka z těch dob, kdy je již vypěstěný a požadavkům na něj kladeným co možná dobře vyhovuje.“

Stejně zdrženlivou opatrnost doporučí Boh. Havránek k snaze učiniti kritériem jazykové správnosti hovorový usus lidový. Velice důrazně se tu — a připomínám, že plným právem — obrací proti puristům, kteří jak Malherbe posílají básníky, aby se učili jazyku u nosičů u Brány senné, nebo jako V. Flajšhans v „Naší řeči,“ jenž spisovatelům doporučí jazykové lekce u Podskaláků, ševcovských učedníků, bab na trhu a plavců od vody. Tyto drastické a patrně úmyslně přepiaté příklady mimoděk karikují názor v brusičství vůbec běžný, že hovorová mluva lidu hlavně venkovského může a má býti kritériem správného usu v jazyce spisovném, ano i v řeči básnické. Zvrácenost toho dovozuje Boh. Havránek vědecky případnými slovy, „že je nemožné a nesprávné povyšovati kterýkoliv funkční jazyk nebo styl za kritérium ostatních“; jest to složka jeho zajímavých a osobitých výkladů o různých funkčních jazycích a slozích, kde také partie o různosti jazyka básnického a řeči sdělovací zaslouží si bedlivé pozornosti.

V celém sborníku pohřešuji však i zmínku o tom, že pro spisovatele a jmenovitě pro básníka jazyk starých památek i hovorový usus lidový, i když nejsou kritériem jazykové správnosti, zůstávají neocenitelným zdrojem poznání a nevyčerpitelnou zásobárnou, jak lexikálně, tak fraseologicky, a že proto jejich studium, podporující jazykovou tvořivost, musí býti znovu doporučováno;

stačí v případě prvním poukázati k řadě autorů, která vede od Wintra po Vančuru, v případě druhém na tradici od B. Němcové k Ter. Novákové. Vůbec lituji, že se spis, který pověděl tolik trefného o neologismech a k jejich obraně, vyhnul úplně otázce archaismů, tak důležité pro jazykovou kulturu.

Jaké kritérium jazykové správnosti stanovil tedy *Pražský lingvistický kroužek*, odmítl-li starou češtinu a mluvu lidovou? Na to odpovídá, v patrné shodě s Ertlovými zásadami o „dobrém autoru“, nejurčitěji Vilém Mathesius: „Chceme-li opravdu dojít stability v spisovné naší řeči, musíme se opřít o jediný organický základ pro takové snahy, t. j. o dnešní usus spisovné češtiny, a ten zjistíme, protože neexistuje vybraná česká konverzace, zase jen z jazykové praxe dobrých českých autorů, jak se jeví v průměru české literatury za poslední půlstoletí, a to literatury v nejširším slova smyslu, krásné i naukové.“ Tvořiví čeští spisovatelé mohou býti Vil. Mathesiovi skutečně vděční za všechna krásná a vřelá slova, která pronesl o literárním jazyce posledních dvou tří generací, pro něž filologové mívali zpravidla shovívavé pohrdání, užívající ho spíše za předmět odmítavého rozboru než za vítanou pomůcku jazykové správnosti; pěkně ocenil i se svými přáteli zvláště bohatost slovníka a stylovou rozrůzněnost moderní literární češtiny; odmítl pohodlnou a povšechnou frázi, že český literární jazyk jest v úpadku; položil filologům na srdce, aby se konečně od mluvnice historické i od dialektologie obrátili k studiu živého spisovného jazyka doby

naší. Zde se činorodou láskou a plodnými vědeckými podněty skutečně zaceluje a překonává roztržka mezi současným životem a jazykem. Jak teple, jak povzbudivě zní Mathesiova slova, na našem filologickém fóru zřídka slýchaná, že „v české literatuře z posledního půlstoletí máme jazyk sice nikoli ještě dokonale vypěstovaný, ale přece tak živý a tak vytříbený, že se tvůrcům novočeské řeči spisovné o něm ani nezdálo“.

Avšak starost o spisovný jazyk český a o jeho stabilitu, zaručenou spíše dobrými spisovateli než rušivými zákroky konservativních zákonodárců-filologů, není jedinou zásluhou *Pražského lingvistického kroužku* a jeho sborníku. Za druhý stejně kladný a hodnotný výtěžek této kampaně považuji promyšlené rozlišení jazyka básnického od řeči spisovné a vytčení jeho zvláštních znaků, potřeb a tím i práv: toto vše jest v české jazykovědě novum velmi vítané. Když byl Boh. Havránek vytkl některé zásadní předpoklady ve své kapitole o funkčním rozlišení spisovného jazyka, věnoval samostatnou úvahu *Jazyku spisovnému a jazyku básnickému* literární estetik z formalistické školy, Jan Mukařovský, jemuž jest naše literární věda zavázána za vysoce subtilní a průkazné rozbory výrazového umění K. H. Máchy, Jar. Vrchlického a nedávno M. Zd. Poláka; jeho stať jest pravou okrasou sborníku. Jan Mukařovský pochopil, vycházeje hned od začátku od funkční samostatnosti jazyka básnického proti jazyku spisovnému, že (ani jazykový) kritik nesmí tvořivému básníku odpírati oné svobody, s níž záměrně porušuje spisovnou normu. Kdežto starší brusiči odkazovali

básníky nejen k usu spisovnému, ale dokonce k hovorovému usu obecnému, prohlašuje Mukařovský porušování takové normy přímo za nutnost básnického umění a dovolává se stejně duchaplně jako neočekávaně samotného Jungmanna, dovozuje, kterák deformace normy jest podmínkou dojmu neobyčejnosti, bez něhož není díla básnického; neváhá v tom vysloviti nesouhlas se samým Josefem Zubatým, který v této věci projevil názor positivisticke - naturalistický. Velmi odvážně zní důrazná these Mukařovského: „Má-li tedy básnictví dostát svému jazykovému úkolu, nesmí se bát žádného experimentu, žádné deformace spisovné normy, osvětlí-li jimi řeč s takové stránky, s jaké dosud nebyla viděna.“ A v důsledcích tohoto filologického kacírství připouští literární krasovědec v jazykové kritice jenom zřetele esteticky funkční a podřizuje výrazové výstižnosti, kterou se záměrně vyjadřuje struktura díla, jakékoliv zřetele k jazykové normě, což vědomě jest psáno proti srsti všem konservativním kritikům jazykovým.

Jan Mukařovský, který osvědčil tolik analytického důvtipu, ale zároveň tolik schopnosti uměleckého vcitřování ve studii o Máchovi a Vrchlickém, Hlaváčkovi i Theerovi, mluví tu všude velmi přesvědčivě, a zvláště jeho kapitolu o aktualizaci jazykového projevu u básníků považují za mistrovský kus formalistické poetiky. Stati, zařazené do díla o jazykové kritice, bylo by však prospělo, kdyby byl její autor básníkovo právo na deformaci jazykového usu poněkud přesněji vymezil; máť své meze. Že práva na takovou de-

formaci nabývá teprve ten básník, který jazykový usus, na př. pravopisný a tvaroslovný, skutečně zná, rozumí se samo sebou. Ale umělecky oprávněná deformace musí býti opravdu záměrná, plynoucí ze struktury díla; nebývá jí vždy. Plyne někdy mimoděk — a právě na tomto mimoděk, tuším, záleží — z toho, že básník tkví podle původu nebo podle vzdělání v jiném prostředí jazykovém, což jest tak příznačné pro začátky Zeyerovy. Jinde jest pouhým důsledkem poetovy pohodlnosti a ležérnosti formální, pokud běží o stránku metrickou a rýmovou, čímž si vysvětlují morfologické deformace v počátcích lyriky Sládkovy a v celé tvorbě Vrchlického, jejich nesprávné vokalisace předložek, nestvůrné hiaty, nemožné apokopy celých koncovek a j. v. A nejčastěji dochází k takovým „deformacím“ tehdy netvořili spisovatel záměrně, nýbrž improvizuje-li prostě; obávám se, že na tento vrub náleží většina toho, co J. Mukařovský jako záměrný výraz hájí z Nezvalovy „Kroniky z konce tisíciletí“ proti odmítavé kritice Hallerově; jeť Nezval přímo prototyp, jak v lyrice, tak v románové próze básníka-improvisátora.

Se svými příklady básnických deformací neměl Jan Mukařovský tentokráte právě štěstí. Nehledíc k instruktivním dokladům z Březiny a Seiferta, dal se osobní sympatií k Nezvalovi a silnější ještě antipatií k jeho nepříznivému jazykovému kritikovi Hallerovi Mukařovský svěští k tomu, že básnickou záměrnost i z ní vyvěrající deformace dovozuje hlavně na díle nikoliv záměrném, nýbrž improvizovaném, v němž se básník skoro trpně

podává své neukázněné slovní i obrazové vynalézavosti; ostatně i druhé dílo románové, jímž se dokládá, M. Hennerové „Pacientka doktora Hegela“, jazykově jistě zajímavé, jeví se spíše důkazem schopnosti přenášeti hovorový usus pražský do výpravné prózy (nejen v partiích dialogických) než skutečné tvořivosti v okruhu jazyka básnického. Stať Mukařovského byla by bývala zřejmě získala na průkaznosti a přesvědčivosti, kdyby byla své zásady doložila jednak větším veršovaným dílem básnickým, jednak rozborem autora, jenž jest zároveň odvážným i záměrným jazykovým tvůrcem, jenž svými smělymi deformacemi nejen udivuje, ale i dosahuje skvělých uměleckých účínů, jenž proti hovorovému i spisovnému usu celé své generace sebevědomě a důsledně staví básnický jazyk svůj osobitý a osobivý, svézákonný a suverenní. Mním Vladislava Vančuru, ostatně osobně i zásadově blízkého snahám *Pražského lingvistického kroužku*. A snad by bylo věci prospělo také, kdyby byl Jan Mukařovský poukázal k ojedinele uvědomělému tvůrci básnického jazyka v literární minulosti české, k A. V. Šmilovskému, který se postavil do krajního odporu proti realistickému empirismu svého pokolení, v jazyce, hájenému a prováděnému Nerudou i Hálkem. Jazykovědci pozitivistického pokolení, již v Šmilovském viděli především obět brusičské módy, odmítli jeho jazykovou snahu jako pochybenou, a to nejen Jan Jakubec, který mu věnoval podrobnou monografii, ale i Josef Zubatý, nadšený ctitel přirozené prostoty „Paměti babičky Kavalírovy“, jenž v „Naší řeči“ ho pokáral za to, že

„brusičskou strojeností jazyka daleko předstihl své současníky i generace pozdější“. Rád bych právě o něm vyslechl soud Jana Mukařovského.

Ježto závěrečný článek sborníku z pera Mil. Weingarta, *Zvuková kultura českého jazyka*, postřehy, příklady i podněty neobyčejně bohatý, se z celkového rámce programního spisu vlastně vymyká, vyvrcholuje statí Mukařovského významná ta publikace, která zvířila tolik prachu, podobna prudkému větru, vpadnuvšímu do tišiny. Úvaha Mukařovského se snad vzdaluje nejvíce od zásad i praxe dosavadní kritiky jazykové, prováděné filology, zároveň se však nejtěsněji blíží otázkám a potřebám literatury živé. Nerozevíralať se propast jenom mezi současným životem a jazykem, ale také mezi současnou literaturou a jazykovědou. Že ji hnutí, vedené *Pražským linguistickým kroužkem*, chce překlenouti, že touží jazykovědce z přísných aristarchů, kteří básníky pronásledují, proměnit v rádce, vykladače, pomocníky tvůrčích umělců slovesných, že jazykovou kritiku, tak dlouho pedantickou a úzkoprsou, míní kombinovati se soudem a výkladem estetickým, musí býti vítáno i těm, kdož nemohou souhlasiti se všemi názory, pronesenými v díle *Správná čeština a jazyková kultura*, ani se způsobem jeho polemiky. Již není sporu, že tato publikace zahajuje v otázkách jazykové kultury období nové. (1933.)

Duše Brna a jeho kultura slovesná

Rušnou, ne však příliš prudkou vlnou dělného ruchu a užitkové práce zahrne moderní město Brno svého hosta, než si z městské polohy i ze stavebních památek uvědomí podmínky vzniku a rozvoje moravské metropole. Sotva se za poutníkem, příjíždějícím od severu z Čech, zavře mohutná a radostná kulisa marnotratně kadeřavých lesů po stráních nad vodami, již již se kmitne na obzoru v měkčí zeleni výrazný obrys Špilberka, který děsival celé generace střední a jižní Evropy jako nelítostná věžeňská pevnost, nedostatečně stíněná starými stromy. Ale jenom na okamžik vítá příchozího tento podivný a charakteristický pozdrav brněnské minulosti, na jejíž středověkou vrstvu se dávno již zapomnělo a jejíž nevládně novodobý nános pozbývá teprve od politického osvobození i ve vzpomínce své zahanbující hrůzy. Tovární čtvrti, které překlenuly a zakryly bezohledně obě městské řeky, využitkovavše jejich síly a zbavivše je všeho přirozeného půvabu, zastupují návštěvníku Brna při příjezdu cestu a otáčejí městský střed studenou a kalnou střízlivostí dělnických ulic, obchodních skladišť, nudných viaduktů, nespořádaných dvorů a přírodě odcizených chudých zahrádek.

Do vnitřního města, počínajícího se hned u nádraží, neproudí však z těchto úlů práce, podnikavosti, výpočtů a techniky viditelný příval energie, nýbrž naopak se hned při první pochůzce novému příchozímu ukáže, že Brno ve svém středu klid-

nou pohodou odmocňuje ruch a šum průmyslového střediska. Venkované jadrných, zdravých postav a široké výslovnosti, sem tam ještě s posledními náznaky původního kroje se mísí s typickými postavami provinciálního měšťanstva, jimž stavovské sebevědomí jest jakoby důraznou frakturou vepsáno do kroje a lící. Z bohatě zásobných starých tržišť v blízkosti dávných kostelů a poměštěných paláců voní a vábí blahobyt, který ozařuje vlídným světlem také naplněné pivnice ve staroměšťanském slohu. V krámech na několika hlavních ulicích a na nepravidelném reprezentačním náměstí bez svérázu jest rušno a živo; na dvou promenádách v úzkých třídách v samém srdci městském nosí mladý svět honosně v šatě i v gestech na odiv evropskou nivelisaci; ale odstupme jenom několik kroků, a zdá se nám, že do ticha osamělých ulic bez krámů, bez kaváren, bez chodců šustí papír z úřadoven, klepají psací stroje z bank, šumí listy knih obracených ve školách.

Pak, nedaleko odtud, kde se ještě před šedesáti lety končilo vlastní Brno, ohraničené hradbami, houstne v krásně pěstěných sadech se starými stromy a širokými cestami stín, a městský ruch se rozplývá v poklidnou siestu, do níž svítí bílá průčelí pohodlných obytných domů svým německým pořádkem a svou provinční nudou. Ale co se to tak zvláště mísí do odstupňované vůně sadových keřů a zahradních květin? To hvozdy a háje Kunštátského pohoří, které v Pisárkách u nového výstaviště a v lese Wilsonově vnikají přímo do města, posílají své ostré silice, své pryskyřičné

zdraví, svou přirozenou sílu. A přece, tovární siréna, která právě na znamení skončené práce dutě zahoukla přímo vedle nás, nemůže být od nás vzdálena než několik minut chůze. Tento paradoxní dvojzvuk pracovního napětí a přírodního ticha, továrny a zeleně, průmyslu a venkova — toť sama duše Brna, pro niž se však marně ohlížíme po zachovalém a umělecky osobitém pozadí historickém.

*

Jest třeba strmými ulicemi neb stinnými sady vystoupiti na některé z obou dominujících návrší brněnských, na Špilberk nebo na Petrov, aby byla zřejma zcela zvláštní poloha Brna, zakrytá a porušená dnes civilisací až k nepoznání. K severu heroická vysočina silného zvlnění, hlubokých údolí, mohutných lesů, bezpečná záštita proti větrům, studeným větrům, trvalá záruka úrody v brněnském kraji. Od tvrdě monumentálního štítu Babího lomu na obzoru celý nástup kopců a návrší málem už ke stoku obou vod v rovině, z nichž oba krajní, Špilberk a Petrov, opevnil již středověk, kdežto moderní město Brno pozvolna ztéká vilovými čtvrtmi Žlutý kopec a Kraví horu. Nebylo v Brně za sedm set let jeho městského vývoje stavitele, který by se byl mohl vyrovnati mocnému přírodnímu architektu, vybudovávšimu tento terén, a bohužel, žádný ze stavitelů se nesnažil ani vyrovnat s ním a těžiti z podmínek daných polohou. I Špilberk, dnes vzpomínka na pevnost světskou, i Petrov, dávno již odzbrojená pevnost církevní, jenom strmí nad

městem neústrojně, nesrostše s ním v živou bytost a nepodřídívše okolí své architektonické a perspektivické vůli. Odevšad vidíme studenou novodobou věžní gotiku brněnského dómu a táhlý profil kasáren špilberských, jejichž veselá vízka si nasazuje bodrý a ošidný úsměv ruměného profousa, ale ani na okamžik se nám nezdá, že by se do těch samozvaných zevních korunek města kladlo také jeho čelo, jeho myšlenka, jeho životní idea.

Místní dějepisci brněnští prou se o to, jaký byl původní poměr mezi hradem na Špilberku a opevněným Petrovem; byl v tom kus tragické ironie, že Špilberk na konec počal ovládati celé Brno. Znamenalo to, že se Brno, za Přemyslovců i Lucemburků sídlo mocných markrabat, stalo pouhým provinčním předměstím německé Vídně. Dvojí moc rozhodovala o osudech města a jeho i okolního obyvatelstva: státní rakouská autorita vládnoucí justicí a vojskem, zosobněná žaláři a kasárnami na Špilberku, a německý kapitál, organisující od sklonku XVIII. věku brněnské textilní a strojní továrny; proti obojí síle byl český lid bezmocen.

Není tomu příliš dávno, co Brnu, poněkud proslulému v hospodářských dějinách jakožto „rakouský Manchester“, náležela jediná skutečná a nepopěrná sláva v kulturní historii: Špilberk, proklínané vězení Federica Confalonieriho, Silvia Pellica a Piera Maroncelliho, byl přímo symbolickým žalářem vši volné myšlenky, vši touhy po svobodě, vši odvahy po národním sebeurčení v habsburské monarchii. Pellicova kniha o Špil-

berku jest málem nejslavnější ze všech zpovědí, psaných e vinculis et carcere a to pro čistotu svého lidství a zanícenost svého italského vlastenectví. A přece chybí tam jeden motiv, rovněž tragický, jenž není vryt ani do pamětní karbonářské desky na Špilberku ani vtesán do vděčného pomníku na svahu sadového konce: z italských vězňů na Špilberku, položivších zdraví a život za národní risorgimento, netušil nikdo, že pod Špilberkem, umlčován obyvatelstvem německým, žije slovanský národ, naprosto nepodobný rakouským utiskovatelům, jehož nejlepší synové, skrytě a nesměle, chystají risorgimento české, blízké v cíli jejich vlastním snahám a směřující proti týmž Habsburkům. Oč snáze by bylo bývalo špilberským hrdinům snášeti muka a ponížení, kdyby byli tušili, že přímo v jejich okolí chrastí jiný národ řetězy ukovanými týmž tyranem!

A tak se Brno, jedno z měst, jež si samo nikdy nevytvořilo vlastní literatury, stalo děsivým slovesným tématem: před osmdesáti lety se zatřásl Karel Havlíček na cestě přes Jihlavu do Brixenu na okamžik před osudem Silvia Pellica, a před třiceti roky psal zde Josef Merhaut v románové formě obžalobného naturalismu o každodenních tragediích českého továrního proletáře. Za tichých podvečerů, když na obzoru hasnou již v mlhách rozsochaté obrysy modrých kopců Pavlovských, bloudívá po starobrněnském svahu sadů na Špilberku zádumčivý duch Josefa Merhauta a odložív na chvíli útěšlivé vědomí národního buditele, zase se zahloubává do osobních stesků a žalů.

*

Církevní vláda nad dušemi, tak příznačná pro české i německé Brno od XIV. do XIX. století, neměla nikdy sídla na Petrově, na pohled tolik symbolickém a přece nadaném biskupskou, nikerak svrchovanou mocí teprve stopadesát let. Zato krouží duch staré katolické kultury v někdejších sídlech řádových, v chrámech dávno zastavených a v konventech namnoze zrušených. Někde přetvořilo panovačné baroko svou pompesní vůlí stavební odkaz gotiky, jako zcela přehodnotilo její náboženskou tradici: změnilo k nepoznání kostel dominikánský na jednom z nejrůšnějších a nejlidovějších míst brněnských; vnutilo svůj výmluvný vzlet vnitřku svatotomášského chrámu i svůj ukázněný smysl pro pádnou vážnost proporcí jeho půvabnému průčelí; naplnilo svatyni u minoritů, střeženou sochami tak důraznými, fluidem rafinované tmy a smyslného tajemství. A přece — právě na křížovatkách tržní a pouliční vřavy — pozve stará meditativní zbožnost gotická do svého neočekávaného ústraní. Poloznatelné a v detailech graciosní fresky v ambitech minoritských, světlé ticho mezi štíhlými pilíři a pod vzdušným žebrovím křížové chodby kdysi dominikánské a především obě staré gotické svatyně z dob stavebního rozkvětu brněnského, přísně temný kostel při „klášteře králové“ na Starém Brně a důstojně klidný městský chrám sv. Jakuba vyprávějí o Brně gotickém, mezi nímž a přítomností není souvislosti ni nejskromnější.

O čem přemýšleli, čím se zabývali, na čem se vzdělávali členové žebrových řádů, dominikáni, františkáni brněnští, kartuziáni z Králova Pole?

V čem byla sláva a moc premonstrátů zábrdovských, v čem cisterciáček starobrněnských? Nevíme a nikdy se toho nedozvíme, tohoto tajemství Brna středověkého. Jenom dvě kongregace vtiskly na staletí dnešnímu životu v městě svou pečeť: jesuité a augustiniáni, dávno opustivší svá původní sídla. Oni to byli, kdož dovedli školství, vědu a literaturu v Brně nerozlučně připnouti ke svým konventům a udržeti otěže v rukou, dokud jich prudce nevytrhl politický a myšlenkový liberalismus. Avšak právě jejich letopisy, které sahají až do našich dnů, prozrazují, kolik osobní hořkosti, kolik osudového zklamání, kolik zrazeného individualismu typických moderních intelektuálů se bouřilo a reptalo pod kolektivní sutanou řádovou. Tragickými hrdiny myšlenkového Brna jsou tři velcí augustiniáni starobrněnské: prudký filosof se socialistickými tuchami a proticírkevními sklony, František Matouš Klácel; zamlklý biolog v cele klášterní, Řehoř Mendel, nadobro zbavený radosti ze soustavného experimentování a ze štěstí vědecké resonance; pudový melodik horké lidové krve Pavel Křížkovský, odsouzený na konec duchovní vrchnosti proti své vůli výhradně k hudbě církevní. A ve vzpomínce na ně připadá nám, že nejen na vojenském Špilberku, ale i na biskupském Petrově sídlili — a ještě dlouho po zhroucení metternichovského Rakouska — žaláři svobody a rozvoje.

*

Když před sto lety Josef Dobrovský dokonal ve starobrněnském klášteře u Milosrdných bratří,

měl v Brně i na Moravě mnoho druhů, stoupenců, obdivovatelů a žáků, kteří se cítili bolestně ochuzeni smrtí vědeckého patriarchy a šlechtěného člověka. Nebyla to jenom osobní družina důvěrných jeho přátel, hrabě Salm, biskup Stuffer, prelát Napp, benediktin Řehoř Wolný, translátor Dominik Kinský, jejichž jména se vracejí v kronice posledních dnů Dobrovského, nýbrž celá škola moravských osvícenců se kupila kolem něho jako kolem svého duchovního vůdce. Příným studiem původních pramenů a kritickým jejich zkoumáním se mělo dospěti v osvícenském duchu k revisi domácí tradice, hlavně pešínovské, mělo se důsledně čeliti názorům protireformačním, měla se pěstovati náboženská snášenlivost a svobodomyšlná humanita; výzkum minulosti se neobmezoval na dějiny politické a církevní, nýbrž zasahoval do všech oborů kulturních, a zvláště také literární dějepis těžil z látky horlivě nasbírané a kriticky osvětlované. Toto vše se dalo skutečně ve stopách Dobrovského i v jeho naukových zásadách; jenom zřejmé zúžení vědeckého obzoru ve smyslu vlastivědném nebylo v duchu mohutného universalisty, který svrchovaně a se stálým zřetelem k celku ovládal celou oblast filologickou a historickou.

Na této cestě učeného provincialismu a úzkoprsého moravanství — osudné to kletby duševního Brna po dobu delší celého století! — se naukový svět moravský a zvláště brněnský odcizil vědeckým tradicím Dobrovského velice záhy, jmenovitě, když plodná kritická skepse byla v romantickém období nahrazena citově zabarve-

nou věrou ve fikce, lichotivě pohodlné krajan-
skému vlastenectví, a když mechanické sběratel-
ství si samolibě promíjelo metodickou práci tří-
dicí a přesně zjišťující; vlastivědní historikové
rázu Wolného neb d'Elvertova, jimž nadto chy-
bělo okřídlené vědomí buditelské, jsou toho ná-
zorným dokladem. Takto vědecký romantismus,
s nímž Dobrovský úporně a přímo symbolicky zá-
pasil ještě na smrtelném loži, opanoval historii a
filologii na Moravě: Bočkova obmyslná falsa,
úzce spřízněná s podvrhy Hankovými, a mluvnický
diletantismus Trnkův, Žákův a Křížův, přímo ka-
rikující jazykové novotaření Jungmannovo neb
Kollárovo, mohly se zdáti důkazem, že dříve než
za jeden lidský věk potuchla na Moravě vědecká
tradice Dobrovského, zaručující v dějepisectví
i ve filologii především kázeň, mravní odpověd-
nost a úctu k poznané pravdě.

Sami duchovní vůdcové romantické Moravy,
kteří naplnili vědecké snažení zápallem buditel-
ským, podleli těmto osudným omylům a na-
dobro se odchýlili od oněch hesel, která byl dal
Dobrovský duchovědám na Moravě do vínku:
Alois Vojtěch Šembera, jenž jako literární histo-
rik i metodicky pokračoval na dráze Dobrovského
a Jungmannově, se přidržel v dějezpytném ba-
dání pozdějších výmyslů a báchorek, jaké kritika
patriarchova chtěla z našich dějin vymýtiti; Fran-
tišek Matouš Klácel, svým filosofickoetickým
úsilím Dobrovskému vlastně blízký, nahradil ve
filologii řádnou a spolehlivou empirii spekulací
heglovskou, již by se byl tvůrce „Lehrgebäude“
a „Institutiones“ rozhorleně a opovržlivě zděsil.

Není pak divu, že takovým bludům vydatně propadali duchové užšího rozhledu, skrovnější průpravy, významu pouze místního, zvláště když vědecká romantika splývala s veřejnou reakcí, když státní a hlavně církevní autority přály ex cathedra falsům, legendám, naukovým pověrám, a když omyly odborného poznání byly povýšeny na tituly náboženskonárodní agitace. Nelze si pomyslit nic cizejšího myšlenkovému světu osvícenského abbé, než byly cyrilometodějství, kult Velkomoravské říše a nadšení hostýnské, hlavní to články víry Jednoty katolické po jejím dokonaném vítězství nad Jednotou národní na Moravě. Buditelské cíle, které sledovali tito vlastenečtí ultramontáni v Brně a vůbec na Moravě, jsou nám dnes patrný, a dějepisec národního obrození i české politiky moravské jim sotva odepře uznání; ale že věda česká byla již prošla onou palestrou kritičnosti, metody a srovnávacího postupu, nad níž se skví v zlatých literách právě jméno Dobrovského, zůstalo bez vlivu nejen na Ignáta Wurma nebo Matěje Procházku, ale i na Františka Sušila, bez odporu největší osobnost této katolické reakce moravské. Materiálně poznal učený profesor bohosloví v Brně beze vší pochyby Dobrovského práce mluvnické a kritické, avšak jejich duch naň nesestoupil, jak ukazuje jeho jazykové novotaření neb i jeho stanovisko prosodické; tam pak, kde se zakládá jeho nesporná velikost, ve sbírání, vydávání a výkladu lidových písní, jest zcela dědicem názorů a lásek romantických.

Bylo třeba myšlenkového i mravního úsilí dvou

vědeckých generací, by se duchovědy na Moravě vrátily na cesty Dobrovského; bylo třeba, aby byla opět nastolena metoda srovnávací na místě lokální krátkozrakosti, osamocující zjevy domácí, a aby plytké, většinou jen dohadové slovanství ustoupilo naukové orientaci západní; bylo konečně třeba, aby se odborná kritika konala bez ohledu k oblíbeným, ano, zbožňovaným fikcím, jež se staly postupem času předmětem vlastenecké i náboženské víry — tyto poměry byly v Brně a na Moravě vůbec mnohem svízelnější než v Praze a potřebovaly ke změně delší doby i většího napětí.

První pokolení, které se odvážilo bořit modly populární a stavěné dlouho mimo všecku diskusi, můžeme označiti jako pokolení obětované, jež se nedožilo vítězství a namnoze zatrplo v pocitu, že bylo za dílo „herostratovské“ vyloučeno z národního společenství. Za svůj vědecký odpor proti legendě velehradské zakusil to moravský historio- graf Beda Dudík, za své námitky proti pravosti Rukopisů pronikavý badatel o staročeské literatuře, poněmčený Moravan, Julius Feifalik a později horlivý slezský buditel Antonín Vašek; teprve dlouho po smrti dostalo se jim dosti učinění, ne-li ve všech závěrech, tedy jistě v kritickém východisku, zkumné metodě, především pak v plodné skepsi, pro niž je nemůžeme nenazvatí pravými následníky Dobrovského.

Ale prozatím — a na čas značně dlouhý — zvítězili ve vědeckém Brně jejich protichůdci, shovívaví dílem z přesvědčení, dílem jenom z oportunistu k názorům, bludům a sebeklamům

naukového romantismu. Mocné této skupině, která kolem „Maticy Moravské“ a jejího časopisu pevně zorganizovala duchovní život vyššího směru, nikdo nesmí upírati ani vlasteneckého nadšení, ani buditelských zásluh, tím méně pracovitosti a výkonnosti — téměř všechno, co v českém Brně do založení Masarykovy university mělo v duchovních vědách význam, vyrostlo ze základů položených právě od této družiny, čehož bezpodmínečné uznání její předáci autoritativně vymáhali, pokládajíce každou kritiku za nevděk a za snižování a bráníce se tak plodné diskusi. Čerpajíce posilu pro své snahy, prováděné v cizáckém prostředí za okolností krajně nepříznivých, bez podpory vlády, za skrovničkého ohlasu u neuvědomělé české menšiny, s nepatrnou mravní pomocí z Prahy, postávali tito mužové, kteří byli stejně horlivými vlastenci jako katolíky, u dvou slavných hrobů brněnských a toužili obcovati s duchy, posvěcujícími tyto rovy, vždy pečlivě věnčené. Byl to hrob Josefa Dobrovského a hrob Františka Sušila. Ve skutečnosti však vyznávali jenom ideály sušilovské a zůstávali světu Josefa Dobrovského cizí. Stačí pohleděti na duchovní podobizny obou největších naukových osobností českého Brna v letech sedmdesátých a osmdesátých, aby to bylo rázem patrné.

Zkostnatělé, opatrnické oficiální brňanství a jadrný, temperamentní, lidový moravský venkov se doplňují ve fysiognomiích Vincence Brandla a filologa Františka Bartoše; není nejmenší pochyby, koho z těchto obou význačných protagonistů doprovází rys lidské a vědecké velikosti, spojené

se zdravou originalitou a svěžím svérázem. Na Vincence Brandla, prvního životopisce Dobrovského, duch Dobrovského nikdy nesestoupil, ba, naopak ho velice často spatřujeme na cestách, které byly vědeckému úsilí Dobrovského přímo protichůdné. V četných vydavatelských pracích nedbal ani přesnosti ani nižší kritiky a o vyšší historickou kritiku se vůbec nepokoušel; ujímal se zřejmých fals proti oprávněnému podezření badatelů; v otázce rukopisné nepřipouštěl a priori pochybností; v konservativismu spíše opatrnickém než promyšleném zaujímal stanovisko protireformační. Ale ani František Bartoš nebyl kost z kostí Dobrovského; spíše bychom jej — pro silné citové posvěcení veškerého životního díla — směli přiřaditi k Šafaříkovi, jako on sám přiřadil svého zcela odchylně založeného přítele Jana Gebauera vhodně k Dobrovskému. Právě to, co patriarcha české filologie vnesl tak požehnaně do svého oboru, chybí i nejlepším pracím Bartošovým: pronikavost vědeckého kriticizmu, důsledné stanovisko srovnávací, přehledný rozvrh a neúprosné logická klasifikace; velké Bartošovy přednosti, příznačné učencům romantického typu, nedovedly zcela vyvážití těchto nedostatků, vlastních ostatně veškeré moravské vědě období Brandlova a Bartošova.

Velice důsledný a promyšlený odpor proti těmto hodnotám vědecké romantiky brněnské zvedá pak v letech osmdesátých mladá generace, vyrostlá již v prostředí naukového pozitivismu, nadaná silnou schopností kritickou a analytickou, bojovně zanícená snahami revisionistickými a

proto nepřátelská všelikému tradicionalismu. S Brnem souvisí tito mladí realisté, kteří by se byli mohli dvolávat Feifalika a Vaška s dobrým právem jako svých předchůdců, jenom dočasně svými osudy; jejich krystalizačním bodem se stala Praha a obnovená universita Karlo-Ferdinandova, kdežto Moravě se stále nedostávalo významnějšího střediska kulturně organizačního. Filosofický vůdce nové školy, T. G. Masaryk, prožil gymnasijsní léta v Brně; její literární historik Jaroslav Vlček zahájil tam svou učitelskou dráhu; její kritik slovesně umělecký Leander Čech, jehož život uplynul v odlehlých městech západní Moravy, publikoval alespoň své hlubokomyslné úvahy v časopiseckých podnikách brněnských; její obratný publicista Jan Herben, žák Bartošův, přijal na brněnské půdě jako student a spisovatel, doprovázený velikými nadějemi, mnoho podnětů. Nepostávali — s ostatním mladým vzdělanstvem brněnským, pro něž pout na starobrněnský hřbitov byla pravidelnou vlasteneckou povinností — tito mladí učenci nadarmo u hrobu Dobrovského, od něhož se však neubírali k náhrobku Sušilovu: všickni cítili, že osobnost patriarchova jim poskytuje správnou obrodnou orientaci. Ve své filosofii národního obrození postavil později T. G. Masaryk Josefa Dobrovského na místo přední, domnívaje se, že v něm obrozené osvícenství a reformační tradice splývají; možno říci také, že se T. G. Masaryk díval poněkud podjatýma očima důsledného racionalisty z doby jeho stařeckých sporů na Jungmanna, na podvrhy Hankovy, na celou vlasteneckou romantiku. Nejinak bylo také

u Jaroslava Vlčka, který nejhodnotnější svazek svého životního díla věnoval památce Josefa Dobrovského a zároveň osvícenskou vědu českou XVIII. stol. rehabilitoval způsobem nadšeně oslavným. Jejich názory pak s lidovou výmluvností a přesvědčivým důrazem zpopularisoval v knihách, v brožurách i v časopisech Jan Herben a zvláště proti srsti moravské tradici se při svém vyvracení jsoucnosti sv. Jana kryl rád autoritou Dobrovského. Z těchto bojů a sporů, které dávaly nový směr českým vědám duchovním, doléhaly na Moravu a do Brna jenom vzdálené vlny, a i hlavní středisko naukového života brněnského, „Časopis Matice Moravské“, dlouho zůstávalo v rukách staromilců a tradicionalistů; ano, nově vzniklo právě na brněnské půdě nové ohnisko filosofie vědy a kritiky katolické, revue „Hlídka“, jejíž ctihodný redaktor, učený benediktin P. Pavel Vychodil, zůstává s mladšími učenici-kněžími P. Aloisem Langem a P. Emanuelem Masákem, důsledným strážcem gotických hodnot myšlenkových v Brně.

Pouze pomalu se dostávali k naukovému vůdcovství v Brně žáci kritického realismu pražského a v duchu své školy podrobovali neúprosnému a zdůvodněnému soudu činnost a směr tehdejší vědecké Moravy, až se posléze ujali i vedení „Časopisu Matice Moravské“. Někteří z nich, na př. filolog Frant. Černý a historik Ladislav Hofman, posvětili svými podněty naukový ruch v Brně a svými těly Ústřední hřbitov brněnský, jiní, dnes také již mrtví, s profesory Stanislavem Součkem a Bohumilem Navrátilem v popředí, se vzdělali

pro filosofickou fakultu Masarykovy university, jež byla dávnou touhou české Moravy a radostnou vymožeností mladé Československé republiky.

*

Většina šlechtických paláců brněnských — mezi nimi renesančně radostný dům pánů z Lípy na Náměstí svobody, darovaný odměnou za vítězství nad Švédy Radvitovi de Souches — přešla dávno do měšťanských rukou, a majetkem města se stal také rozlehlý a reprezentační sněmovní dům zemský na Dominikánském náměstí, v jehož dvorech a arkádách se s mírnou elegií vlaze posmívá cosi jižně románského, jako v tolika zemských domech zemí alpských. Měšťanská kultura zatlačila v Brně aristokratické tradice, jejichž kořínky tkvěly vždycky jenom slabě v střízlivé půdě hlavního města zemského, když jich neupevňoval jenom dočasný pobyt urozeného panstva v místě dočasného sněmování.

Z patricijských domů uprostřed města zachoval málokterý původní svůj ráz. Starodávné ulice, vedoucí původně z hlavního náměstí k městským branám, změnily všecko až na směr a několik jmen. Terasovité vinohrady a štěpnice bohatého kupectva a řemeslnictva s vilami na slunných stráních při Svratce a nad Pisárkami ustupují rychle novým čtvrtím pro příliv obyvatelstva, které přichází za novými úkoly, nadobro odlišnými od snah někdejších patriciů brněnských.

I ztělesňuje jenom statná gotická radnice starobylý věhlas brněnského měšťanstva, v jehož žilách se za sedm věků promísila krev česká a německá,

židovská a holandská. Vděkuplná směs gotiky již hravé a renesance doposud nesmělé jest na portálu Pilgramově a v některých sličných detailech nádvoří svědectvím onoho přechodného věku, kdy měšťanstvo rozkvétalo s největším sebevědomím, jež ještě nenacházelo úměrného výrazu formového. Zato mohutná a přece vzosná radniční věž, vkreslená šťastnými renovátory plně a malebně do městského obrazu, zosobňuje charakteristickým svým obrysem onu spolehlivou jadrnost, spojenou s klidnou a zdravou snahou o pokrok a blahobyť, po níž toužilo a touží každé svobodné měšťanství.

A pak: této věži připadl v den osvobození památný úkol, že se s jejího ochozu monumentálnímluvou hudby Smetanovy rozlehlo po městě radostné poselství o tom, že se na své půdě stal pánem a strůjcem svého osudu národ, který po staletí slul jenom sluhou a dělníkem, poplatníkem a pošklebkem v domě cizího panstva z krve příchozích a kolonistů.

*

Veřejné i soukromé zahrady na návrších s malebnými výhledy, košatá stromořadí v širokých ulicích, pečlivě pěstěné sady na místě někdejších hradeb a příkopů, zádumčivě stinná zákoutí zakryví zeleným steskem prostranství bývalých hřbitovů, tyto všechny výsady města moderně správaného a hygienického i pohodlného nedovedou odškodniti za to, že se Brnu nedostává vydatnější přítomnosti a přátelštější účasti živlu nejmelodičtějšího — vody.

Stok obou řek Svratky a Svitavy, ženoucích se z lesnaté Českomoravské vysočiny do úrodného a poklidného úvalu dyjského, jenž určil namnoze založení Brna, posunut jest daleko za město. V městském okruhu samém překlenuly a zakryly je průmyslové podniky a znečistivše i vystřebavše je pro svou potřebu, utajily je pohledu a rozkoši chodcově. Není tu nikde nábřeží, kde by si mohl unavený pracovník oddechnouti, snílek v dlouhé procházce se zadumat, architekt vyhledati perspektivický odstup i násobivé zrcadlo pro stavby monumentálnější. Tyto řeky, tak lyrické ještě pod hradem Veveřím a v pitoreskních úzlabinách mezi Adamovem a Blanskem, v městě nehučí a nešumí, nevábí ani nezpívají.

A také studny a kašny, v nichž se tolik líbilo rozvité staroměstské kultuře v bývalém Brně, dávno donotovaly svou píseň elegickou, svůj smuteční madrigal ke cti nymf a zdrojů ve slohu pozdního XVII. století. Bendlův Merkur opustil plynný živel a přestěhoval se do lapidaria v nádvoří Zemského musea; hluk těžkých motorů bezohledně překřikuje tichouнкé šplounání vody na Fischerově Parnasu na Zelném trhu; rozbita a zneuctěna zmizela nejedna kašna, když ovládl Brno dokonalý vodovod novodobý, a jenom starožitník si slepuje ve vyčítavé kombinaci ze skrovných trosek její podobu. A básník, který potřebuje k inspiraci doprovod vod, prchá za město a sleduje s uzarděním štěstí, jak se kdesi pod Novým hradem brouzdá jeho Musa v zurčivé Svitavě, kam chodí z rána pít srny a kde v noci zele-

nou clonou větví plný měsíc sype své stříbro do kypivých proudů.

Snad s tímto nedostatkem melodického živlu vodního nějak souvisí v Brně bolestná skutečnost, že město nevydalo nikdy ze sebe ani velké hudební osobnosti ani mohutnější tvorby lyrické. Ti z muzikantů, jež povolání neb osud připoutaly trvale k Brnu — byli to většinou synové moravského neb slezského venkova — hledali tvůrčí podněty mimo město a uchylovali se nejraději mezi lid, kde nad studánkami a proudnými řekami ani v duši nevyschl melodický prvek. Není jistě ani náhodou ani pouhým důsledkem časových směrů kulturních, že se právě v Brně soustředilo několik významných milovníků, znalců a sběratelů lidové písně, jejichž musických potřeb nedovedlo město ukojiti, Sušil i Bartoš, Křížkovský i Janáček; co bylo slovesně skoro jen zájmem národopisným, osvědčilo se v hudbě tvořivou a požehnanou inspirací.

Skrývá se v tom mimoděk kus kritického protestu proti duši města Brna, když největší umělec, v něm po desetiletí žijící, vložil do svých vrcholných děl živelnou touhu po tom, co právě Brno tak tvrdošíjně odpíralo jeho srdci: jednou divoký stesk po pudové bezprostřednosti prudce vášnivého venkovana a po druhé též vzpomínku na širokou volnost valných řek — v Brně a přece proti Brnu vznikly „Její pastorkyňa“ i „Káťa Kabanová.“

*

Básnická kultura Brna nemá ani děl ani osobností, jež by se mohly měřiti s Leošem Janáčkem;

může se ostatně chlubit minulostí zcela kratičkou.

Když bylo před 65 lety založeno první české gymnasium brněnské, a když v něm přes zkostnatělost rakouských byrokratů dobývala svého skrovného místečka také vzdělanost národní, mohlo se zdáti, že to bude podmínkou a popudem slovesné tvořivosti mezi mládeží. Tu podněcoval milovaný učitel Fr. Bartoš, ale jeho důsledná romantika hledala a doporučela životní inspiraci pro básnictví výhradně na venkově, kde se zachovalý lid důvěrně tulí ke kypícím nadržům přírody a kraje. Nejlepší z jeho žáků, bystrý kritik Leander Čech, postřehl, že toto nestačí k vytvoření literatury opravdu živé a v slavném svém manifestě doporučil jako žádoucí obsah právě moravské literatury zřetel ke skutečnosti celé, tedy i městské s jejími problémy a zápasy. Ale almanach „Zora“, kde vyšel tento program, byl vydán nikoli náhodou stranou od Brna, a Leander Čech musil a dovedl prožít celý osud učitele a buditele v malých městech západní Moravy.

Bylo třeba celého desetiletí, aby jeho naléhavá slova byla proměněna v čin; naturalistické pokolení, které se o to pokusilo, položilo základy k pravé literatuře brněnské. Kdežto krevnatý malíř slova, Vilém Mrštík se svým bratrem Aloisem, uvažoval v útulné samotě zachovalé dědinky na pomezí Hané a Slovácka o možnosti svéprávného písemnictví moravského a sám se o ně v bratrském agónu pokoušel, napínal všechny své síly o román brněnských mravů a typů západočeský rodák, ale v brněnském prostředí zdomácnělý,

Josef Merhaut. Jeho dychtivá znalost života, jeho dušezpytné snažení, jeho smysl pro tíhu a vůni země nedostačily, aby vytvořil plnokrevné umělecké dílo, a nadto vyrazila mu smrt příliš záhy pero z pilné ruky. Ale jemu děkujeme za spolehlivé dokumenty brněnské duše, kterou především odkrýval v maloměstských a dělnických čtvrtích, kde proletář i deklasovaný vzdělanec klesají pod tíhou kapitálu a němectví, aby hledali opojení a zapomenutí v touze a lásce, v smyslové družnosti a ve hře rozmaru uprostřed lesů a strání okolí brněnského.

Nástup nových kulturních i literárních sil zažilo české Brno, neuvědomujíc si toho příliš na prahu nového století, právě za doby, kdy se němectví v něm marně vzpínalo k poslednímu vzepětí usurpované moci. Řada okolností prospěla tomuto ruchu a růstu. Skromňoučké české divadlo, posvěcené zprvu nadšením Merhautovým a pak tichou prací Sokolovou, plnilo poctivě své poslání. „Lidové Noviny“, když vyzuly nepohodlné dětské střevíčky provinciálního listu, dovedly za Heinrichovy redakce přilákati celou spisovatelskou a básnickou družinu k promyšlené práci; právě tito literáti odkryli Brno nejprve sobě, pak Praze a posléze poesii.

Nejznámější a nejhluchnější z nich, věčný revolucionář St. K. Neumann, opustil zatím Brno, kde vyrostl na čistokrevného naturistu pod záštitou lesů a vod, milovaných vášnivě a opěvovaných rytmickou silou. Předčasně urvala smrt jeho oba soudruhy v práci a smýšlení, Josefa Holého a Rudolfa Těsnohlídka. Oba byli Čechové rodem a

Moravané láskou. Josef Holý, barbar, pohrdající v hloubce duše vší kulturou, naslouchal i v Brně rád lidové písni a lidové baladě, kterou napodobil ne bez úspěchu. Rudolf Těsnohlídek, básník impresionista, vychovaný odstíněnými mistry severu, žil s přírodou v důvěrném poměru a dával si od ní pro své temnosvitné verše našeptávaní zkazky lásky a umírání. Ale v paradoxu, jakému se tento plachý muž křížovatek nikdy nevyhýbal, se stal mystický lyrik mistrem místního románu brněnského se vší ubohou svérázností, se vší všední tragikou, se vším teskným humorem usedlého maloměšťáka a samolibého šosáčka. Též Jiří Mahen přišel jako jeho přítel do Brna za výbojem a experimentem, neboť z výboje a experimentu se skládá celý život tohoto věčného enfant terrible v bohemském kroji, se skvělými divadelními zkušenostmi a s uznanou knihovnickou autoritou. Mahenovi připadla čestná úloha, aby po převratu s Václavem Štechem přetvořil brněnské divadélko na skutečnou scénu moderní. Vložil do toho elán mládí, lásku k literatuře, odvahu experimentu a nestálost temperamentu čistě uměleckého. V neoživeném posud foyeru Národního divadla brněnského stane jednou jeho poprsí vedle busty Janáčkovy, Mrštíkovy a Neumannovy, které již dnes tam spatřujeme, ale i vedle hlavy Merhautovy, Štechovy a Sokolovy, jež by tam měla umístiti nejen vděčnost, ale i spravedlnost.

Není to z českých měst jenom Brno, kde žijí básníci, jimž jejich sídlo zůstává pouhým bydlíštěm nestávajícím se osudem.

Vlastně zcela náhodou, v nejúplnější skrytosti

se zde po léta krčí ten, kdo jest beze sporu největším mezi básníky brněnskými. Petru Bezručí nedalo Brno ani básnického podnětu, ani látkového obohacení; kde jen může, prchá z města, aby si vydechl buď na révorodém Slovácku, nebo na Gruni šumném jediném, nebo v ústraní Branky pod Hradcem.

Těsněji nebo vzdáleněji lnou k němu jeho literární přátelé z „Moravského kola“, většinou také Brňané podle náhody pobytu, nikoliv podle nutnosti tvorby. Z nich Otakar Bystřina, hanákoslovácký šprýmař, dopil a dožertoval; E. Sokol, věrný žák Mrštíkův a pokračovatel Merhautův, nesměl dopřítsti do konce problematiku svých sociálních románů s brněnským pozadím; Viktor Kamil Jeřábek líčí však neúnavně dále, jak blízkost Brna rozkládá nejenom svéráz, ale i mravy venkova; Jaroslav Marcha bloudí ve svých prostých a vonných obrázcích z lesů a pasek jako myslivec impresionista brněnským okolím, kdežto mladší z této vrstvy, veršující Oldřich Zemek a kronikářský Pavel Fink, vytrvale vzpomínají na hrdinský úsek své legionářské minulosti, čerpajíce z ní vzněty spravedlnosti a národní energie. Tichounký jako cvrčkova píseň na souvrati jest sourodý lyrický doprovod této prózy „Moravského kola“: oba skromní veršovci, Stanislav Cyliak i Josef Cipr, jsou Brňany právě jen podle bytu a volby; křesťanská básnířka Věra Vášová, Pražanka rodem, teprve hledá rytmickou rovnomocninu pro stříbrnou melodii svého světlého nitra.

Impresionisté objevili duši brněnského kraje, brněnské přírody, expresionisté prohlásili sebe-

vědomě, že objeví duši brněnského lidu. Jejich heslo bylo severoněmecké, jejich sociálně humanitní smýšlení neslo poválečný všeevropský punc, jejich životní zkušenost čerpala však poctivě z brněnské reality v továrních čtvrtích a na předměstích, mezi proletáři a chátrajícími vzdělanci, v soumraku společenského přerodu a v nedočkavé naději světové spravedlnosti.

Měli ve Františku Götzovi bystrého kritika, který Brno předčasně opustil; měli v Josefu Chaloupkovi subtilního lyrika s tesknou hudbou v duši, jenž sám se rozhodl nedopětí svou halucinovanou píseň; měli ve Lvu Blatném důmyslného stavitele dramatických i epických konstrukcí, pod jejichž trpkou skepsí lkala velká láska k bloudícímu a zmatenému člověku — ani on nesměl dozrát. Z „Literární skupiny“ zbývá jediný Čestmír Jeřábek, který se po dlouhém dramatickém tápání našel v románě; zde pokračuje v brněnské románové tradici, přináší nový důmysl psychologický, nové odstíny slohové, novou něhu k člověku přechodu.

Nejmladší pokolení chce vyplnit řady tak tragicky prořídle, touží přes hroby kupředu, hledá novou orientaci v Brně popřevratovém. Doroste, dozraje, přinese plody očekávané?

Nade všemi generacemi básníků a spisovatelů, kteří chtěli vyjádřit duši města Brna a stvořit brněnskou literaturu, plyne hustý a temný mrak těžké tragiky, podobný oněm mračnům, jež houstnou nad městem, sbírají jedovatou potravu na Radlase, Dornychu a Cejlu, ssají z továren na Starém Brně sílu a temnotu a plynou pak hrozivě

a vyčítavě k elegické řadě topolů na okraji Ústředního hřbitova.

*

V literatuře jako ve výtvarném umění, které na brněnské půdě nebývalo nikdy domovem, hledá město Brno stále ještě mistry, kteří by ztělesnili jeho duši, nacházejíce v ní prvky monumentality a snad i tragiky; letopisné a mravoličné dokumenty, láskyplné záznamy dojmů a nálad, osobní projevy jednotlivců, nezařazených do hromadného celku, jsou k tomu leda náběhy. Jeť české kulturní Brno město zcela mladičké, téměř bez tradice, které se teprve hledá, a nadto opojeno dneškem zapomíná včerejška, jenž byl chudý a šedivý. Z tohoto jinošského pocitu temení bezohledná a přímočará výbojnost v některých oborech na př. v puristické architektuře užitkové a v hudebních snahách mladší pojanáčkovské školy skadatelské, takže v lecčems již dnes Brno předhonilo Prahu, nikterak se nedávajíc brzdití minulostí.

I jeho postup vrouben jest mladistvými hroby a nenaplněnými nadějemi, i ono si uvědomuje typickou českou zkušenost popřevratovou, že v lecčems přecenilo své síly a že si uložilo rytmus příliš rychlý. Není doposud tím, po čem toužilo ve chvílích sebedůvěry a sebeopojení, srdcem — a nejenom správním centrem — celé Moravy; ani stará Praha ani mladá Bratislava mu nemíní popřáti krásného úkolu, aby se opravdu stalo mostem k slovanskému východu; živel německý, velmi sebevědomý, brání se stále tomu, aby s českým Brnem vstoupil v agón, jehož účastníci se navzájem plně a klidně uznávají.

Ale přepadnou-li v něm pracovníky ducha úzkosti, stačí prostě, aby seznali, čím bylo Brno před dvaceti roky a čím jest dnes: z provinciálního města na samém obvodu českého živilu a se stálou ctižádostí býti pouhým předměstím Vídně, se změnilo v jedno z hlavních středisk kulturního života v samém srdci národního státu Československého. (1928.)

„Pan Tadeáš“ a české básnictví

Uprostřed měsíce února 1834 dopsal šestatřicetiletý Adam Mickiewicz „na pařížské dlažbě“, an z města slyšel „pustou vřavu zníti, lži, kletby, reptání snah nesplněných a pozdní žel i sváry vyvržených“, dvanáctou knihu svého „Posledního zájezdu na Litvě“, označenou i vyznívajícím heslem tak významným v době politického zoufalství a emigrantských nejistot „kochajmy się“, a dnes celý vzdělaný svět polský vzpomíná s nadšenou vděčností tohoto velkého básnického výročí. Jeť „Pan Tadeáš“ nejskvělejším přínosem národního genia polského do klenotnice světové poesie. Jenom Goethův „Heřman a Dorothea“ a Mistralova „Mireio“ se mohou s ním v novodobé tvorbě básnické měřiti slunnou předmětností, klidnou monumentalitou, teplem názoru, krátce onou klasičností, která dovede dodatí všednímu životu posvěcení věčného a povznésti idylu, podmalovanou tragicky, k podobenství nejtypičtějšího osudu lidského. Ale starolitevská selanka Mickiewiczova, nikoliv náhodou zrozená v cizině z vášnivě touhy po domově a z věrné lásky k otčině, jest zároveň dokonalým vtělením národního ducha polského, věnčeného „z rukou žnečky chrp modrým květem a proutkem barvínku“. Minulostí v sobě uzavřenou a kulturně jednotnou prosvítá tu nejen ve zkratce synthesisa polských dějin, ale i sama podstata odvěkého polství, vysilujícího se sice v neplodných, ba samovražedných zápasech stran, vzhopujícího se však přece na konec k sta-

tečné a bohatýrské oběti ve prospěch nadosobního celku národního; pranic toho nezmenšuje okolnost, že všickni hrdinové eposu, položeného do velké doby Napoleonovy, tábor soplicovský i horreszkovský, náleží jediné společenské třídě, arcíř pro starou Polsku typické, drobné šlechtě statkářské — Mickiewicz udeřil skutečně v samé „centrum polszczyzny“. *Národní klasičnost*, toť cíl dosažený v posledním a nejmohutnějším básnickém výtvoru Adama Mickiewicze, který ještě nedlouho před tím s vášní a v křečích drážďanských „Dziadů“ hledal národnost v romantice visionářské a fantastické, v titanismu výjimky a prokletí, v ekstatičnosti, jež, dobývajíc nebe a vyzývajíc peklo, opouští zemi. Zde povzbuzuje země své syny, aby se poznáváním a prožíváním skutečnosti učili lásce ke všemu stvoření a posléze oddané pokoře před Stvořitelem.

Národní klasičnost! Jak se k veledílu, uskutečňujícímu tento ideál, postavilo básnictví české, jemuž již Jungmann vytkl v jeho dětinských letech stejný estetický cíl, aby se pak k němu po mnohých oklikách a nedorozuměních vraceli stoupenci „Máje“, „Ruchu“ a „Lumíra“, a aby posléze příkrý a často nespravedlivý jejich kritický soudce a odpůrce určil za metu slovesného úsilí v Čechách prahnouti po skutečné klasičnosti, prodíratí se k pravé národnosti a kombinovati oba požadavky ve výsostnou syntésu krásy, opravdovosti a síly? Nuže, čím byl Mickiewiczův „Pan Tadeáš“ naší básnické minulosti a k čemu nás umělecky a národně zavazuje pro budoucnost?

Zní to jako paradox a přece to vyjadřuje zcela

přesně náš poměr k básníku i dílu: proti rychlému a ochotnému poznávání a chápání mladistvé tvorby Mickiewiczovy v Čechách stojí v příkrém kontrastu váhavé a kusé pronikání jeho vrcholné skladby na naší půdě. V záslužné své monografii (*Mickiewiczovy ohlasy v české literatuře obrozené* 1931) ukázal přesvědčivě Jul. Heidenreich, že Mickiewicz zdomácněl v české romantice brzy po svém literárním debutu a že již r. 1824 byl u nás znám. Ba, co více, jeho mocným vlivem byli zasaženi právě básničtí vůdcové naší literatury předbřeznové, klasik předchodní F. L. Čelakovský, i romantik integrální K. H. Mácha: jeho baladistika stejně jako vilenské „Dziady“, „Gražina“ stejně jako „Konrád Wallenrod“ pomáhaly motivicky i slohově přetvářeti a dotvářeti český romantismus, čteny, překládány, napodobeny velmi horlivě. Ale ani Čelakovský, ani Mácha, ani později Erben nečtli asi „Pana Tadeáše“ a nebyli patrně proň dosti zralí, ač mohl je naň připravit Goethe svou klasickou idylou, a ač jejich stálá dychtivost po pronikavějším poznání národního bytu polského byla by právě v „Posledním zájezdu na Litvě“ bývala došla vydatného nasycení.

Byla to teprve generace „Ruchu“, zanícená pro národní hodnoty v básnictví, jež se mu počala s touhou a pochopením blížit. V pilné své jubilejní stati (*Mickiewicz a Čechy* v „Českém časopise historickém“ 1898) snesl Jan Máchal doklady, jak se od 60. let ozývá volání po kritické známosti „Pana Tadeáše“ a jak jest doprovázeno pokusy Hermen. Jirečka, Prima Sobotky a j., o jeho básnický překlad, které po práci málem desetileté

vyvrcholí r. 1882 památným a znovu vydávaným přebásněním od Elišky Krásnohorské. Setkáváme se mezi ctiteli a znalci „Pana Tadeáše“ s muži významu Hálkova, Gollova i Pflegrova, a nezapomenutelně utkvívají v mysli vzpomínkové věty z autobiografického románu Svatopluka Čecha, je muž chlapecká četba „Máje“, „Kavkazského zajatce“, „Mciriho“ a „Pana Tadeáše“ znamenala objevení světů romantické krásy, svobodné poesie.

Jméno Svatopluka Čecha mělo by se ozvatí vždycky, kdykoliv se vyšetřují vztahy našeho básnictví k „Panu Tadeášovi“. Jistě nebyl jeho jediným dlužníkem u nás. Jiří Horák ukázal, že vedle drobnějších ukrajinských gawęd zasáhla asi i Mickiewiczova šťavnatá líčení mysliveckých příhod do vzniku Koubkova starosvětského obrázku „Rokoko“. Jan Máchal nachází vedle „Oněgina“ i přímé ohlasy „Pana Tadeáše“ ve veršovaném Pflegrově románě o „Panu Vyšinském“. Čemu se odtud naučil Mickiewiczův horlivý čtenář Alois Jirásek pro své starovladycké selanky českých újezdů s rušným pozadím válečnickým a politickým, nám literární věda teprve ukáže; opět to byl Jiří Horák, kdo zde razil cestu, naznačiv, která Jiráskova zemanská idyla ze stol. XV. „Maryla“ jest českým protějškem k „Panu Tadeášovi“. Ale svou životní inspirací, svým básnickým druhem, svou kombinací prvku idylického a látky problémové, svým kultem venkova, nazíraného pod zorným úhlem panského bytu, svým teplým smyslem pro uzavřenou kulturu světa nenávratně minulého řadí se k „Poslednímu zájezdu na Litvě“ přece nejtěsněji skladby „Ve stínu lípy“, „Václav Živ-

sa“ a „Sníh“; čím dále od mladistvé četby „Pana Tadeáše“, tím více se Sv. Čech odcizuje nejen svému klasickému vzoru, ale zároveň i epickému typu, pro nějž měl mnoho základních podmínek, pohříchu nevyužitých. Proč nevyužitých?

Sotva lze nalézt v světovém básnictví tak blízkou obdobu epilogu „Pana Tadeáše“, kde jsou obnaženy samy inspirační kořeny celé skladby, jako jest vstup Čechova cyklu „Ve stínu lípy“: chce-li Mickiewicz „szukać tylko cienia i pogody: wieki dzieciństwa, domowe zagrody“ a „wyrwac się z myślą do szczęśliwszych czasów, i dumacz, myślisz o swojej krainie,“ nese se i Sv. Čech vzpomínkami a touhami z dusných měst a zdí do rodného kraje s oddaným poselstvím: „buď zdrávo, údolí mé tiché, skromné! Můj ráji dávno ztracený buď zdrav!“ A zcela shodně se pak oba básníci přenášejí od subjektivistického projevu touhy po osvobození z města, z „mravenčího ruchu, z té hluché vřavy požitků a muk“ (Mickiewicz by rád „drzwi od Europy zamykał hałasów“) k čistě předmětnému a věcnému obrazu dávného uceleného světa venkovského. A přece jaký rozdíl v provedení! Čechova idylická rámcová povídka se tříští v drobné, rozmarné i tragické, citově vlahé i burleskní příběhy, spiaté v celek jenom více méně typickými postavami vypravěčů, nevyčerpávajících nikterak všecku skutečnost venkova, ale pohřešující pravé jednoty vnitřní; proti Mickiewiczově rozsáhlé a promyšlené kompozici jsou to právě jen epizody. Mimo pevnou skladebnou linii, kterou Svatopluk Čech, geniální v koncepcích, ale bezradný v provádění, opouštěval i v dílech pra-

vého epického založení, chybí u srovnání s „Panem Tadeášem“ ještě cosi jiného, stejně podstatného. Míním významné dějinné pozadí, od jehož národně politického celku by se odrážely jak teplá líčení mravů a zvyků rodinných, tak barvitě obrázky přírodní, jak humorné grotesky povahopisné, tak exotické episodky živě kontrastující se sytou oslavou domova, jak světelné hry mladé lásky, tak mužná dobrodružnost hrdin skutečných i pouze chvastavých. Z těchto složek najdeme „Ve stínu lípy“ málem všechny, ale kde jest u Čecha postava sourodá Jacku Soplicovi, jenž u Mickiewicze ve své hrudi a ve svém osudu nese zkratku celé dějinné tragedie národní a jako ohnisko sbírá všechny paprsky stroucí se po epickém ději? Této nadosobní důsažnosti, dodávající básnickému dílu historické monumentality, nemá ani „Ve stínu lípy“ ani v pozdějších skladbách Čechových, spředených z příbuzné látky, postava nižádná, a proto se nedovedlo vzepnouti ke skutečné národní klasičnosti žádné z děl českého básníka, který mezi svými krajany jediný chápal a také ovládal podivuhodné mickiewiczovské umění monumentalisovati všední den, zhrdinšťovati drobný svéráz domova, hledati, na rozdíl od historických románo-pisců, velkost národního bytu i v nedaleké minulosti, prožívané takřka přítomně.

Ne, že by nebýval měl Svatopluk Čech pravého porozumění pro velká dějinná hnutí svého národa a pro jejich odraz i v soukromém dění. Právě naopak, jak všickni víme. Ale stále vzrušován a vyrušován jimi, nedovedl se soustřediti, zobjektivisovati, komposičně ukázniti, aby byl vytvořil

svého Jacka Soplicu-Robaka jako živý a významný střed skladby jednotně vyrovnané. Nebylo tomu jinak ani později, když se, s oslabenými již silami tvůrčími, ve „Václavu Živsovi“ a v „Sněhu“ vrátil na cestu „Pana Tadeáše“, v Čechách zatím nadobro opuštěné, marně hledaje slunnou pohodu klasické idyly. Na rozdíl od cyklu „Ve stínu lípy“, kam zapadá leda problém vystěhovalecký, sotva zvláště typický pro život našeho selského venkova, se rýsují na pozadí „Živsy“ i „Sněhu“ veřejné otázky, zasahující hloub do české skutečnosti, onde povinnost přispěti činem k osvobození slovanskému, tuto mravní závazek odzbrojiti sociální pomocí proletářův vzdor proti vládnoucím třídám. Ale jak zanikají matně a episodicky tyto složky v dějovém pásmu, čistě soukromém a rodinném, při jehož sprádání se Sv. Čech již naprosto nedovedl tadeášovsky odosobniti, zmizeti za svéprávným dějem, povznésti ke klasičnosti!

Takto skončila nezdarem úctyhodná výprava Svatopluka Čecha za světem „Pana Tadeáše“, za monumentální selankou, za národní klasičností. Nikdo z jeho významných vrstevníků nepřiblížil se Adamu Mickiewiczovi již do té míry, jako jeho někdejší nadšený čtenář ze sychravé studovny klementinské. Eliška Krásnohorská zdokonalovala a brousila stále bez umdlení svůj překlad „Pana Tadeáše“, ale básnicky neporučila své ozbrojené Muse vstoupiti do jeho světa, který zůstával uzamčen také jinému jeho horlivému tlumočníku, Františku Kvapilovi. Josef V. Sládek, po V. Štulcovi nový přebásnitel „Konráda Wallenroda“, byl se svým novodobým vzdorným selstvím nadobro cizí

vladycké, vyrovnané panskosti litevských Sopliců a chápal Mickiewiczze leda jako básníka národního osvobození. Pro Jaroslava Vrchlického byl milovaný, velký Konrád především básníkem „Dziadů“; jest pro jejich českého překladatele příznačno, že si představoval, kterak „dojemný svátek Dědů“ vstává „z mráкотné duše tůně“ ve florentském chrámě Santa Croce, kde Mickiewicz „za svědka tvůrce Noci měl a Sibyl“ pro svůj tvůrčí čin, dokazující: „Ne rozumem, lze srdcem dobyt světa!“ Zde hluboká úcta k Adamu Mickiewiczovi zůstává na míle vzdálena od *národní klasičnosti* „Pana Tadeáše“. A přece právě v ní trvá stále nesplněný program českého básnictví.

(1934.)

Anima pia

Nejmilejší ze svých básnických sbírek, „Ohlas písní českých“, nad nímž se klene jasná pohoda jihočeského domova v Pošumaví, věnoval Fr. L. Čelakovský „památce neocenitelných a příliš brzce z tohoto života vykročivších přátel-krajanů“, Josefa Vlastimila Kamaryta a Josefa Krasoslava Chmelenského. Tím dal pokyn mladé novočeské romantice, aby nad předčasnými jejich hroby konala za měsíčních nocí onu elegickou bohoslužbu, jejíž ritus pro sentimentální století vypracoval Klopstock v slavné ódě „Die frühen Gräber“. A skutečně oběma, duchovnímu pěvci a panenskému básníku, připadla v národním obrození tragická úloha „mladistvých mrtvých“ a zůstávala jejich údělem, dokud u brány nevelkého literárního hřbitůvku českého v noční hlídce tyto dva nevinné a cudné cherubíny s úsměvem kolem čistých úst nevystřídal zamračený padlý seraf s bleskem ve chmurném pohledu, K. H. Mácha. Dnes, o stém výročí Kamarytovy smrti, jest i jeho jméno, známé leda z literárně-historických učebnic, „vyhasla ohně kouř, slitého zvonu hlas“, a stane-li poutník u jeho honosného, vysokého sarkofágu na krásném hřbitově táborském, vhodného spíše pro zámožného měšťánina neb císařského úředníka, nepomyslí si, že tu, naproti svému malebnému působišti klokotskému, odpočívá šestatřicetiletý lyrik, jihočeský venkovan v kněžské klerice, o němž vypráví jeho staromódní životopisec: „Prolézati v potu tváři strmé skály klo-

kotské a s výše jejich pohlížeti v rozprostřenou utěšenou krajinu, nebo stávati časně z rána u otevřeného okna s upřeným okem v ležící pod ním krásné údolí Lužnicí ovlažované a naslouchatí rannímu zpěvu ptactva a do pole se ubírajících osadníků, aneb podvečer sedávati v zahrádce své se známými v přátelském hovoru — tyto a tomu podobné zábavy byly Kamarýtovi nad veliká skvostná jídla a drahá pití, nad divadla, nudné hry a jiné salonové kratochvíle.“ *Anima candida!*

Literární věda, pokud Kamarýta neodbývá podceňující poznámkou petitovou, vykazuje mu leda podružné místo soupevníka a epigona vedle jeho krajana a druha od chlapectví Čelakovského: na něho jako na stálý a nedostižný vzor převádí jedinou světskou sbírku Kamarýtovu „Smíšené básně“ i s jejich úctyhodnými veršovanými překlady; z Čelakovského vykládá sběratelské úsilí Kamarýtovo věnované lidové písni a posvěcené sourodým entusiasmem herderovským; ba i náboženský profil kazatele a obnovitele chrámové hudby v poutnickém kostele na Klokotech uvádívá se v souvislost se snahami básníka první velké náboženské ódy české, „Bud' vůle tvá“, překladatele „Města božího“ a člena redakce „Časopisu pro katolické duchovenstvo“.

Myslím, že by byl Čelakovský sám protestoval proti takovému pojetí úplné nesamostatnosti a závislosti svého drahého přítele, s nímž se ve své nakvašené sanguiničnosti občas pohádal, aby ho pak kajičně odprosil a v něžném, plachém a skromném velebníčkově vždy znovu poznal nejvěr-

nější srdce přátelské. V jinošských letech, kdy oba v Budějovicích a v Praze spolu soutěžili směsí anakreontiky a sentimentálnosti, vyumělkované klasičnosti a prožitého romantismu, přirozeného venkovanství a papírové erotiky ve dvojích „Smíšených básních, byl jistě Kamarýt málo více než nohsled skutečného poety, který se teprve hledal. Bylo jen spravedlivé řízení osudu, že Kamarýtova první sbírka nadobro zapadla a že ze všech jeho světských básní alespoň pro dvě tři generace zůstala v povědomí leda prostodušná oslava venkova a přírody, zpívaná ve školách a na výletech: „Kdo chce vidět boží ráje, čistou rozkoš prožívat —“. Vždyť se Kamarýt sám, uprostřed bohosloveckých studií rozloučil navždy energickým gestem, provázeným lehkou zádumčivostí, se světskou poesí: „Jiný stav, jiné povolání žádá toho, abych nyní poděkoval Muse, ana touto nevinnou zábavou mládenectví mně osladila — —.“

Zato básník duchovní, který se ve čtyřiačtyřicetiletém Kamarýtovi v této chvíli probouzí, jest duch stejně samostatný jako rázovitý. Syn náboženské poutnické rodiny z okolí gotického Krumlova se oddá na studiích onomu myšlenkovému proudu náboženskému, jemuž za restaurační doby ochotně slouží myslitelé a básníci romantičtí a který u nás v Bolzanovi nachází svého účinného mluvčího, zaníceného Bohem a zářícího etickým jasem. U venkovana Kamarýta má toto bolzanovské křesťanství podobu zlidovělou, jak se sluší na oblíbeného duchovního pastýře a proslulého kazatele, jenž sám vyšel z lidu. Jednou dal mu i mohutný výraz básnický, v postní písni „Matka plá-

če, ruce spíná“, posud místy po chrámech zpívané; emfasi zjitřené bolesti mateřské, posvěcené významem oběti Synovy, jest to české lidové „Stabat mater“ i s tím prudkým refrémem: „ó bolesti, ó žalosti srdce tvého čistého!“, připomínajícím patos barokních soch Piety po našem venkově.

Jako věrný vyznavač Herderův věřil, že vysoko nade vším umělým básnictvím stojí poesie lidová, v níž národ a kraj zrcadlí samu svou podstatu; i sbíral duchovní písně se rtů a ze srdcí zpěváků venkovských. Dva útlé jejich svazečky, vydané dvě léta před smrtí Kamarýtovou, náleží k nejpůsobnějším památkám českého sběratelského úsilí, postupujícího od Čelakovského k Erbenovi a Sušilovi. Jsou to kytice lučního kvítí, které zbožná ruka venkovanova postavila před posvátný obraz v kapličce mezi poli, a jenom zkostnatělá obmezenost duchovního panstva mohla Kamarýtovi tuto spanilou publikaci nevrle zazlívati. Vědecký národopis namítá leccos proti výběru a uspořádání těchto písní spíše znárodnělých než lidových, u nichž si Kamarýt všiml bystře také stránky hudební. Ale doposud čteme se zatajeným dechem vydavatelovu předmluvu, připomínající básnickou vroucností podobné romantické projevy Jakuba Grimma. Jak tu kněz-básník dovedl dokreslití idealisovanou povahu českého lidu rysy čisté náboženskosti! Jak uměl zrození a růst duchovní písně vyvoditi ze základních forem a potřeb života na venkově! Jak dotvrzoval vlastními prožitky a vzpomínkami náboženskými situace, v jakých písně vznikaly! A především s jakou grácií chápe básnickou stránku křesťanství, které „žádnému

neberouc národnost, lásku nejsvětější za původ má,
kteráž nejraději na horách olivetských, v zahra-
dách getsemanských, při liliích polních, při úrod-
ných vinicích, při tichém pastýři odpočívajíc pro-
dlela a sama při poslední večeři velikonoční
s učedníky svými hymnu zpívala“! Pro tuto spa-
nilou jednotu kněze a básníka, romantika a křes-
ťana, českého venkovana a čtenáře evangelií není
vhodnějšího označení než: anima pia. (1933)

Osud básníkův

Když před padesáti lety došla z Krakova do Čech zpráva, že tam zemřel staříčkový probošt, kapitulár premonstrátského řádu, Karel Eugen Tupý, zmocnil se českého čtenářstva, vzdělaného i prostého, obecný smutek: vždyť tento dobrovolný a dlouholetý český exulant v Polsku byl slavený básník národního obrození Boleslav Jablonský, vedle Antonína Marka poslední svědek a pěvec podivuhodné vlastenecké obrody! Jako vzácná všenárodní relikvie se vracelo v nebývalém triumfu tělo kmetného kněze do domova: celé zástupy čekaly na ně ve dne v noci na nádražích; zahrnovaly zaletovanou rakev květinami a pronášely řeči spíše slavnostní než smuteční; recitovalo a zpívalo se; bělovlasí pamětníci se předstihovali v nadšení se studentskou mládeží; ani ve snu se skromný mnich nenadál, že takto nastoupí jednou svou vytouženou cestu do vlasti.

Nemůže býti ovšem pochyby o tom, že toto vděčně triumfální přijetí náleželo spíše vlastenci než básníku a že na své poslední pouti byl především zaníceně pozdravován autor „Tří dob země české“, básně, jež nejsouč činem uměleckým, se stala činem politickým. Naplněna jarým duchem Mladé Čechie let čtyřicátých dýchala stejně jako mladické básně Boženy Němcové náladou revoluční a hlásala ve mdlobném údobí pouhé vlastenecké citovosti právo i povinnost veřejného činu; proto tak zapalovala za reakce let padesátých a proto ji přijala za svou mládež v periodě konsti-

tučního a státoprávního zápasu. Budoucí Čechovy „Jitřní písně“ a Nerudovy „Zpěvy páteční“ byly tu in nuce napověděny a to v deklamačním slohu, plně odpovídajícím občanskému sebevědomí moderního národovce, kterému dávno nehovělo kazatelské patos Kollárova Předzpěvu ani sentimentální předbřeznová hravost Rubšova výlevu „Já jsem Čech!“

Vedle toho byl však před padesáti lety uctíván a želen také Boleslav Jablonský-básník. Sám mytus života Boleslava Jablonského pomáhal tomu, aby v něm byl spatřován prototyp básníka, jak si jej právě představovala sentimentální romantika měšťanská. Sličný, usměvavý jinoch, jehož verše rády otiskovaly almanachy a časopisy mládeže a jenž v družině divadelních ochotníků upozorní na sebe v blízkosti Tylově a Máchově, získá lásku dívky z přední vlastenecké rodiny a má dosti odvahy přiznati se ke své Angelině Marii v básních zřejmě prožitých a plných krve, citu, něhy, prostřednictvím jejichž se dorozumívají milenci, jako později „Večerními písněmi“ neb „Pohádkou máje“. Ale vstoupí do řádu sv. Norberta a rozloučí se s milenkou coram publico s velkým lyrickým gestem jako Abelard s Heloisou, který shledání dvou srdcí nikdy nezapomínajících klade do nebeského Elysia, uče při tom platonské moudrosti o věčnosti lásky. Stává se knězem a mnichem neméně horlivým než býval vlastencem a milovníkem a i v literatuře spojí s větším štěstím než Kollár a Čelakovský lyrismus s homiletikou — ve velkém cyklu „Moudrosti otcovské“ zůstává kazatel s básníkem v rovnováze.

Několik generací nachází v této knize básnické didaxe své náboženství, a přiznejme hned, že náboženství hlubší a básničtější, než jaké současně a s nemenším úspěchem zřymoval v sousedním Německu Schefer ve svém vyprahlém „Breviáři pro laiky“. Nebylť Boleslav Jablonský, stejně jako K. Havlíček, nadarmo žákem Bolzanovým a vyznavačem jeho osvícenského teismu, znásobeného křesťanskou humanitou, který tak vlivně zasáhl do celého národního obrození, snad vlivněji ještě než učení Herderovo a Kantovo. Jablonský, sám sebou bytost vyrovnaná, dobře porozuměl oné kosmické harmonii, kterou ohňový klementinský kazatel nalézal v přírodě i v lidském srdci a vnášel do společnosti; jsa rozeným básníkem, spojil oduševnělý premonstrát myšlenku křesťanskou rysů význačně klasických s cítěním a vnímáním romantickým. Svou sladkou a shovívavou moudrost novověkého Šalomouna nehlásá v kostele, nýbrž v přírodě, z níž v podivuhodném zaokrouhlení a se zdrženlivým, ale teplým koloritem vybírá obrázky plné světla, něhy, vděku, aby buď doprovázely neb častěji přímo obrážely bohatý život srdce, rozsvíceného citem aneb vzrušeného myšlenkou, která má vždy silný přízvuk citový. Maluje a poučuje zároveň; vymýšlí krajinně dekorační rámec pro morální posláním; jest knězem a umělcem zároveň, jak si na něm toho se zvláštním důrazem vážil sám Otokar Březina. A jiný zastánce náboženských hodnot v naší poesii, Jaroslav Durych, pokusil se vyložití nejen úspěch, ale i básnickou cenu veršů Jablonského z plnosti jejich slova, rytmičky členěného.

Jejich zvukové, obrazové i morální pohodě se bez analýsy a naplno vzdávali vrstevníci Jablonského i příslušníci generace následující, neuvědomující si, že básnický kazatel se jim jeví velkým poetou spíše jen pro obsah sám sebou velebný, než pro prožitost podání a pro lehkou, vemlouvající se formu lyrickou. Co on sám za dlouhého života přidával k výtvorům mužných let, neměnilo obrazu, kterého důstojný kněz nikdy ničím neporušil. K životnímu mytu Abelarda, lety poněkud zbytnělého, přibyl ještě slohový akord závěrečný: dlouhý exil vlastence v cizině, který, našed mezi polskými pokrevenci, svěřenými jeho duchovní správě, domov pouze částečný, posílá po plujících oblacích do otčiny toužebné pozdravy.

Ale sláva Boleslava Jablonského, vytrvale udržovaná zvláště školou, nepřečkala dlouho jeho královského pohřbu na Vyšehrad. Za přeceňováním nenásledovalo jenom klidné kritické ocenění, nýbrž osobivé podcenění, které se jalo ironisovati homiletického lyrika s nespravedlivou pošklebností. A pak přišlo mlčení, zapomenutí — vnukové mužů, kteří před padesáti lety putovali hodiny pěšky, aby se poklonili rakvi Boleslava Jablonského, neznají dnes ani jeho jména. Úsudek znalce rázu Březinova nás varuje, abychom změnu tu snad považovali za projev uměleckého vkusu zvláště vyspělého. Nevěřme také, že tu prostě nad ideami překonanými pronáší ortel myšlenka vyšší kategorie, aniž si namlouvejme, že dějinná spravedlnost vyrovnala tentokráte po právu upřílišnou slávu životní. Sama rozvázná moudrost básníka „Salomona“ jistě byla by v přirozené

své skromnosti rozhodla jinak o příčinách tak náhlého vyhasnutí slávy, která po desetiletí hořela jasným plamenem.

I mezi námi, v záři našeho obdivu a uprostřed lichotek spřátelené kritiky, žije dojista několik básníků, jimž jest uchystán ironický osud ušlechtilého Boleslava Jablonského. Nemají jiné viny, než že vyslovili právě jen plnost své doby básnickými prostředky, které úplně hoví vkusu a chápavosti jejich vrstevníků. Zato přísným a zhoubným prstem vepíše budoucnost jejich jména do písku, aby se přes ně lhostejně přelily němé vlny času.

(1931)

Český nakladatel

Když dne 26. května 1866, přímo v předvečer osudné války středoevropské, zemřel v Janských lázních první velký knihkupec a nakladatel český, Ignác Leopold Kober, věnoval mu v Národních listech mladistvý Jan Neruda vřelý feuilleton, v němž jiskří všechny přednosti příležitostných statí, označených památným trojúhelníčkem: bystrý rozhled po českém životě, citově zanícený zájem o kulturní potřeby národní, srdečná úcta k práci předchůdců a pronikavé porozumění aktuálním potřebám. Oceňován s těchto hledisek, roste muž, v jehož „táboře byla a posud jest literatura česká“, na velkou postavu průkopníka zároveň hospodářského i ideového, který praktický smysl staví do služeb národně-osvětového podnikání, a básník-novinář neváhá přiznati rušné živosti Kobrova závodu kus poesie: jistě oné, kterou čeští žáci mladoněmecké školy shledávali ve veřejném činu, v moderní podnikavosti a v radostném tempu účelné práce.

Toto nerudovsky upřímné přihlášení k muži, který sám nebyl ani osobním přítelem ani nakladatelským pomocníkem generace „májové“, ukazuje nám bezděky místo, jež v dějinách českého knihkupectva a nakladatelstva I. L. Kobrovi náleží. Zahájiv svou činnost v době poromantického přechodu i politické reakce a rozvinuv ji nejplněji za prvních let konstitučních, opírá se sice o dědictví národního obrození a staví se ochotně do jeho tradičních služeb, ale zároveň podniká

mnohé, v čem se hlásí zájmy a potřeby nového času, mladšího evropštějšího pokolení, ducha svobodnějšího a odvážnějšího. Když si byl však plně uvědomil svůj kulturní cíl a jasným organizačním smyslem určil nevhodnější dráhy k němu, padá na cestě předčasně sotva jedenačtyřicetiletý. Tu všemi jeho vrstevníky zachvěje dvojnásobná tragika jeho skonu. Tragika individuální: za nejkrásnějšího rozkvětu mužství musí opustiti dílo nedokončené, které právě slibuje tolik hospodářského i kulturního úspěchu a tolik vývojových možností. A vedle toho tragika časově typická: neohrožené konání občanských povinností nejen na fóru žurnalistickém, ale i v žaláři podryje zhoubně zdraví tělesně křehkého muže, jakoby na důkaz, že v napiaté době národního zápasu o právo si politika vymáhá bezohledně svůj desátek všude a to i na úkor kultury. V tomto tragicky mužném postoji Obětovaného stojí I. L. Kober v bráně dějin moderního českého knihkupectva a nakladatelstva, příklad a chlouba svých mladších druhů a následovníků — bolestně krásný a mužně chmurný zjev proti selankovité a patriarchální osobnosti jasného venkovského stařečka z vlastenecké romantiky, Jana Hostivíta Pospíšila.

Nerudovy trpké verše vzpomínkové stížnosti do osudu, který ho položil do tvrdé kolébky a pak na kazajku záplatu mu přiřil, platí také o mládí Ignáce Leopolda Kobra. Synek krkonošského tkalce, ale narozený v Praze — dne 6. ledna 1825 — vyrůstá, osiřev záhy ve svém rodišti a pozná, přese všecku péči matčinu bídu dítěte proletářského. V knihkupectví, kde matka posluhuje, smí

úkradkem dychtivým okem nahlédnouti do světa knih, na Akademickém gymnasiu, kde z matčiny obětavosti může studovati první třídy, jižž se nadanému chlapci otvírá svět kultury, ale v tom pootevřená vrata království ducha naprostým zchudnutím rodiny zapadnou, a třináctiletý hoch stojí tu, životem oklamán, se svou nouzí a se svou touhou.

Následuje osm let vídeňských, která by bylo možno ironickou formulí arbesovskou označiti jako idyly utrpení a bídy a jež připomínají současné motivy povídek Tylových. Soustružnický a pak zámečnický učeň a později tovaryš jest docela ztracen v chladném cizím městě, ale ničím si nedá urvati své chvílky sváteční, když si může ze svého řemeslnického kufru vyndati českou knížku a říkati na ní, když se pokouší ukázky sentimentální romantiky domácí tlumočiti dosti neobratně po německu, když s tlukoucím srdcem posílá své okusy do vídeňských novin a knihoven, kde mu je otiskují jako české obdoby spřízněného občanského romantismu a předbřeznové sentimentality vídeňské. A tu se ozve v mladičkém idealistovi po prvé onen jímavý rys kobrovské přichylnosti a věrnosti ke spisovatelům, kteří mu nejsou obchodními objekty, nýbrž důvěrnými přáteli, uctívanými často až za hrob. K Tylovi, Rubšovi, Langrovi, jejichž soubory vydá, přilnul hned za těchto učebných let vídeňských, kdy se k nim blíží jako překladatel. Později oni i jiní, jako štvaný bohém-novinář Chocholoušek, nacházejí jeho tobolku vždy otevřenu. S pohnutím připomínají vrstevníci znova detail, že I. L. Kober postavil

Langrovi v Bohdanči náhrobek, což jest ušlechtilé symptomatické gesto pro lidský a nikoliv výdělečný poměr nakladatele k spisovateli.

Ale citlivůstkářská ideálnost předbřeznového snílka nikterak nevyčerpává Kobrova mládí; reální a praktický pud si razí cestu a určuje nový směr jeho životu. Od r. 1843 náleží I. L. Kober knihkupeckému stavu, nejprve jako cestující vídeňských firem, a jak průprava v pokročilé cizině, tak poznání metody kolportážové znamenají nemalé obohacení jeho obzoru. Starší knihkupci u nás, patriarchálního J. H. Pospíšila nevyjímajíc, zůstávali přikováni k místu svého působení, kdež čekali trpně na své čtenáře a kupce; zde se přihlašuje po prvé obchodník nového typu, který své zákazníky vyhledává, za nimi po venkově cestuje, vnucuje jim knihy a vzbuzuje v neprobuzených myslích potřeby potud neznámé. Reální obchodník se zároveň stává osvětovým buditelem a svou kulturně propagační prací spojuje venkov s literárním střediskem. Osamostatniv se po třech letech, ví, že jenom v Praze jest pravé místo pro jeho činnost a že ji tam musí posvětit službě české literatury; ani v předbřeznovém období ani za tuhé, brzy nastalé reakce není však snadno si zjednatí přístup do hlavního města zemského. I značí tábořské sedmiletí, za něhož I. L. Kober jest zároveň dvojjazyčným knihkupcem a německým nakladatelem, ještě další životní a obchodní průpravu, v níž těží ze svých vídeňských zkušeností. Jeho románová knihovna „Album“, vydávaná v Čechách po patnáct let, řízena jest rekonvalescentním vkusem vychrtlé pozdní romantiky před-

březnové, která si svou chabou přítomnost ráda zastírá kultem barvitě historické dálky a která se jakoby ze strachu před censurou úzkostlivě vyhýbá závažnějším otázkám životním; nakladatel posud se svými spisovateli sestupuje k čtenářům, slouže jim. Avšak I. L. Kober sám nebyl ani romantik ani trpný přísluhovatel svých zákazníků. Měl důvěrné styky s předními zástupci novotářského Mladého Německa a formuluje v písemném rozhovoru s nejrušnějším z nich, Karlem Gutzkowem, svůj názor na knihkupcovo poslání, praví v mlado-německé směsi moderní drastičnosti a jeanpaulovské sentimentality velmi uvědoměle: „Díte, že jest knihkupectví pouze pomocnicí ku porodu? Dobrá, ale pak jsme my knihkupci pod přísahou, a jest věcí našeho svědomí starati se, aby, pokud jest na nás, děti, přicházející naší pomocí na svět, ne-utrpěly ani nejmenší úhony na zdraví a aby hned při vstupu do života volně vydechly.“ Hle, v zastaralém slohovém baroku dosud platný program moderního knihkupce a nakladatele!

Sedmadvacetiletý se stěhuje Ignác Leopold Kober r. 1853 za nejtěžší reakce do Prahy a zakládá tu samostatné knihkupectví; ale teprve za čtyři roky, dosáhnuv koncese nakladatelské, počíná vydávati české spisy. Památné to datum v dějinách naší knihy! Kmetný Jan Hostivít Pospíšil v Hradci Králové odchází právě na výměnek, rozděliv mezi syny své podniky tiskařské, knihkupecké a nakladatelské, a s ním navždy zapadá za obzor přežilý zatím typ buditelského editora. Moudrý a vážený patricij pevnostního města, ovládaného duševně profesory a kněžími, nebyl sám nikterak sloves-

ným iniciátorem, nýbrž se dal vždy vésti předáky měšťanské romantiky poorlické, Zieglerem, Klicperou a Chmelou, pro něž byla literatura buď příjemnou ozdobou společenské zábavy neb působivou pomůckou nábožensko-mravního vychovatelství. . . nad tento okruh se vydavatel divadelních almanachů, knížek pro mládež a Tylových „Květů“ dovedl ve svých podnicích zřídka povznést, a vlastně se to stávalo spíše jen proti jeho vůli vinou či zásluhou spolupracovníků. I. L. Kober neměl však již pranic společného s touto bodrou a selankovitou romantikou měšťanskou. Ctil v literatuře autonomní složku národní vzdělanosti, nepodléhající ani zřetelům pedagogickým ani ohledům zábavným a vedle beletrie měl stále na mysli díla nauková, podání sice populárního, ale základu vědeckého, která mýnil vydávati nikoliv nahodile a bez organické jednoty, nýbrž encyklopedicky. Byl to v podstatě program národní literatury a národní vědy, jak jej formuloval Josef Jungmann a v lecčems prohloubil František Palacký; soukromý podnikatel se ujal soustavně a s energií úkolu, pro něž vlastně byla založena Matice Česká a k jehož uskutečnění se jí nedostávalo jak praktické obratnosti, tak i ducha dosti statečného, nezávislého na ohledech k poměrům. Takto, teprve v době, kdy do popředí českého života vstupují nové směry a názory, naplňuje a to monumentálním způsobem osvícený nakladatel buditelskou osnovu vydavatelské práce slovesné a dohání to, co bylo před r. 1848 obmeškáno.

Prvními většími podniky se I. L. Kober přihlašuje věrně k spisovatelům vlastenecké romantiky,

kteří si ho tolik zavázali dojmy a popudy v mladých letech vídeňských, a jme se vydávati souborně jejich díla, na kterýž počin většina jich marně čekala — i jsou jeho soubory spisů Tylových, Klicperových, Máchových, Rubšových, Langrových a Polákových velkou alejí náhrobních památníků slovesných. Literární věda má dnes mnohou námitku proti těmto kobrovským „Spisům výtečných básníků českých novověkých“, které si poněkud lehkomyslně nahrazovaly nedostatek školených vydavatelů ochotnickými službami ctitelů, dědiců, ba i nakladatelských zřízenců, ale ústřední záměr Kobrův, který byl pak úplněji a zdařileji realizován po jeho smrti v „Národní bibliotéce“, byl stejně správný jako ušlechtilý: rozptýlené práce vůdčích spisovatelů měly býti shrnuty v přehledné úplnosti, jako jejich odkaz národu, z něhož se podle zanícených slov nekrologu Nerudova „může tento vždy znovuzrodit, znovu vzkřísit“.

A ještě hloub z tradičního povědomí buditelského vyvážen jest nejmohutnější Kobrův nakladatelský čin, jímž se vyvrcholuje jeho úsilí o národní vědu českou, „Slovník naučný“, spojující trvale jméno Kobrovo s nejmonumentálnější osobností českého konstitucionalismu, s Františkem Ladislavem Riegrem. V čase za živa pohřbených, kdy reakční útisk znemožnil rozenému politiku veškerou činnost veřejnou a kdy se mladému národnímu hospodáři nepodařilo proniknouti na universitu, obnovil Fr. L. Rieger starý plán Palackého, vydati soustavné slovníkové dílo encyklopedické, na něž pomýšlela již vědecká družina

Jungmannova. Ale národně kulturní korporace, jež se od počátku zdála neodlučitelná od podniku tak rozsáhlého, Matice Česká, vypověděla z úzkostlivého opatrnictví službu, která jí měla býti podle intencí jejích zakladatelů přímo životní povinností. Tu se ujal I. L. Kober podniku a převzal za vydatné redakční spolupráce Riegrovy celou tíhu jeho na bedra nakladatelského začátečníka omezených hmotných prostředků, ale neutuchajícího idealismu.

Jest třeba čísti v povídavém, avšak autentickém podání bodrého, poněkud obmezeného literárního dělníka Jakuba Malého, ve „Slovníku“ vydatně zúčastněného, svízelnou kroniku událostí, které provázely, zdržovaly a ohrožovaly vycházení první české encyklopedie, abychom docenili velkou zásluhu nakladatele I. L. Kobra: jak opatřil pro redakci všecky pomůcky a jak je stále rozmnožoval; jak rozšiřoval redakční sbor, ale spolu dbal, aby v něm nenastala decentralisace; s jakou ochotou svolil k rozšíření původní osnovy i původního rozměru, jsa hrd na to, že to zároveň znamená emancipaci od německého vzoru; jak pro „Slovník naučný“ zřídil vlastní „Národní knihtiskárnu“, která sloužila skoro výhradně jeho firmě . . . zase poznáváme soulad praktika s idealistou. Když po dvouletých přípravách r. 1859 vyšel první svazek „Slovníka naučného“ s krásným heslem, vzdorujícím statečně veškeré politické nepřízni: „V práci a vědění jest naše spasení“ — slíbili si nakladatel i redaktor, že zůstanou věrni svému podniku, zrozenému z kulturní víry i z praktické obětavosti. Ale nebylo ani jednomu z nich přáno dodržeti

upřímný slib: r. 1860 odvolává Fr. L. Riegra politika trvale z redakční kanceláře a když byl vydán šestý díl Slovníka, obsahující písmeno Q, odvolává I. L. Kobra smrt: bohudíky, nestihla dílo tragika, která byla souzena jeho nakladateli — tragika torsa.

Díla, která se pak v šedesátých letech kruhově kupí kolem „Slovníka naučného“, doplňující jej a dávající namnoze jeho naukovému obsahu formu lidovější, ukazují, kterak I. L. Kober soustavně rozšiřuje okruh své působnosti a kterak nové tendence lidovýchovné spíše doplňují než rozkládají tradiční obsah buditelský... jsme tu na rozhraní dvou kulturních vrstev. Staré náboženské matice české ožívají na pohled ve vydání Bezděkovy „Biblií svaté“ a Štulcových „Besed katolických“; sdružením vlastivědné archeologie, v níž si libovala již antikvářská věda osvícenská, a romantického nadšení jsou Mikovcovy „Starožitnosti a památky země české“ — jenom nákladnost úpravy, ilustrační bohatství a péče o grafickou dokonalost ukazují, že i zde Kober toužil předstihnouti své primitivnější předchůdce. Ale postavme proti těmto tradičním podnikům soubor „Bibliotéka historická“, zahájený dokonalým překladem Macaulayových „Dějin anglických“, tohoto klasického díla normálního angličanství a osvícenského whiggismu: dějiny přestávají býti nástrojem národního buditelství domácího a jsouce zároveň předmětem světovějšího poznání i pomůckou občanské výchovy, zprostředkují spojení s Evropou — i mimo oblast literární nadchází v Čechách období „májovské“, a I. L. Kober, při-

tel mladoněmeckých spisovatelů, se rychle orientuje v novém světě a uprostřed jeho hodnot.

Dva veliké lidové podniky zanesly jméno a chválu nakladatele I. L. Kobra i tam, kam nevnikly „Slovník naučný“ ani soubory obrozenských básníků; šťastně nazvány oba „kronikami“, jako by vydavatelé věděli, že se tomuto heslu, populárnímu po celá století, ochotně otvírají dveře, zvláště družili-li se k němu vydatný a názorný doprovod ilustrační. Zapova „Českomoravská kronika“ jde sebevědomým a bezpečným krokem na dráze vlasteneckého historismu a lidové romantiky a nalézá vřelý, výmluvný, barvitý výraz pro všechno, co v národních dějinách jest životné a povzbuzující; tento historický vypravěč a vychovatel, I. L. Kobrem důvtipně nalezený, dovede mluvit k lidu a pro lid a kde ani jeho slovo nestačí, vypomůže názornost kreseb spíš populárních než uměleckých. Nelze doceniti bystrozrak nakladatele, že vedle retrospektivní „Kroniky českomoravské“ postavil zcela moderní „Kroniku práce“; tam výchova minulostí, zde výchova pro přítomnost. Také osoba redaktora „Kroniky práce“ byla nalezena správným odhadem a šťastným hmatem. Osvícený pedagog pardubský, chemik a technolog Jiljí Vratislav Jahn, sám se počítal k Májovcům, ale pokračoval bezděky v nejlepších preslovských a amerlingovských tradicích národní výchovy technologické, dovedá jim dodatí jakéhosi velice získávajícího přízvuku praktického občanství náprstkovského. A tak v poutavém a srdečném jeho výkladě za pomoci hojných ilustrací se stává zásluhou „Kroniky práce“ též

technologický pokrok živou součástí české národní vzdělanosti. Ignác Leopold Kober uhodl správně životné potřeby českého čtenářstva.

Popularisátor J. V. Jahn nebyl jediným z Májovců, kdož usedli mezi redaktory Kobrova nakladatelství, iniciativního ve volbě literárních spolupracovníků. Již r. 1861 počal obecně uznávaný náčelník generace „májové“, šestadvacitiletý Vítězslav Hálek redigovati „Slovanské besedy“, které brzy nabyly významu průkopnického, hlavně tím, že k nám po prvé uváděly soustavně ruský realistický román s Gogolem a Gončarovem v čele — opět jest to soustavnost a programovost, co charakterisuje Kobrovo podnikání, tak odlišné od náhodnosti knižního trhu v Čechách před r. 1848.

Nebyly to utěšené poměry veřejné, za nichž I. L. Kober rozvíjel a stupňoval svou činnost. Za prudce opoziční doby visela politická a soudní persekuce nade vším tiskovým podnikáním v Čechách, a zvláště otevřený přítel aktivních politiků se zdál vládě podezřelým. Nebylo slitování nad churavým mužem, podlomeným nadto osudnou ranou rodinnou: kritika Schmerlingovy vlády v „Obecných listech“ a později účast na demonstračním uvítání dra Julia Grégra vracejícího se ze žaláře, přinesly mu vězení, a plicní neduh pokračoval neodvratně. Bylo mu teprve jedenačtyřicet let, když podlehl chorobě na úbočí Krkonoš, kde kdysi stávala kolébka jeho rodu a kde mu také vykopali předčasný hrob. Nad ním se ve svorné lítosti na okamžik smířil národ nepřátelsky rozestouplý do dvou táborů. Jan Neruda psal o Kobrovi stejně vřele jako Jakub Malý a Fr.

Lad. Riegrovi odcházel v něm spolupracovník
nejinak než Vítězslavu Hálkovi. Tehdy nad rakví
Ignáce Leopolda Kobra si uvědomilo české vzdě-
lanstvo po prvé, že i v knihkupci a nakladateli mů-
že národ ztratiti tvůrčí sílu kulturní; zato právě
jeho příklad, čistý a zářivý, povzbuzoval a po-
vzbuzuje druhy v povolání, aby srdcem a činem
vyznávali duchovní poslání kobrovské. Také
český stav nakladatelský má svou křišťálovou
skříňku se srdcem rekovým. (1928)

Po cestách básnického vývoje Jana Nerudy

Jan Neruda, jenž v den svých padesátin rozmarně ironisoval poměr obecnstva ke svým dílům, se nemohl nadíti, že propadne sám, dříve než se naplní sto let od jeho narození, literárnímu osudu, o němž mluví štiplavý veršik: „Svět klasiky, jak známo, chválí, však, jak též známo, nečte jich.“ Očekával jistě, že se budou potomci o jeho knihy přiti, vyvyšovati jedny a snižovati druhé, řídití svou zálibu i svůj soud spíše zřeteli názorovými než stanoviskem uměleckým — že by se k nim stali lhostejnými a že by se místo živé četby spokojili školskou nálepkou neb novinářským klišé, to si ani skeptický duch Nerudův nemohl pomysleti. A přece jsme tam v letošním nerudovském jubilejním roce dospěli: kritický soubor jeho spisů uvázl před lety v prostředku; populární výbor jeho čelných děl marně čeká na nové, teprve třetí vydání; odnikud se nehlásí publikace jednotlivých knih, jež by čímkoliv dovedla povzbuditi vyhaslý zájem o básníka; literární badání se Nerudovi, až na skrovné výjimky, poslední dobou vyhýbá. Nechci mluvit ani o Nerudově pomníku, jehož se žijící pokolení stěží dočká, neboť z ostudné soutěže vyšlo poraženo nejen výtvarné umění, ale i kulturní čest, když skoro všechny koncepce tak svorně svědčily o úplném neporozumění Nerudovu duchu. A tak v předvečer červencového jubilea stojíme před „otcem moderní literatury české“ zahanbeni jako nevděční dlužníci. Budiž nám dovoleno zbaviti se

tohoto tísnivého pocitu tím, že se zamyslíme nad logikou básníkovy vývoje, jenž se začíná uměleckým paradoxem a končí mravní apotheosou!

*

Na svůj první velký literární neúspěch, jímž se čtyřiaadvacitiletý začátečník postavil proti tradici i proti současníkům jako básnický kacír, Neruda sám nezapomínal, doprovázejí trpkou tu vzpomínku oprávněným hrotem výčitky; ani my nesmíme zapomenouti „Hřbitovního kvítí“, máme-li pochopiti východisko Nerudova uměleckého vzestupu. Nevlídná knížka, k níž snad vede neviditelná a těžko určitelná stezka od Máchova „Máje“, stála ve vzdorném osamocení v české lyrice vrstevnické, a nejen pathetik J. V. Frič, který ji tak sebevědomě odsoudil, ale i sentimentalizující Hálek, Heyduk, Janda Cidlinský, Pfleger Moravský, se musili cítiti zmateni a odpuzováni její vyzývavou strohostí. Ale ve světovém básnictví svého věku měla tato nemelodická zpověď lyrického heretika několik obdob, jejichž spojitost as překvapí: současně vydal Heine, s Nerudou až do omrzení srovnávaný, v knize „Romanzero“ cyklus „Lamentationes“; Někrasov, její správná intuice Vrchlického uvedla v souvislost s Nerudou, po prvé svá „Stichtovorenija“; ale i Baudelaire, který se i Žákavcovi zdál svým ústředním dílem náležeti v blízkost Nerudovy prvotiny, své „Fleurs du mal“. Co jest společné čtyřem básnickým knihám čtyř národů, vyšlým v rozčarovaném a protiromantickém období po-revolučním? Zahořklá inspirace nikoliv harmo-

niemi, nýbrž rozpory skutečnosti; odklon z oblasti života a slunce do světa smrti, nemoci, tlení a zmaru; lhostejnost k lékům přírody a lačná zvědavost na jedy, namíchané v ponuré laboratoři moderního města; ostrý a vzbouřený smysl pro společenskou disonanci a mravní křivdy; až vtíravá účast skeptického a kritického rozumu při výstavbě lyrických celků.

Z těchto všech „prokletých básníků“ jest Jan Neruda nejstřízlivější a nejracionalističtější, že to v něm až zabíjí básníka: analytický rozum jest na stráž, aby se snad neprozradil cit a aby do slohu suchého a studeného nevnesl emfaticnost, místo níž jsou verše zatěžovány reflexí. A přece podstatu každé opravdové lyriky vytváří pravý opak tohoto žvlu rozumově rozjímaného, jak to ukázal právě Baudelaire ve „Květech zla“, kde úžasná názornost smyslová přímo ujařmuje myšlenku svou kypivou konkrétností. Nerudovy smysly však doposud mlčely před zevním světem, v němž ho poutala civilizace více než příroda; proto se dovedl obejít bez krajinného pozadí, na rozdíl i od obou mistrů, které tehdy jedině uznával z domácí tradice, od Erbena, posvátného vyznavače krajiny účastné, i od Máchy, zoufalého pěvce přírody lhostejné a bezcitné. Když vyšlo „Hřbitovní kvítí“, nebylo v Čechách vůbec literární kritiky, aby někdo vytkl rozbořem díla tak revolučního mladému Nerudovi pravý vývojový cíl: uvést rozumový prvek v rovnováhu se smyslovostí, která znamená záruku konkrétnosti v uměleckém tvoření a posléze uvolnit cit, nejsilnější inspirační živel v lyrice vůbec. Toho se

musil Jan Neruda sám dobrati divinací, již doprovázela silná autokritika, ale nešlo při tom pouze o problém psychologicko estetický, nýbrž osudově životní. Neboť Neruda — a to již ve „Hřbitovním kvítí“ — svou poesii vždy žil, opravdově, tvrdě, tragicky a bezohledně.

Básnický nezbytný zápas s vlastní rozumovostí — možno snad říci po máchovsku „boj srdce dobrého s hlavou zlou“ — bylo Nerudovi podstoupiti tím tíže, čím silnější kulturotvornou vzpruhou mu v ostatní slovesné činnosti byl jeho intelektualismus. Bez něho by se nebyl stal velkým literárním a divadelním kritikem své doby, v níž současně vychovával vkus i kulturní a národní svědomí; bez něho by nebyl svedl vítězný boj se zaostalými epigony předbřeznové romantiky ani by nebyl rozbořil „čínskou zed“ kolem českého duševního života; bez něho byl by sotva povýšil svůj denní chléb, novinářství, na činného spolupracovníka nejen národní vzdělanosti, ale také vlastní slovesné tvorby. Konečně bez něho nebyl by se vypracoval kosmopolita, cele zaujatý povšechným humanismem a obecně platnými reformami sociálními, k tradičně ověřenému pojetí národního umění jako k vlastnímu problému české tvorby slovesné. Básník Neruda musil však roztaviti tvrdou rozumovost ve výhni, kterou rozdmychovaly smysly s citovostí, dotud zapíranou, ba zakřikovanou.

Svědčí o tom hned druhé jeho dílo, „Knihy veršů“, třebaže mnohé z jejich básní vznikly nedlouho po „Hřbitovním kvítí“, jehož část byla sem v přísném autokritickém výběru převzata.

Přibylo-li zde Nerudově poesii strun, nestalo se to v poslední řadě proto, že básník z dusného žaláře sebemučivé reflexe vyšel na volný vzduch, aby otevřel své smysly zevnímu světu; že stále mohutnější proud názorové konkrétnosti již prolomil strmou hradbu strohé rozumovosti; že cit se přece jen dovedl vzepřít tyranii nedůvěřivého a skeptického intelektualismu. V „Knize veršů výpravných“ zůstalo ještě neroztaveno mnoho cizích vlivů od Byrona po Erbena, a k typickému Nerudovu baladickému slohu jsou tu prozatím jen skrovné náběhy; kosmopolitismus módně strakatý posud brání časnému čtenáři Hugovy „Legendy věků“, aby se intenzivně propálil až k životnímu ohnisku. Ale čteme zde několik sociálních balad ostrého řezu aneb vysokého reliefu, od nichž vede dráha přes Sládka k Wolkrovi: pro společenské disonance dosahu obecně lidského našel již on výraz úsečně a výrazně český, ško- lený ještě spíše na gnomice než na písni prostonárodní. Nechybí tu ani proletářský protest, ani revoluční výsměch, a z pórů této drsné poesie, podobné ustydlé lávě, se řinou spíše krůpěje krvavého potu než kapky slzí, ale — stačí si připomenouti jenom monumentální číslo „U fortny Milosrdných“! — naprosto tu neplatí osudné slovo Wolkrovo: „Nejhlouběj, chudý, vidím nená- vist.“ Již mladý Neruda — a což teprve uzrálý básnický mudřec z „Balad a romancí“ a zvláště z neocenitelné „Balady o svatbě v Kanaán“! — viděl ještě hloub pod třídní nenávisť, která dělí, až k pospolitosti všelidské lásky, která slučuje, a k dělné účasti, jež posvěcuje: braň se, jak braň,

spolupráci citu na výstavbě básnického světa se Jan Neruda neubráníl.

Ale tam, kde bychom tuto citovost hledali v projevech nejspontánnějších, v „Knize veršů lyrických“, nacházíme ji ve stálých zápasech s rozumem analytickým a se skepsí velmi ostražitou, jež sice umlkají v emfasi srdce léčícího svou samotou na prsou matčiných, ale tím neodbytněji propukají v lyrických hovorech s umírajícím otcem a s nerozumějící milenkou. Vlastním objevem pro českou poesii byly oba dosud neocenené cykly „Elegické hříčky“ a „Z kraje“, v nichž napověděno mnohé z budoucího lyrického tajemství příštích „Prostých motivů“. Nejsou to posud přírodní obrazy, nýbrž spíše jen náčrtky k nim, vždy několik tahů a čar na vytrženém listu básníkovy skizzáře, stále doprovázené jakoby zaškracenými výkřiky rozmaru, touhy, rozmrzelosti, vervy a smutku — krajina se zde z rámce a z podobenství mění přímo ve stav duše, svobodné v každém hnutí a krajně pravdivé ve všech projevech.

Jsou to samy počátky básnického impresionismu českého, k němuž brzy vyžívá i Hálek, šťastný syn a zároveň milenec venkovské přírody a tím Nerudův antipod. Neruda se nestal ani básníkem domácí přírody, ani mistrem symbolických krajin duše dříve, než se napil na cestách za hranicemi svobodného světového vzduchu, pomáhaje tím naší kultuře k zevropštění a k osvobození pohledu a názoru. Není nesnadno shledati si důkazy toho jednak ve slavné sbírce cestopisných „Obrazů z ciziny“, jednak v knize povahopisných črt a novel kosmopolitické společnosti, „Různí

lidé,“ pro niž se již čtvrt století marně domáhám popularity mezi všemi, kdož se na výpravnou prósu dívají především jako na umění. Nejvýše stavím v obou současných knihách Nerudova stále se měnící, v barvách i slunci světélkující líčení moře, kde pod rozkošnickým smyslovým okouzlením úplně tichne každá reflexe a kde absolutnímu malíři slova vede štětec jeden základní pocit: sladko a bezpečno jest žítí! Anebo vyjádřeno autenticky po nerudovsku: „Srdce celičké vystláno nesmrtelnosti kvítím — co potřebuju já věčným být, když věčnost již teď procítím!“ Zde, v hutné konkretisaci, po prvé dosaženo naprosťého souzvuku zevní i vnitřní skutečnosti: básnické poledne Nerudovo se blíží.

Přes to kniha, kterou se Neruda po odmlčení déle než desetiletém znovu přihlásil do poesie, „Písně kosmické“, není provedena důsledně v tomto novém slohu dokonalé konkrétnosti smyslové. Její základní inspirace jest intelektualistická, ano, přímo vědecká v duchu naukového pozitivismu, jenž přímo dogmaticky přijímá jistoty i dohady novodobých nauk kosmologických i biologických, opájeje se nejen laplaceovskou teorií o vzniku soustavy slunečné a brunovskou koncepcí světového pluralismu, ale i darwinovským bojem o život i věrou v nekonečný vývoj — ve shodě s liberalistickou dobou se skeptik protináboženský proměnil naráz ve fanatického vyznavače vědy, již nechybí rys mythologický. Přiznejme, že nauková inspirace „Písní kosmických“ jest svým životným empirismem daleko srostitější než byl přírodní filosofický vznět suchopárného druhého dí-

lu „Růže stolisté“; připuštěme ochotně, že Neruda vložil mnoho rozmarného kouzla do svého zlidštění a zdůvěrnění vesmíru; nezapomeňme si připomenouti, že smělý rozlet Nerudův do kosmu na širokých křídlech výbojné myšlenky znamenal osvobození i zmužnění českého ducha, jímž byl po průkopnickém činu Máchově umožněn vzestup Vrchlického, Březinův, Theerův a posléze Horův — a přece se nezbavíme uměleckých rozpaků před tímto Nerudovým veršovým dílem kdysi nejpopulárnějším a zevně nejnáročnějším.

Nejenom proto, že tu leccos, jak ukázalo literární badání poslední doby, pochází z druhé ruky, a to spíše z lehce srozumitelných příruček než z knih skutečně vědeckého posvěcení; ani proto, že zde básně čistého typu zřejmě ustupují veršovaným feuilletonům a řečňujícím chansonnám, jejichž velmi účinné pointy a refrény nemají často daleko k truismům. Ale Jan Neruda, jenž si v letech poetického úhoření takřka odvykl zmocňovati se skutečnosti básnicky, jest v „Písniích kosmických“ v stálých rozpacích, mění sloh, užívá výrazových forem mladších druhů na Parnase i s jejich rétorikou a dekoračností, užívá vlastního zkratkového a pregnantního umění slova jen výjimečně, a to většinou v básních nižšího rozletu a skoro hálkovského formátu. Pětkrát neb šestkrát tryskne čistým paprskem podzemní zdroj lyrické geniality, deroucí se z hloubek tragických prožitků, z nichž se dovídáme v básnickém aperçu jenom synthesy, podávané v náznacích, ale početně jest to příliš málo na cyklus o skoro čtyřiceti číslech: nikde nesloužil Jan Neruda-básník

tak odevzdaně své době jako právě tuto, a nikde neuvolnil tak malý díl své básnické i lidské bytosti, jež nás podmaňuje právě tím, co jest opakem „Písní kosmických“: mužnou zamlklostí, zdrženlivým gestem, ovládnutou mimikou před rozpory světa a osudů. Bylo třeba počkati pouhých čtyři léta, než se tento básník našel a vyslovil.

V témže roce, kdy „Písně kosmické“ mimoděk prozradily rozpaky Nerudova lyrismu, dostoupilo jeho epické umění v próse „Povídkami malostranskými“ svého vrcholu: nebylo možno postoupiti již výše v genrovém realismu, soustřeďujícím se k povahokresbě i k novelistické zkratce; nebylo lze v rámci starodávného malosvěta městského podati z lidské komedie více než se stalo zde za zcela osobitého spojení objektivisace i účasti; na samých výšinách laskavého a shovívavého lidství svítí Nerudův dickensovský a kellerovský humor, neodlučitelný od realistovy lásky k zemi a jejím dětem. Že od „Povídkek malostranských“ vede přímá dráha k „Baladám a romancím“, nebylo, tuším, doposud postřehnuto, ač to leží na dlani. Virtuosní povídkové notturno „U tří lilí“ má charakteristický spád Nerudových balad, nad vzpomínkovou „Svatováclavskou mší“ se stře posvátné kouzlo Nerudových legend, a capriccio „Jak to přišlo, že Rakousko nebylo rozbořeno“, jest zosnováno v improvisačním rozmaru z téže látky, z níž úsilnou stylisační prací vznikaly Nerudovy romance: ztracený svět mladistvého domova, pozorovaný z mužného odstupu, se básníkovi stává místem oddechu, kde možno se oddati potřebě dočasného oproštění. Tam vedly

Nerudu také jeho nová teorie literární, značící vědomý odklon od programního světoobčanství „Máje“ a přiřazení se k zásadám mladších spisovatelů z „Ruchu“: výrazové formy prstonárodního básnictví, jichž s úspěchem užíval Erben, se jeví Nerudovi nyní bezpečnou pomůckou k dosažení osobitého češství v poesii, bez něhož málem neuznával básnickou velikost; bylo to zároveň nalezení nejvlastnějšího slohového principu, kolem něhož bez vnitřní jistoty a se zdržujícími odbočkami kroužil od svých počátků.

„Balady a romance“ vznikají ráz naráz z těchto předpokladů jako Nerudova kniha nejobjektivnější a zároveň nejtradičnější, posloupnosti legitimně erbenovské, i když morálka svobodomyšlného demokrata jest shovívavější a epická linie občas tak uvolněná, že dopouští vedle hutného dějového obrysu i dekorační arabesku. Neruda, jenž jako feuilletonista a kritik nejednou zpíval chválu naitivě, se zde připodobnil věřícímu venkovanu a ještě spíše čistému dítěti a povznášeje se až do ráje na křídlech legendy a primitivismu, pocíťoval slast, že jest dítětem božím, jak tomu učil Ježíš, na nějž se český renanovec díval důsledně jako na Syna člověka. Ale zdaž to byla opravdu dokonalá objektivace, umělecký důsledek rozhodnutí pro integrální epiku, poctivě zaplacená daň požadavku umění výrazově národního? Vedle romancí, v nichž se ozývá Nerudovo plesné češství, jeho mužný liberalismus, jeho spanilé smýšlení demokratické, jest třeba čísti také balady o dětech a dětství, aby se ozřejmil osobně citový základ knihy, její nejsubjektivnější kořeny v pocitu

osamělosti bez rodiny a pokračování, její zajímavá a přece nepotlačitelná touha po dítěti, v němž se jediné obnovuje pravá mladost a nejbezpečněji prožívá synovství boží.

Lyrickou zpověď této osudové osamělosti a marného úniku z ní jest pak kniha Nerudovy nejčistší poesie, jeho „Prosté motivy“. Dvojí vášnivý hon za erotickým pozdním štěstím, kdy básník zatonul, rozhořel a resignoval, omladil a obrodil Nerudu citově. Opětovaný pošumavský pobyt rozlomil samovolná pouta pražského samotáře a uvedl ho do důvěrného styku s podhořím, takže postřehl a pochopil jako nikdy před tím věčně proměnlivé dílo neunavné přírody. Snad mu byla uměleckým popudem i soutěž s mladou tehdy lyrikou českou, která za vedení Vrchlického překonala to, oč se snažil Nerudův již mrtvý druh Hálek, ztotožnění srdce s přírodou. Lumírovci, k nimž Neruda lnul s laskavou shovívavostí staršího bratra, posilovali ho v jeho dávném úsilí postavit se k přírodě s nejmenším nákladem reflexe a s největším napětím proniknutí smyslového. Snad lze i přímým působením Vrchlického na Nerudu vyložit, že „Prosté motivy“ záměrně komponoval a že, nepřidrhuje se ani postupu vzniku ani způsobu lyrického deníku, kde se zaznamenávají bezprostřední dojmy, sestavil z nich přísně jednotný celek.

Jsou-li „Prosté motivy“ rozděleny přesně podle ročních časů, neznamená to jenom, že příroda, jíž se básník svěruje se svým intimním životem smyslovým a citovým, prodělává svůj pravidelný a věčný koloběh, ale že jím prochází stejně básní-

kova duše: od jarního zápasu s nedůvěrou v dobré dary omládlého života k letnímu oddání se do slastného pocitu životního bezpečí a odtud přes podzimní zrání k elegické resignaci až po zimu, kdy s vědomím nezničitelné osamělosti roste tušení blízkého a na konec vítaného závěru ve smrti. Se změnou scenerií, jež ovládá Neruda nejdůslednějším pleinaiem, jak tehdy počátkem 80. let zůstával našim krajinářům-výtvarníkům potud nedostupný, postupuje i přímo dramatický smyslový i citový vzruch, obrat a návrat do sebe. V závěrečných zimních motivech převládají vzpomínky a tuchy, které neobjímají jednotlivé životní události, nýbrž je shrnují synteticky; také scenerie pozbyly všeho impresionismu a staly se typickými. I jest tu dovršeno Nerudovo úsilí, zbavit krajinu prosté funkce dekorativní, postihnouti v přírodě ony děje, jež jsou věrnými obdobami duševního života básníkova, pozvednouti přírodu na symbol vlastního osudu.

Avšak zmonumentalisování vlastního osudu není posledním básnickým slovem Nerudovým; tím jest zmonumentalisování osudu národního, jemuž v příkladném hrdinství dovedl docela podřídit své osobní já: „Zpěvy pátečními“, přervanými kdesi uprostřed verdiktem nemoci a smrti, se končí Nerudův básnický vzestup. Při jejich posuzování nesmíme nikdy zapomenouti, že jsou fragmentem: podobají se mohutné presbyteři smělé klenby gotické, k níž loď nebyla dostavěna. Obě proslulé a drahé skladby pathosu vydrážděného až k závratí, které celek dnes otvírají i uzavírají, prozrazují vznik příležitostný a blíží se k ústřednímu

tématu jenom z dálky, ale přece by bez nich „Zpěvy páteční“ nebyly úplně: k heraldické symbolice češství, rdícího se červenou krví a současně čistě svítícího bílou něhou, náležela u zaníceného liberála nerozlučně apotheosa nekonečného pokroku lidského, uskutečňovaného neumdlévajícími silami národními. Úhelná koncepce národa, prožívajícího v oběti za celé člověčenstvo svůj Velký pátek, jest zároveň romanticky mystická i moderně liberalistická, jako by si Mickiewicz podával ruku s Meissnerem, věřící křesťan s hlasatelem svobodomyšlnictví zcela profánního, takže náboženských symbolů jest užito ve službě politicko-národního vyznání. Ale neběží snad o vyznání programu, nýbrž především o zpověď, do níž se syntetsovaly skutečnosti celého života, zkrvaveného utrpením a otužilého odříkáním. Jako kdysi v statečné básni první mužnosti „Vším byl jsem rád“, tak nyní v lyrických modlitbách „Ecce homo“ a „Anděl strážce“ přehlíží Neruda tragické etapy svého života, z nichž si dovedl vynést, nezapíraje návalů pesimistických, havlíčkovskou poctivost a sílu, nerudovskou chrabrost a víru v hodnoty nadosobní i soplicovské hrdinství pana Jacka-Robaka na české půdě, zmrvené husitskými vítěstvími i ztrátami.

Mučivé nálady nemoci, naléhavé tuchy smrti, resignované rozhodnutí, loučení se při rozchodu se světem zaléhají do poslední knihy Nerudovy, a pašijová myšlenka v ní zatlačuje důvěru ve zmrtvýchvstání, která se patrně také účastnila koncepce celku. Zase se jako v Nerudově prvotině ocitáme v blízkosti hrobu, opět odklon od individuálního

hoře k hromadné dumě společenské zaměstnává hrdé srdce básníkovo. Ale třicet let vývoje uměleckého i lidského nepřešlo bez účinku přes hlavu Nerudovu: všecka reflexe jest nyní nasycena konkrétností co nejhutnější; pod myšlenkou se prodírá cit prudce vášnivý; každá metafora nabývá symbolického dosahu, a i syntetická krajina jest povýšena na zrcadlo a symbol osudu národa; civilní a skeptický vykladač všedního života kolem sebe vyrostl na pathetického strůjce tragické monumentality.

A současně, ač napověděno jen fragmentárně, se dovršuje ono vykoupení Nerudova nitra, po němž se vzpínala od začátku jeho celá poesie, stále hledajíc sourodé prostředky výrazové pro sdělení procesu dramaticky vzrušeného. Nad skeptickým rozumem nabyla nyní vrchu mocná citovost. Nad relativismem moderní doby zvítězila víra v absolutno. Jistota života nekonečného a věčného, který jest jednotlivci zaručen v nepřetržitém toku krve a pokračování jeho národa, vykoupila srdce samotářovo z úzkosti nad kletbou samoty, ze stesku nad míjivou přechodností, z hoře nad odchodem bez pokračování. Chrabré srdce Nerudovo slaví své nanebevzetí.

(1934.)

Kmotr Rozumec

V druhém, litomyšlském, svazku svých „Pamětí“ nakreslil Alois Jirásek ze vzdálenosti více než třiceti let s přátelskou zdrželivostí a přece ne bez sympatie podobiznu svého staršího druha ve školském úřadě i ve spisovatelství, Aloise Vojtěcha Šmilovského, s nímž se v Litomyšli, hlavně v letech 1874—1877, důvěrně stýkal. Oba profesori starodávného gymnasia, donedávna piaristického, byli tehdy ještě mladými muži, Šmilovský právě před prahem čtyřicítky, Jirásek ještě ne třicetiletý. Šmilovský, autoritář značně samolibý a nezvratně přesvědčený o oprávněnosti svých dotavad nečetných slovesných úspěchů, shlížel na literárního začátečníka poněkud s patra svých zkušeností; spojoval však povýšenost s laskavou přichylností otcovského přítele, který milého a nadaného žáka neúnavně vychovává, pevně očekává, že se dá určitě jeho cestou.

Není nesnadno představit si tuto spisovatelskou dvojici na vytrvalých procházkách za středečních a sobotních odpolední v dlouhých alejích kaštanů a třešní, které panský i měšťanský empire v tak štědré míře odkázal Litomyšli, nebo po stinných březích horských vod, pospíchajících lučinami v údolí do labské roviny; milovaliť oba tuto krajinnou pohodu, jež svou mírnou melodii plaší starosti a vábí myšlenky. Společné záliby, historie, divadlo, Gogol, je spojovaly důvěrně; obapolné úsilí o epickou formu dávalo stálý podnět ke vzájemným hovorům, ale jakmile se disku-

se stočila k vlastním problémům uměleckého tvoření, rázem se ukázaly hluboké rozpory mezi druhy, které vedle čtrnácti let věku a vedle příslušenství ke dvěma literárním generacím dělila také různost temperamentů, jevící se ve vkusu i názorech. Šmilovský, realista značných, ale nevalně příznivých životních znalostí, káral Jiráska jako romantického snílka, který nečerpá dosti z empirie a čerpá-li, podává její fakta nepřetavená uměleckou rozvahou; vytýkal baladickému vypravěči „Povídek z hor“ a výjevů „Z bouřlivých dob“, že příliš improvizuje a příliš málo komponuje; nechtěl uznati, že se lze odvážiti velké epeje národní minulosti na lidovém pozadí, o níž horoval Alšův druh a Gogolův ctitel, dokud spisovatel psychologicky nepronikne konkrétní skutečnost kolem sebe. Jestliže se v mladičském Aloisu Jiráskovi, který právě rozpráhal ruku k prvním velkým historickým skladbám, hlásily snahy Ruchovců, směřující k extensivnímu zpodobení národní osobitosti, hlavně jak se zrcadlí v minulosti a v životě lidovém, vyjadřoval Alois Vojtěch Šmilovský ve formulaci stejně zásadní jako důsledné nejvyšší požadavky svých vrstevníků ze skupiny Máje: studium společenských a mravních otázek v přítomnosti, psychologický zájem o růst a krise lidské duše, důraz na problematiku v osudech i charakterech, ale především intenzivní proniknutí skutečnosti, nikoliv bez tendence výchovné a reformní.

*

A přece Alois Vojtěch Šmilovský, jehož povídkový debut „Bětuška“ vyšel pod Nerudovou

ochranou v „Obrazech života“, a který se pak do Nerudova „Lumíra“ přihlásil starosvětskou povahokresbou „Páter Antonín“, stál vlastně stranou pravých Májovců, s nimiž se nestýkal ani společensky ani literárně: soutěžili po léta s předními prosaiky školy, Nerudou a Hálkem, v rovnoměrném a čestném agónu, stavěl se k jiným vypravěčům družiny, ke Karolině Světlé a ke Gustavu Pflegru Moravskému, přímo odmítavě, a dodnes tvoří jeho dílo namnoze názorový i výrazový protiklad románové prósy Májovců.

Poslední a dobře zasvěcený životopisec Šmilovského, Albert Pražák, shledal do podrobností v jeho biografii příčiny, které ho již za literárních začátků oddalovaly od mladých vůdců slovesné revoluce a přibližovaly spisovatelům konservativním jako V. Štulcovi a V. Zelenému: jeho vlastenecký historismus, jeho kult Královédvorského rukopisu, jeho laciné mythologizování v rámci konvenční přírody, jeho melodramatický poměr k lyrice, to všecko ukazovalo u mladého, ne právě výrazného literáta nazpět k onomu vyzáblému epigonství předbřeznové romantiky, jíž Neruda s Hálkem vypověděli boj.

Šmilovského obrat od zastaralého idealistického veršování k jadrné realistické próse, který se udál za jeho klatovského pobytu, znamenal, že dozrávající spisovatel dává Májovcům vlastně za pravdu a že se k nim alespoň volbou látky a umělecké metody, byť nikoliv názorově, postupně přichyluje. Ale ani pak nedošlo k osobním stykům, a venkovskému samotáři se nedostalo od pražských vůdčích osobností ani přímého povzbu-

zení ani mravní posily; věděl, že se vyvíjí na vlastní pěst a vlastní zásluhou a necítil tedy přičylnosti k těm, kdož s něho, hledajícího a tápajícího, nesňali tíhy duševního osamění a literární nejistoty, ač byli k tomu povoláni pro svůj kritický rozhled a pro snadný přístup k světové orientaci.

Teprve, když se v sedmdesátých letech od vlastních Májovců odštěpila a v samostatnou družinu zorganizovala skupina Vlčkovy „Osvěty“, když její redaktor horlivě zval Šmilovského ke spolupracovníctví, a její kritikové s Ferd. Schulzem v čele pochopili správně jeho intence i význam, uvědomil si s vděčnou radostí, že nestojí sám, a že jeho pedagogický realismus roste organicky z potřeb a tužeb národní literatury české. Posílen tímto poznáním, nepřestal přece býti hrdým na svou samostatnost a samorostlost, které se dopial stranou literárního střediska, beze styku s novinami a žurnalistickými kroužky, zato blížek přírodě, která vždy osvěžovala unaveného a rozmrzelého profesora venkovských gymnasií.

Májovci, nad jejichž mladistvými hlavami zašuměl nakrátko červený prapor revoluce r. 1848, se snažili v tendenčním svém usilování především o dva cíle: mínili obnoviti a realizovati liberální a demokratické ideály, na čas zdušené reakcí, a zevropštití český život ve smyslu společenské emancipace; byli pokrokáři, protitradicionalisty, reformními horlivci a neušetřili svou kritikou stát, církev, sociální řád, které se stavěly do cesty svobodnému rozvoji člověka-občana, na nějž především mysleli.

Ideové východisko A. V. Šmilovského bylo však docela jiné. Odsuzoval sice stejně rozhodně jako jeho vrstevníci politickou a náboženskou reakci, ale nedovedl se ubrániti mimoděk tomu, aby neposlechl její naléhavé výzvy, volající po klidu, jakožto hlavní občanské povinnosti. Jeho postavy — i se svým tvůrcem — zatahují se z hluku a problematiky veřejného života do hlemýždí ulity povolání a rodiny, pravidelné povinnosti a manželského i rodičovského štěstí a zde buď s pocitem klidné blaženosti nebo s oddanou resignací prožívají svůj osud. Když si zajistili pevnou existenci a založili rodinu, v níž jedině dovedou naplniti své životní poslání, jest zajímavý obsah jejich života vyčerpán a nabude pro okolí i pro spisovatele poutavosti teprve tehdy, až je uvedou z rovnováhy dorůstající děti krisemi své erotiky a svého povolání; pro to, co se děje, chystá a láme za uzounkou ohradou rodiny, nemají smyslu. Zato kolem sebe, v obvodu svého domova a v mezích pravidelné všednosti odkrývají se soustředěnou pozorností vždy nové a netušené půvaby, kvetoucí překvapení, k nimž se třeba jenom s oddaným pohledem sehnouti, maličké zázraky idyly, jež jsou přímo zkratkami kosmických a historických dějů.

Soustředění do vlastního vnitra a praktická činnost na vykázané líše se jeví Šmilovskému nejúčinnější léčbou proti revolucionářství, v němž si dovedl sice vážit nadosobního obětování ve prospěch svobody a vlasti, ale v kterém zavrhuje citovou vášnivost a volní rozháranost, jakožto romantickou kletbu. I on, stejně jako G. Pfleger Moravský, se zamyslel nad časovou otázkou „problema-

tických povah“, kterou nejen pro Německo nadhodil B. Spielhagen, a řešil ji nekolikráte; v „Setníku Dřevnickém“, jenž vedle „Kmotra Rozumce“ má nejsytější historický kolorit, přihlédl i k politické stránce otázky. Jeho statkář Sezima jest pokrevným bratrem Olšovského a Lesnického ze „Ztraceného života“ a ovšem jest spíše blízek tomuto klidnému muži osvěty a činu než onomu tragickému hrdinovi revoluční rozervanosti, ale kdežto Pflegrův Lesnický starý revoluční program proměňuje se soustavnou důmyslností v pokrokovou veřejnou akci, přestává Šmilovského Sezima po amnestii býti vůbec revolucionářem a v resignované moudrosti Candidově skromně okopává svou zahrádku, spravuje a melioruje své hospodářství, chystá si ženitbu a ani na okamžik nepomyslí na to, jak by sloužil ideálům své slavné, revoluční mladosti.

Na věci nemění nic, že podle svého politického přesvědčení byl Šmilovský stejně jako Pfleger Moravský liberál s jemným smyslem jak pro národní spravedlnost, tak i pro demokratické reformy; podle temperamentu a mravního názoru byl typický konservativec, jemuž — mluveno jazykem jeho doby — nešlo o pohyb, nýbrž o stabilitu a rovnováhu.

V tom se lišil nejen od českých Májovců, ale i od jejich cizích učitelů, které bezpochyby také znal a studoval, ať to byli románopisci mladoněmečtí, ať pozdní romantikové francouzští s George Sandovou v čele, ať konečně Turgeněv, k němuž právě tehdy naše literatura postupovala od Gogola: toto všecko byl svět A. V. Šmilovskému

protilehlý. Jeho podobence musíme hledati zcela jinde. Jsou to neromantičtí a protiromantičtí psychologové malého světa z rodu Jeana Paula, Vojtěcha Stiftera, Viléma Raabeho, obrácení do nitra jednotlivcova, v němž shledávají pravou tragiku, nezávislou na hromadných podmínkách a na překvapujícím zevním dění, nehluční epikové vývoje lidské duše v rámci šosáckého prostředí; objevitelé květiny a broučka pod nohou chodcovou a hvězdnatého nebe v jeho srdci; básníci všedního dne, který jest pro ně zkratkou věčnosti; spisovatelé ve své době naprosto nečasoví a v budoucnosti stále svěží — heslo jednoho z nich „Vzhlížej ke hvězdám, ale nezapomínej na zemi!“ mohlo by býti epigrafem celého díla našeho Aloise Vojtěcha Šmilovského.

*

Májovci, kteří toužili po tom, aby složitou malbou románovou zpodobili duši města s jejími sociálními podmínkami a třídními rozpory, uskutečnili svými díly svůj plán jenom z malé části. Jediný G. Pflieger Moravský stvořil alespoň v jedné ze svých vyzrálých skladeb pražský společenský román a našel pak v Jakubu Arbesovi účelivého následovníka. Karolině Světlé v jejích náročných románech staropražských vadila divoká romanesknost základní koncepce v reálném pozorování, a krajně individualistický zájem o citová dobrodružství zdusil smysl pro činitele kolektivní; ostatně básnička sama stavěla své temné obrazy staré Prahy úmyslně do vzdálené perspektivy historické. Jan Neruda záhy resignoval na román

a spokojoval se genrovou drobnokresbou osamocených figurek ze své mizející rodné čtvrti, která byla napolo maloměstem, a kam se nepřelévaly vlny složitých sociálních poměrů.

I vytvořila škola Májová nejhodnotnější díla své prósy stranou vlastního programu, ve vesnickém románu a venkovské povídce, kde jí výpravný genius Boženy Němcové byl proklestil cestu. Zde vedle výpravného mistrovství osvědčili Vítězslav Hálek a Karolina Světlá vlohu pozorovatelkou i smysl pro společenské otázky, porozumění zachovanému svérázu i schopnost postřehnouti věčně lidskou náplň morálních vztahů venkovských; co si venkovan Hálek dovedl oživit z mladých vzpomínek, toho se dobrala měštka Světlá studiem a intuicí.

Alois Vojtěch Šmilovský nepřilnul ani k onomu ani k tomuto okruhu románové prósy Májovské. Neznal vesnice a nezdомácněl nikdy v Praze, kde prožil několik trapných let studentské a bohémské bídy a kam později z Klatov a z Litomyšle dojížděl na letmé návštěvy. Syn starosousedské živnostnické rodiny mladoboleslavské, která se alespoň po přeslici počítala mezi patricije, profesor a školní inspektor, působící nejprve v zapadlém městě Pošumaví a později na odlehlém východě Čech, zůstal v životě i v literatuře maloměšťákem s přednostmi i se stíny tohoto společenského typu, velmi příznačného právě pro léta sedmdesátá a osmdesátá u nás. Přesněji řečeno: maloměšťákem, jenž nezapomíná svého solidního a skromného původu ze živnostnictva, ale velmi si zakládá na svém příslušenství ke školské a

úřednické inteligenci, strážkyni zákona, vůdkyni občanů, hlasatelce zdravé a středocestné moudrosti a morálky a nadto pozorné vykonavatele odkazu národního obrození. Jest třeba připomenouti, že to byl právě Šmilovského orgán „Osvěta“, který se nabídl za sourodého mluvčího této vrstvě českého měšťanstva a české inteligence?

Klade-li Šmilovský v některých svých pracích děj do Prahy, jest to jen episodicky a skoro bez zájmu o cokoliv jiného než o milostné zápletky a rodinná nedorozumění, s patrnou nedůvěrou ke složitějším formám městského života, jehož spisovatel patrně vůbec nezná. Ale ačkoliv mu zřejmě chyběl také přímý názor na selský lid venkovský a onen důvěrný vztah k němu, který jediné zaručuje teplou a přesvědčivou konkrétnost, neustával psáti o venkovanech a zároveň i pro ně: od debutní „Bětušky“ postupuje tato řada vesnických povídek Šmilovského přes rozlehlou kroniku o „Martinu Olivovi“, kterou mínil soutěžiti se Světlou, až po onen cyklus mravokárných příběhů ze vsi, který teprve pohrobně a ještě neúplně došel knižního souboru a mohl by se po vstupní povídce nazvati „Pod doškovými střechami“. Jsou to umělecky nejpochybnější kusy výpravné prósy Šmilovského, jimž trvale zůstává vtištěn původ z Pečírkova „Národního kalendáře“ a zároveň vnitřní souvislost s Pravdovými naivními a srdečnými „povídkami z kraje“: ve zjednodušených rysech a s prostoduchým rozvržením světla a stínu se tu Šmilovský soustřeďuje na charakteristiku výrazných, ale skrovně zajímavých venkovských figur, aby na nich dovozoval nikoliv

růst osobnosti nebo dozrávání povahy, nýbrž očistu z viny trestem a pokáním a nádavkem častoval lidového čtenáře tendencí někdy osvícenou, jindy značně předsudečnou, od výkladů o zhoubnosti analfabetství a potřebě řádné správy obce až po bezuzdné horlení antisemitské.

Šmilovský, vášnivý a často pedantický pedagog za katedrou i za psacím stolem, považoval lidovýchu za velice podstatnou složku svého spisovatelského poslání. Avšak sloužil tomuto úkolu mnohým lépe, když vědomě užíval beletrie za pouhou pomůcku soustavné didaxe, než když ve svých larmoyantních neb kriminalistických příbězích o „perlách v hrubé kazajce“ nesnesitelně mísil románovou psychologii s kazatelským mravokárstvím. Jeho mudroslovný román o lidovém filosofu a samorostlém vychovateli spoluobčanu, „Kmotru Rozumcovi“, kde v staromódním povídkovém rámci se ozřejmují příhodami z knih i ze zkušenosti zásady moudré životosprávy a kde se proti oficiální ztrnulosti bachovské reakce důvtipně staví přirozené osvícenství prstonárodních, zůstane z nejpůvabnějších a nejvyzrálejších plodů naší lidovýchovy literární, jak o ni před Šmilovským usilovali Kramerius a Sychra, Ziegler a Amerling, Tyl a Havlíček, ale kdo by hodnotil tuto obsažnou čítanku pro školáky života jako dílo umělecké vůle a povídkářského umění?

Vypravěčská jistota „Kmotra Rozumce“, v jehož dějišti čtenář velmi snadno rozezná spisovatelovo rodné město, jest však dána nesporně tím, že Šmilovský uspořádal celek jako maloměstský příběh: v tomto prostředí se cítil i jako spisovatel

nejbezpečněji. Odsud vyvážil ve „Starém varhaníku“ svou první rozsáhlejší skladbu výpravnou, když se na prahu let sedmdesátých obrátil definitivně od lyriky a dramatu k povídce a románu; zde našel svého „Krupaře Kleofáše“ i další galerii starosvětských figur a figurek pro drobné povídky povahokresebné s vtipným situačním zaostřením, mezi nimiž se „Jehla“ odedávna právem považuje za příklad novelistické koncentrace a epigramatického vtipu dějově osvětleného; zde, jak ukazuje utěšená pohoda „Kovárenského pana Antonína“, měly kotviti velmi originální novely „bez lásky“, nad nimiž umdlela ruka spisovatele k smrti nemocného. V jednom z těchto děl Šmilovského přistoupil ke znalci-psychologu maloměstské duše také básník, který si klíčem intensivně prožité vzpomínky odmyká samo tajemství světa dávno zapadlého a z podsvětí vyvolává duše, již hluboko se napivší z Lethe — to v první řadě „Rozptýlených kapitol“, rovnocenné v povahokresbě, i v životní moudrosti s „Babičkou“ B. Němcové a přece tak osobitě svých slunným a teskným ovzduším odpoledne říjnového.

Literární dějepisci rozlišují se zálibou v těchto maloměstských obrázcích Šmilovského, kterými motivy a modely k nim přispěla Mladá Boleslav, kterými Klatovy a kterými Litomyšl; též se tážávají, do jaké míry dovedl spisovatel postihnouti zvláštní svéráz toho onoho města. Tomuto počínání by se Šmilovský sám, jenž do své vlastní tvůrčí dílny viděl jasně, ač poněkud osobivě, patrně ironicky a odmítavě usmál: úmyslnou a důmyslnou kombinací rysů individuálních a lokál-

ních, důsledným domýšlením postav a vydatným prostředkem kontrastu docházel typisace a tím i zvláštní přesvědčivosti, jaká plyne z reálnosti, vystupňované uměním. Typ českého maloměšťana jest vlastním literárním objevem Šmilovského, který k těmto svým postavám mohl přimísiti leccos z povahy vlastní. Tento typ byl již v soumraku, když jej spisovatel zachytil, zpodobil a zmonumentalisoval a když jej představil odcizeným čtenářům jako zosobnění národního ducha a národní moudrosti; pro jemný až šelmovský humor, s jakým jsou nakresleni tito „vyslancové dávných časů“, sotva pozorujeme, že se kolem nich stře zádumčivý pablesk slunečního západu.

A přece se Šmilovský se svými nejrozsáhlejšími skladbami románovými uchýlil jinam: romány „Setník Dřevnický“, „Parnassie“, „Starohorský filosof“ a „Na čerstvém vzduchu“, vrcholné povídky „Nebesa“ a „Procul negotiis“ rozprávají se na pozadí statkářského života, a také spanilá selanka z národního obrození, „Za ranních červenků“, jest šťastně zarámována do tohoto prostředí, kam venkov dýchá mateřídouškovou vůní svých lad a mezí a kde inteligence dává mírné a pohodlné formy životu upravenému „pěkně a elegantně“, jak zní příznačná průpověď skvostného komisaře Špalka z povídky „Procul negotiis“.

Že k tomuto virtuosnímu kousku povídkové charakteristiky vede přímá cesta od neocenitelné rozprávky Gogolovy „Jak se rozhněvali pan Matěj s panem Matoušem“, jest obecně známo; zato zbývá srovnávací vědě literární dovoditi, zda Turgeněv a Gončarov nepůsobili svými sytými a tesk-

nými obrazy šlechtických hnízd na statkářské romány českého spisovatele, který — jak příznačno pro měšťanský ráz naší literatury let sedmdesátých a osmdesátých! — venkovské dvorce a zámečky jihozápadních Čech neosadil urozeným a výlučným panstvím, nýbrž měšťanskou inteligencí, jež se k půdě a k práci o ní vrací buď z rodinné tradice nebo odpočinkem po činnosti v městě. Jako do panských újezdů ruských a polských románopisců, tak i do těchto statkářských hnízd českých doléhají vlny veřejného života a změny sociálních poměrů jenom zdáli a jakoby odmocněny. Čas se tu zastavil, a přirození konservativci, posilovaní životní filosofií sousedních lékařů a zbožnou rovnováhou venkovských kněží, čelí jeho rozmarné zlobě klidnou stálostí, pro niž zrají zkouškami svého rodinného štěstí.

Šmilovský, nedbající vůbec zevních podmínek, jež ustalují povahu lidskou, si vůbec promínil zobraziti statkáře a venkovské továrníky v práci jejich povolání, v hospodářském napětí, ve styku s dělným lidem a připravil se tím o žádoucí konkrétnost; právě v mnohých — a zvláště v obou rozsáhlých skladbách statkářských „Starohorský filosof“ a „Na čerstvém vzduchu“ — bije do očí, u srovnání s pracemi Hálkovými a Nerudovými, ba i s vlastními maloměstskými povídkami Šmilovského, nedostatek životní ilusivnosti, která jest výsadou a zárukou integrálního realismu. Stálá snaha typisovati odňala těmto pracím Šmilovského svěže bezprostřední konkrétnost drobných a důvěrných rysů individuálních, stejně jako napiaté a leckdy až dýchavičné úsilí o komposici

zdušilo v nich životní spontánnost, bez níž umělecké dílo nemůže dosáhnout silné iluze života. Čtenář si uvědomuje, že tyto romány jsou dobře udělány, ale právě *udělány*, že nevyrostly s organickou nutností a s překonávající nevinou života: produkty a nikoliv organismy.

A stejný jest též literární jazyk Šmilovského, plným právem jeho chloubou, ježto výsledek soustředěné práce mluvnický kombinační i umělecky tvůrčí, čímž Šmilovský nejen shrnul, ale vyvrcholil jazykově estetické úsilí své doby, jak v pozorné své monografii dovodil Jan Jakubec. Přečtěte dva tři odstavce kterékoliv práce Šmilovského a hned poznáte autora na fraseologické hojnosti, gnómic-kém výbrusu, slovním vtipu, metaforické vynalézavosti a důslednosti, na archaismech, které sedí, a na lidových výrazech, jež rozptylují hrozící nebezpečí pedanterie — tento jazyk není ani nakažen novinářskou češtinou, ani porušen pohodlnými germanismy, naopak jest s úsilím a mnohdy s násilím čerpán ze zasutých studní kmenové tvořivosti jazykové, z hlubokých vrstev tradice, ze zapomenutých možností výrazové logiky.

Jest kut, kalen, ciselován; zbrojř a klenotník zanechali na něm stopy své umné práce; zpracování nestojí pod surovinou: budiž pochválen mistr, žijící uprostřed jazykových lhostejníků a neumělců! A přece tento jazyk jest mnohem spíše produktem než organismem, a protože ho Šmilovský neužívá za prostředek individuálního odstínění, za pomůcku diferenciacie v povahokresbě, za kolorit společenského prostředí, nýbrž jakožto stálého způsobu vyjadřovacího, zvyšuje také jím

onen nedostatek spontanity a ilusivnosti, který se klade mezi knihu a čtenáře, zřídka kdy přemoženého sytou konkrétností zhuštěného života.

*

Přísluví a pořekadla, jimiž Alois Vojtěch Šmilovský koření s takovým zalíbením nejen řeči svých starosvětských postav, ale také samo epické vypravování, jsou zároveň výrazem jeho svěhlavé originality jazykové i silného sklonu didaktického. Rozený a uvědomělý pedagog sám rád poučuje a vychovává své čtenáře, kteří se svěřují jeho vedení, a neúnavně vynalézá postavy, jež by povahou i dějovým postavením mohly převzít tuto úlohu: muže neb i starce osudem vyzrálé a životem zkušené, kdykoliv ochotné přispěti mladému, neustálenému pokolení radou a pomocí a rozvíti při tom celou soustavu praktické moudrosti, takže se u nich resonérství ironicky zahrocené doplňuje s mravním a činorodým posláním vychovatelským. Sami mají zpravidla již za sebou bouře životní a rozpory osudové, z nichž si vynesli rovnováhu a klid; rozumějí skutečnosti a nepohrdají mudřeckou aneb básnickou knihou, schopnou prohloubiti toto pochopení; spřáteleným rodinám neodeprou tuto hmotně zabezpečení inteligenti ani finančních prostředků, je-li potřeba, ani diplomatického zakročení v choulostivých situacích; ale především jim připadá zprostředkovatelská úloha v zápletkách milostných a rozporech rodinných, v nichž se jejich zkušená hlava a jejich dobrotivé srdce neoctnou v rozpacích — laskavý konservativce přisuzuje moudrému stáří rozhodčí místo na

křížovatkách života, kde by bezpomocná mladost buď zabloudila nebo pozbyla odvahy dořešiti svůj osud.

Když byl Šmilovský zosnoval v libomudrckém „Kmotru Rozumcovi“ kolem takové postavy lidovýchovný a mravoučný katechismus praktické moudrosti občanské, jal se je umisťovati v románových a povídkových dějích, stále závažnějších. Sprosným člověkem božím jest stejně maloměstský živnostník krupař Kleofáš jako venkovský farář Cvok, hrdina výtečné kněžské povídky „Nebesa“: jsou to bezprostřední mudrci srdce, kteří v přirozené dobrotě a v neklamném citu nacházejí svou jistotu. Mnohem výše stojí již oba statkářští hosté, setník Dřevnický a rada Matěj Sychravý, u nichž moudrost plyne ze zkušenosti a praktická filosofie z rozvahy, takže se jim se samozřejmou důvěrou svěřují ti, jimž chtějí a dovedou pomoci. Ale tento skladný typ došel vyvrcholení ve dvou postavách mužů, vysoko povznesených nad marné kolotání v labyrintu světa a bezpečně usazených v lusthausu vlastního srdce: sarkastický shakespearovec doktor Sluka, zvaný „starohorský filosof“, a abbé Dobrovský v selance „Za ranních červánků“, osvícenec a humanista s ironickým úsměvem kolem jemných rtů, jenž sám stoje nad lidmi, neváhá jim pomáhati. Nelze si nezamilovati těchto nejpropracovanějších postav u Šmilovského, do nichž spisovatel vtělil nejvíce ze své koncepce života, ale přece nelze zholu uvěřiti jejich moudrosti, někdy umírněně stoické, jindy zdržlivě epikurejské. Stavíť je básník před čtenáře příliš hotové, zaokrouhlené, statické, aniž

popřál sebe chvatnějšího pohledu do krisí, zápasů a zkoušek, kterými se v ocelárně života tak podivuhodně vykalily jejich karaktery. Odtud též onen dojem podzimního jasu, ale zároveň podzimní ustydlosti, který ovane čtenáře, často z knih Šmilovského, zvláště sáhne-li po nich v blízkosti románů V. Hálka, K. Světlé nebo Gustava Pflagra Moravského, kde nad zápasy mladých srdcí o lásku a štěstí vanou prudké jarní větry a křížují blesky vášnivých nocí letních.

Kdežto tato básnická srdce se skromnými vlohami filosofickými hledala v temných hloubkách individuální citovosti a v záhadných dálkách utopistického reformismu stále znovu a s napětím všech sil odpověď na rousseauovský problém štěstí, domníval se klidný a střízlivý Šmilovský, že odpověď spolehlivě našel a že ji může sdělit s tápajícími. Po jeho názoru nezávisí pokrok společnosti na tom, provedou-li se reformy v útvarech sociálních a veřejných, zdokonalí-li se zákony a přetvoří instituce, odstraní-li se překážky volného rozpětí individuální osobnosti — toto vše nepomůže ani blahu celku, ani nezaručí štěstí jednotlivcům. Toho se dosáhne jedině převychováním individua, zušlechtěním vůle jednoho každého z nás, mravní kázní, která potlačuje sobectví, vede k činnosti a ke kultu povinnosti, rozvíjí to, co jest v člověku nejlepší — tedy proti pokroku sociálnímu vývoji mravní, proti reformismu výchova, proti revoluci evoluce ve smyslu goethovském.

Tento netoliko protirromantický, ale doslova klasický ideál nabývá u A. V. Šmilovského příchuti silně konservativní tím, že protirevoluční

myslitel jest pevně přesvědčen, že to nejlepší, čeho můžeme dosáhnouti a co nalézáme na dně vlastních srdcí, jakmile sestoupíme dosti hluboko, se shoduje úplně s mravními tradicemi našich předků, s občanským křesťanstvím, s praktickou humanitou, s živou moudrostí, odkázanou nám krví a dějinami. Takto dospívá životní filosofie, jež není bolestným hledáním a tragickou nejistotou, nýbrž radostným klidem z nalezení, toho, co dodává pokoje a pohodlí, ušlechtilosti a zároveň užitku . . . poklad ten jest zakopán v zahradě, zděděné po předcích, a chce býti jenom nalezen, vyneseno, zužitkováno ve službách a pro potřebu skutečnosti.

Moudrost tuto nám teoreticky vykládá mladoboleslavský truhlář Rozumec a prakticky před námi prožívá mladoboleslavský soukeník Solnář, děd spisovatelův, dva jaderní maloměšťané z téhož hnízda. Oba učí, slovem i příkladem, žalu a bolesti se vyhýbati, ale snášeti je trpělivě a statečně, podrobí-li nás Nejvyšší vůle jejich zkouškám; ukazují nám, jak se varovati pošetilostí našich bližních a pomáhati jim v čas potřeby; dávají nám návod, kterak se radovati z darů života, avšak nepřeceňovati jich a neoddávat se jim přes míru; na konec nás vedou k tomu, abychom se nebáli smrti, hleděli věčnosti do očí pokojně a přece nehlobali příliš o záhadách, nedostupných našemu vrátkému rozumu. Pro tuto filosofii poklidného středocestí životního čerpal sice vzdělaný Šmilovský důvody a důkazy z různých forem a fází lidského myšlení, jak jest zvláště patrné z eklektického „Kmotra Rozumce“; filosofie ná-

boženství i věda mu dodávaly materiál k jeho stavbě myšlenkové. Ale přece se stále vracel jako k pevnému středu, svému to centru securitatis, k onomu praktickému křesťanství, jak je náš lid ztrávil, zpracoval a naplnil životní zkušeností mnohých pokolení. Šmilovského nenapadlo ani zdaleka to, čím se tolik a vlastně s konečným neúspěchem trápila jeho důsledná antipodka Karolina Světlá a co se teprve v následující generaci podařilo Jos. Holečkovi a Teréze Novákové, aby snad hledal tradičně reformační kořeny této české lidové moudrosti. Na malých městech českých, odkud Šmilovský vážil svou životní látku, bylo dokonáno a naplněno náboženské, mravní i kulturní dílo katolické renesance, užívající zevních forem počestěného baroku. Patricijští i řemeslničtí hrdinové Šmilovského od Krupaře Kleofáše po Kovárenského pana Antonína neb krejčího Pavla Kubáska jsou katolické typy a to nejen zevními formami zbožnosti, nýbrž základními názory o milosti a o dobrých skutcích — není náhodou, že k stálému inventáři měst a městeček u A. V. Šmilovského náleží socha „slovutného našeho vlastence“, svatého Jana Nepomuckého. Vedle „silných křesťanů“ z českého jihu a z nejvýchodnějších Čech, do nichž se takřka vtělil myšlenkový, mocně vyhraněný obsah našeho selství, stojí rovnoprávně shovívaví křesťané Šmilovského, výrazní synové maloměstského patriciátu — i oni budou spaseni, ač jejich království jest namnoze z tohoto světa.

*

Vyznavač povahové harmonie a hlasatel kladných hodnot mravních, v jakého se postupně vychoval Alois Vojtěch Šmilovský, tíhl v umění i v skutečnosti k pojetí klasickému a proto zavrhoval důsledně romantický typ, ať se s ním setkal v knize nebo na tržišti života; tím se podstatně lišil od ostatních Májovců, kteří, kde jen mohli, oslavovali a vysoko nad lidský průměr stavěli povahy i osudy romantické, ať to bylo v „Panu Vyšinském“ a „Ztraceném životě“ nebo v „Lásce k básníkovi“ a v románě „Na úsvitě“, či konečně v „Komediantu“.

Mezi četnými skladbami Šmilovského nacházíme vlastně jeden jediný román čistě romantický, ale psaný nikoli proto, aby spisovatel k vlastnímu uspokojení uměle a dobrodružně zapléтал romaneskní příběhy povah romantických, nýbrž naopak aby soudil povahový romantismus jako poruchu charakterní a zároveň jako nemoc doby, jimiž se osudně rozkolísává mravní rovnováha společenská, zaručená zabezpečením rodinného řádu. Jest to „Parnassie“, která se na základě paradoxního, ale nikterak ojedinělého nedorozumění stala proti autorovým intencím oblíbenou četbou sentimentálních paní a dívek, romanticky založených, nacházejících mylně účast spisovatelovu tam, kde se vpravdě tyčí jeho odmítavý soud.

Hrdinka šumavského, spíše manželského než milostného románu, Zuzanka — Parnassie, horský kvítek podivně neodolatelné vůně a záhadného, neuvědomělého kouzla, myšlena byla i se svým, nemožně romaneskním pozadím rodovým i se svým starodávně lyrickým prostředím patrně

jako kladný typ romantického ženství. Žije a hyne jako osudová instinktivní bytost vášnivě citovosti, která se řídí náhlým rozhodnutím podvědomého hlasu a přímo náměsíčně kráčí za povellem mocné touhy. Dovede dobývati, ale dovede také trpěti; jest schopna zloby ze žárlivosti, avšak i nadosobní oběti, ale nic z toho nepodniká ani za vedení rozumu, ani s vědomím mravní odpovědnosti. Jest to příroda a tedy živel nemorální; bylo by potřebí silné osobnosti mužské, aby tuto lesní pannu šumavskou etickým zaklínadlem trvalé lásky a obsažného manželství vyprostila ze živelného prokletí.

Avšak běda! Ubohousměnou Parnassii pod Jezerní stěnou neutrhne celý muž, nýbrž romantický problematik, netečný statkář a světobolný básník Hanuš, hasnoucí blýskavice, která na českou půdu spadla z členky anglického pochybného Lucifera, lorda Byrona, na nějž se Šmilovský díval mnohem kritičtěji než všichni Durdíkové, Fričové, Hálkové. Hanušem — a později též spřízněným, ale méně domyšleným lžihrdinou rozsutého románu „Na čerstvém vzduchu“ drem Jaroslavem Javorníkem — podnikl Šmilovský svou přísnou kritiku romantického typu, jakou velcí básníci ruští vykonali postavami Oněgina, Oblomova nebo Rudina: arciť mohutní psychologové východní naskládali do svých negativních hrdin mnohem více zkušenosti a zaokrouhlili ji životnější syntesou. Básník Hanuš, který ztroskotá jak v poesii, tak v povolání statkářském, jest osobivý egotista, zazděný do hlodomorny svého neplodného já: zabývá se jen sám sebou, nerozumí ani lidem ani věcem, ale opřádá

je růžovými ilusemi, které se v plném světle skutečnosti rozplývají jako jitrní mlha. Není schopen ani lásky ani činnosti a vždycky si namlouvá intenzitu citů, jež jsou jen prchavé a jej sama předčasně omrzí. Svou vnitřní prázdnotou zaplaňuje velkými myšlenkami a projekty, které se, nejsouce doprovázeny ani špetkou energie, nutné k jejich provedení, mění v mýdlové bubliny pouhých frází. Není dosti inteligentní, aby pochopil vědecký výklad světa; chybí mu tvůrčí jiskra, aby si vytvořil básnickou skutečnost vlastní; pro nedostatek vůle a vytrvalosti jest úplně ztracen v praktické skutečnosti. I propadá na konec v skeptické pohrdání každou lidskou snahou a po Byronovi papouškuje cynické zásady zoufalého nihilismu, než najde tupé zapomenutí v alkoholickém omámení. Zklame svou matku, která ho zhýčkala; zprotiví se své přítelkyni Luise, jejíž složitá bytost s ním experimentovala, jsouc dočasně přitahována mužem, potřebujícím jejího obrodného zasažení; zhubí svou ženu Parnassii, jež nebyla proň o mnoho více než modrou květinou exaltované touhy romantické. Šmilovský postřehl na něm trojí hlavní rys romantické nemoci: prudkou impulsivnost, která stejně rychle zhasíná jako vzplanula; blouznivé toužení po záhadném a neznámém; nedostatek vůle, provázející bohatý život citový . . . kombinace těchto tří prvků znamená pro jednotlivce prokletí a pro společnost rozvrat.

Jaká škoda, že tato důmyslná a pronikavá kritika romantického typu ulpěla na pouhé negaci, a že spisovatel nedovedl proti Hanušovi a Parnassii postavit postavu opravdu kladné, přesvěd-

čující o správnosti jeho realistického řešení života svou syntetickou plností! Protichůdce mlhavého Hanuše, zdravě pozitivní lékař dr. Toman, uvázl v pouhé skizze, a nedokreslena zůstala i jeho snoubenka Luisa, která opětovně zkříží osudy Hanušovy a Zuzančiny, než najde svou pravou cestu života. Šmilovský ji opětovně charakterisoval jako ženu „emancipovanou“, ale tím mínil určitě něco zcela jiného, než bylo s tímto heslem, tehdy válečně znějícím, spojeno pro feministky Světlou, Podlipskou, Krásnohorskou. Také Luisa Osecká, provdaná Tomanová, nachází hlavní, ano výhradní poslání ženino v manželství a v rodině, útvarch to podle jejího soudu nerozlučitelných, ale zde se na rozdíl starší generace ženské neřídí jenom citem, jaký výlučně unášel ženy romantické, nýbrž i rozumem a vůlí, doplňujíc tak úkol manželův. Vedle romantické naivní horalky Parnassie působí vzdělaná městská Luisa dojmem klidného suchopáru, jaká vzbuzuje spíše úctu nežli citové okouzlení.

Klidná střízlivost provází Šmilovského skoro vždycky, kdykoli řeší problémy lásky a rozplétal osudy erotické. Není věru náhodou, že se na vrcholu své zralosti odhodlal zpracovati půl tuctu novel bez lásky a že v tomto rozhodnutí sám shledával uměleckou zásluhu; pravděpodobně mluvil mu ze srdce komisař Špalek, tvrdě, že k dobrému salámu a k lásce jest vždy potřebí kusu oslího masa. I v tom byl důsledným protiromantikem, ano, společenským utilitaristou, který viděl oprávnění milostného vzplanutí a erotického citu jenom v tom, že vedou k sociálně blahodárné instituci

manželství a rodiny; utilitáře však doplňoval etik, požadující, aby láska byla přezkoušena ve škole utrpení a teprve pak, dokáže-li svou stálost, obdržela vysvědčení zralosti. Toho však si nikdy nesmí udělit žena sama, nýbrž musí je očekávat jenom od muže, podle slov spisovatelova mluvčího, dr. Sluky, starého mládence, který hlásá: „Žena nezná sama od sebe nikdy to, co my rozumní muži láskou nazýváme. Ona toho také nikdy nepozná a kdyby sto let pletla punčochy nebo vyšívala novely, jestliže nenaběhne na pěst upřímnému muži, který vytrvalostí a obětavostí svou jí ukáže a o tom přesvědčí, co taková láska je.“

Takto humorný a povýšený „starohorský filosof“, který ku podivu zestárl, ale také zestřízlivěl nad svým Shakespearem, nepolemisuje proti ženám, které „vyšívají novely“ jenom v duchaplných aperçus, nýbrž i důmyslnými intrikami svého staromládeneckého rozumu. Jsa mnohonásobně důvěrníkem názorů spisovatelových, ztropil si v jeho jméně sarkastický žert s Karolinou Světlou, na niž měl A. V. Šmilovský vůbec spadeno. Aby získal pro svého chráněnce, nerozhodného a poněkud slabošského statkáře Ledvinu, kolísající srdce rozmarné a při tom hluboce opravdové Hedviky Mníškové na Polomi, vymyslí báchorku, která svou romantickou tragičností úplně obměkčí a překoná dívku značně exaltovanou: na rodině Ledvinově jest kletba, kterou jenom Hedvičina láska může snít a smýt. Hedvika, která asi čtla také „Kříž u potoka“, nemůže ovšem odolati, aby se nechtěla státi zosobněním ženského mesianismu a rozhoduje se pro Ledvinu, namlouvajíc

si, že nečiní toho z lásky, nýbrž z tragické obětovnosti. Jest však stejně šťastná, když ji „starohorský filosof“, prozradiv svou taktiku, vyvede z omylu a vstupuje s Ledvinou do manželství, které nepotřebuje a nežádá si romantického bengálu.

I není Alois Vojtěch Šmilovský filosofem lásky, jak se sám domníval, nýbrž jen jejím střízlivým povychladlým didaktikem, který dovádí své postavy nevášnivých milenců k harmonii tak snadno hlavně proto, že si zakryl napřed sám oči před rozpory, plynoucími především z iracionálních kořenů vztahu mužova a ženina, vymykajících se rozvaze kmotrů Rozumců. Bylo-li kdysi žertem pověděno o Nerudovi, že nepohleděl lásce dosti hluboko do očí, ježto zůstával starým mládcem, vysvětluje nedostatek opravdového, osudového erotismu, jenž jest na výšinách lyrický a v hloubkách tragický, u Šmilovského to, že byl příliš manželský, příliš rodinný a že často s chladné povýšenosti pána velmi rozumného a ctihodného soudil o tom, čeho buď vůbec neznal, nebo nač již dávno zapomněl. Byl v tom uvědomělým protivníkem skutečných vůdců své generace, Vítězslava Háalka, Gustava Pflagra Moravského, Karoliny Světlé, a měřen právě jejich pojetím lásky, opravdu nebyl básníkem.

*

Spisovateli tohoto protiromantického založení musil ze všech románových forem, které pěstovali jeho vrstevníci, zůstatí nejvzdálenějším románem lyrický, který čeští Májovci přijali z ruky George Sandové: ani tvořivá obraznost, ani nevázaná

sentimentalita, ani smysl pro náladu a malebnost krajin nebyly ustavujícími prvky jeho románového tvoření, ba, potlačoval právě tyto složky, přičítají se jeho lidskému a uměleckému naturelu.

Nedávaje svou básnickou koncepci určovati ani osobním prožitkem, ani citovým vzrušením a účastenstvím, postupoval jako objektivní realista. Přesně a pronikavě pozoroval morální svět kolem sebe a v něm se soustřeďoval především na studium povah, mezi nimiž se dělili o jeho zájem hlavně originální starci, vytvořivší si ze životních zkušeností vyhraněný názor světový, a pak problematikové, marně zápasící se skutečností. Ale na rozdíl od nejlepších ze svých vrstevníků, kteří se spokojovali se zajímavou jedinečností bezprostředně vyzporovanou a skoro fotograficky zachycenou, neulpíval na modelech, nepřidržel se otrocky empirie, nýbrž kombinoval, směřuje od individuálního k typickému. S opovržením mluvil o pouhé kopii skutečnosti jako o materiálnosti a stavěl proti ní svou reálnost, již rozuměl synthesisu reality v typ — byl to v jádře postup klasického realisty.

Ale ačkoliv mu přesná a skladná povahokresba byla věcí hlavní a ačkoliv na ní osnoval své děje, uspořádané mnohdy podle zákonů dialektického procesu a to s patrnou jednoduchostí lineární, cítil správně, že to sice může tvořiti páteř povídky, avšak že nikterak nestačí k osnově románu. Byl příliš klasikem, aby své románové skladby orientoval podle časového problému a aby naň odpovídal tendenčním řešením; čtenář Shakespearův a ctitel Goethův nemíní bráti za vděk člo-

věkem, závislým jen na podmínkách dobových. „Bedlivě pozoruji lidi a jejich osudy, vybírám si z toho ideje všepłatné, chcete-li, ideje všehomíra. Ideu jednu, mně milou, vyvoliv, vyhledávám pak z paměti a zkušeností svých případy vhodné ze života, přibásním co potřebí, spletu si stroj dějinný, přihlížím k pásmu v jednoduchosti, vyhýbám se coupům a hlavní péči příkládám charakteristice“, — takto vymezil již na samém začátku dráhy svou románovou metodu. Zůstával jí věren a postupně ji zdokonaloval, aniž se mu přece dařilo dopracovati se onoho nejvyššího organismu klasického realismu románového, jaký mu tanul na mysli; v poslední velké skladbě, dvojdílném románě „Na čerstvém vzduchu“, projevil se však náhle úpadek sil komposičních. Postavy sice nabývaly jak reliefnosti, tak typického dosahu a vrývaly se jako plnokrevné nositelky děje často dosti nuzného a všedního, čtenářům ostře do mysli, ale idea románu, kterou zpravidla resoněři velice důrazně dokládali, nevysvítala dosti jasně z dějového pásma, a když vysvítala, bývala celkem průměrná, ne-li triviální, obmezujíc se na úzký kruh rodinného života měšťanského, kam spisovatel rozvážný až k suchopárnosti ani nedopřál přístupu poesii ani nedovolil vniknouti osudovější tragice. Úctyhodné úsilí Šmilovského o románovou komposici v duchu klasického realismu zůstává však čestnou výjimkou v jeho době přes to, že se jenom zřídka z estetického programu proměnilo v umělecký čin; byly to vzdálenost od duševního střediska, vystřebání školskými povinnostmi, mučivá nemoc a předčasná smrt, co Šmilovskému postupně za-

bránilo dosáhnouti vysokých cílů: šestačtyřicetiletý umírá uprostřed pilné práce a různorodých plánů slovesných.

Ale v oceňování jeho děl, která docela nezslouženě byla z kategorie skutečného umění literárního přenesena do lidových knihoven a četby školské, se naprosto neshodlo kritické mínění pozdějších znalců ani s vlastními úsudky spisovatelovými ani estetickým hodnocením vrstevnických soudců hlavně z „Osvěty“, na jejichž názorech si Šmilovský sám tolik zakládal. I jeho skladby románové a tím více jeho povídky zachovaly si životnost vlastně jen pro svěží realismus své povahokresby, slučující tak šťastně individuálnost charakteristiky s úsilím typisačným: jak rádi se banálními historkami rodinnými, nemírně rozpředenými a zpravidla rozuzlenými všedním sňatkem, vracíme k jadrným starosvětským figurám řezaným pevnou rukou ze zdravého fládru, jako jsou setník Dřevnický, krupař Kleofáš, starohorský filosof dr. Sluka, farář Cvok se svým stereotypním zvoláním, „nebesa!“ a zvláště ta nezapomenutelná trojice, dohrávající svou životní partii procul negotiis u karetního stolku, statkář Lonek, vrchní zemský rada Sychravý a finanční komisař Špalek; pospěšme k nim přiřaditi abbé Dobrovského, jehož lidsky pravdivé postavě pranic neublížila monumentalisující a idealisující snaha, pochopitelná v selance, jež chce zároveň býti apotheosou národního obrození!

Všecky tyto figury stojí před námi vlastně již hotové, vyvrálé a dohnětené životem i vlastní mravní prací: děj se v povídce či románě co děj,

nic jich již nemůže změnit, a proto jich spisovatel nepodrobuje vývoji charakterotvornému, jak stálo v jeho programě. Všickni tito mužové, ostatně vesměs pánové výřeční, hodí se znamenitě k tomu, aby spisovatelovu ideu osvětlovali způsobem tu kazatelským, tu dialektickým, ale vlastní osudy jejich jsou již tak uzavřeny, že nemohou ničím přispěti k jejímu zkonkretnění. Nedbajíce toho, čím je spisovatel určil v umělecké organizaci svých knih, oceňujeme a milujeme je pro ně samy, pro živé a teplé poselství starodávného světa, pro jadrnou ryzost domácí původnosti. Jejím básníkem, milým archaistou a virtuosem starosvětského genu zůstává Alois Vojtěch Šmilovský především, ač sám pomýšlel na něco zcela jiného, a ač mu jeho doba, pokroková a reformní, velmi důtklivě kladla na srdce úkoly protilehlé.

Ale byl nejšťastnější, mohl-li se brouzdati až po kolena ve vysoké rose dětských vzpomínek, jak tomu svědčí kouzelné kapitoly první řady „Rozptýlených kapitol“, v lecčems příbuzné s „Babičkou“ a proto se vydával neúnavně na lov do lánů minulosti za starými originály, nesoucími s sebou opar své doby. Tradice domácí, již se tu mimoděk podřizoval, není doposud vystopována ani geneticky určena, ale snad bude jednou mluveno o dickensovském typu povídkové prósy české: kdesi v začátcích stojí prostičké a nenáročné náběhy Rubšovy vedle některých novel Boženy Němcové, mezi Májovci pak uskutečňují toto umění nejdokonaleji „Povídky malostranské“, psané vlastně mimo program školy, ne-li proti němu. V jejich blízkosti náleží čestné místo malo-

městským a statkářským povídkám Aloise Vojtě-
cha Šmilovského, kmotra Rozumce našeho ka-
rakterotvorného realismu. (1930)

Zikmund Winter – umělec

Před dvaceti lety podal v „Českém časopise historickém“ místo příležitostného a oslavného nekrologu Wintrova Kamil Krofta kritické ocenění jeho historických prací naukových a ve své příznačné snaze o klidnou objektivnost i o pojetí co nejspravedlivější dovedl kladný soud Rezkův o hodnotě vědeckých děl učeného autora *Kulturního obrazu českých měst* smířiti s metodickými výhradami, které dějezpytná škola Gollova pronášela o postupu tvůrce *Života církevního v Čechách* za podrážděné bolesti Winttra samého. Kroftova pozoruhodná nekrologická úvaha, která s mužným a klidným důrazem přisuzuje kulturně historickým knihám Wintrovým, i mimo rozsáhlou jejich látku a bohatství jejich materiálu, velkou a trvalou cenu a velmi vynikající a čestné místo v dějinách českého dějepisectví, vrcholí postřehem, založeným ostatně také na důmyslné interpretaci vlastního vyznání Wintrova. Podle odhadu Kroftova byl Zikmund Winter, tvůrce „obrazů ladných, jasných, celistvých, plastických a mluvících“, i mistr „mosaik, skládaných z drobných faktů s úvahou, s úmyslem, s umem, s tendencí“ temperamentem více uměleckým než přísně vědeckým.

Toto význačné Wintrovo umělectví, tento jeho soustředěně a uvědoměle malířsko-básnický pohled do lidské komedie minulých věků, musíme zdůrazniti i v jeho výpravných dílech povídkových, jak je na vrcholu zralosti vkládal mezi kul-

turně dějepisnou mosaiku *Miniatur, Starých listů*, jak jimi vyplnil mistrovské svazky *Bouře a přehánka, Rozina sebranec* a *Mistr Kampanus*; v sebraných Wintrových spisech, jimž se dostalo přijetí tak chladného a lhostejného, najdeme skoro všechny jeho kabinetní práce v několikadílém cyklu *Pražských obrázků*. Winter zde nechce pranic jiného než sdíletí čtenáři sytý a barvitý obraz minulosti integrálně a názorně vzkříšené, který sám před sebou vidí vítěznou mocí tvořivého oka a docelující imaginace. Nemíní buditi citů a dokonce se neobrací k soustrastné sentimentalitě čtenářů, kteří by blouznili, tesknili, horovali a trpěli s jeho minulostními figurami; jako objektivist v životě i v umění nečiní nároků na účiny, které jsou výsadou i slabostí básníků subjektivistických.

Pod jeho perem ostře kreslícím a pevně charakterisujícím přestala býti historická povídka tím, čím byla od dob buditelských a v čem viděl především Wintrův lidský přítel a umělecký protivník, Alois Jirásek, národně kulturní funkci dějepisných skladeb, které u něho skládají zlomkovitou, ale imponantní národní epepeji. Winter naprosto nemíní varovat na základě chyb minulosti a tím ukazovat cesty pro budoucnost; nevychovává mravní vůli a nenásobí činorodou energii; nedbá pranic o to, aby nad jeho knihami mezi obrazy slávy a utrpení města, země a národa rostlo k činům osvobození pokolení mužné a zdatné. Oba věky, v nichž tak důsledně, ba svěhlavě zdomácněl, století XVI. a XVII., nebyly ostatně nikterak dobami heroickými, a Winter se

v nich mimo to vyhýbal postavám jakkoliv příkladným. Ani jeho populární *Mistr Campanus* není vzorem statečného neb tragického češství: žije a hyne svým universitním odbornictvím, na něž se s katastrofou vlasti přivalí zkoušky svrchovaně osudné, v kterých neobstojí ani Karlova universita ani její spíše trpný než činný rektor, nedovedoucí vzdorovati morálními silami bytosti poněkud zakřiknuté a zaprášené — hyne, protože mu nebylo nikoliv *jitřního*, nýbrž *vnitřního* světla.

Je velice poučno srovnati tohoto *Mistra Campana*, právě tak populárního (Ale, probůh, kdy se konečně dostane českému čtenáři také příručního a na cestách i v přírodě četlného vydání této knihy vedle monumentální bible kašparovské?) se slavným Jiráskovým *Temnem*. Zcela nesporně obě skladby náleží k uměleckým vrcholům svých autorů, ač bych *Mistra Campana* přece jenom nepostavil na vrchol díla Wintrova, již pro příliš jednoduchý útvar románu, jenom monograficky životopisného, a pro nedostatek oné soustředěnosti, která u Wintora došla podivuhodného vystupňování v *Panečnici*, *Krátkém jeho světě* a hlavně v klasické *Rozině sebranci*. Je zcela úžasné, jak oba autoři zároveň v širé totalitě i v intenzivnosti detailu křísí věky, v nichž se usiluje, trpí a umírá za žití či bezžití češství, které jak v bělohorské elegii, tak za habsburského baroka jest důmyslně promítnuto ve svých funkcích kulturních a nepojato pouze jako konstanta plemenně jazyková. U Jiráska, jehož koncepce jest o to širší, že nezabírá pouze Prahu, nýbrž i venkov v několika úsecích, cítíme přece všecko ukázněné obmezení se na

dobu a předmět, že zpod tragického obrazu temna a utrpení zaznívá myšlenkově citová tendence: lid a národ, jež prošly těmito zkouškami a ordaliemi nejkrušnějšími a vytrvaly v nich, nemohou skonati a dojdou jednou světla a práva; právě proto bylo Jiráskovo *Temno* v dobách světové války pocíťováno jako vlastenecký čin. Nic podobného v *Mistru Kampanovi* Zikmunda Wintra. Jeho obraz katastrofy jest tím úplnější a přesvědčivější, čím radikálněji je zastřena jakákoliv budoucnostní perspektiva; z hromadné šachty, kam se házejí nelítostně mrtvoly osudů, věr a ilusí, nemůže vzklíčiti pražádný nový život. Winter na rozdíl od sentimentálního optimisty Jiráska se choval k životu s ironií, ba sarkasticky a smýšlel o něm jako pesimista. Měl pohrdání k ilusím a pranic si neidealisoval člověka.

Jest užitečno přečísti si skvělou Theerovu analýsu postav a povah Wintrových v jeho výtečné studii v „Časopise Národního musea“ r. 1904, aby-chom pochopili, jak se básníku jeví duševní svět básníka z jiného pokolení a naprosto odlišných předpokladů; tento odstup vidí tu skutečnosti zcela přesně. Theer demonstruje na Wintrových figurách, kterak jsou v pregnantní plnosti a jednolitosti uhněteny jen z pudu a smyslnosti, ze mstivosti a sobectví, z chťiče peněz, rozkoše, moci. Jsou to bytosti vlastně toliko animální, v nichž není místa pro vyšší city a hnutí mravní; idealismus náboženský a národní jest jim nadobro cizí a proto na rozdíl od postav Jiráskových nejsou ani nemohou býti nositelkami hnutí a proudů nadosobních.

Wintrovo jedinečné umění záleží v tom, jak dovedl všecky, ať z kterékoliv vrstvy, třídy a stavu vyvoditi ze zvláštních životních podmínek a forem XVI. a XVII. století; slovem, jak se dovedl úplně přelíti do těchto dvou věků, které nebyly jenom předmětem jeho studia, nýbrž kusem jeho osobnosti. Slavný archaismus Wintrův bývá uváděn v obdobu s výtvarným staromistrovstvím Schwaigrovým a po stránce vkusu, zalíbení, afinity, zajisté správně. Víme-li však po pronikavé Matějčkově studii o Schwaigrovi, že jeho staromistrovství bylo metodou druhé ruky, hotově přejatou od vídeňských učitelů, nenajdeme nic podobného u Winttra, umělce zcela svého, samorostlého, originálního. Wintrovo svébytné a hranaté češství a pražanství, jeho zemitá úsečnost a stručnost, jeho račová ironie a s ní spojená gnomičnost, to všecko by zasloužilo rozboru zvláštního, na jaký nestačí tyto skromné poznámky, nadhozené v předvečer dvacátého výročí Wintrovy smrti. Nemínily se prostě zhostiti povinnosti jubilejní; chtěly obrátiti hlubší pozornost k zapomínanému umělci, jemuž jsme, čtenáři i kritikové, skoro všecko dlužni.

(1932.)

U sarkofágu Jaroslava Vrchlického

(Řeč před vyšehradským Slavínem dne 9. září 1932 při slavnosti,
pořádané Společností Jaroslava Vrchlického.)

V těžké době se shromažďujeme kolem mohyly, která před dvaceti lety ukryla unavené tělo největšího českého básníka, a pod vzosným renesančním geniem, ukazujícím od Slavína k nesmrtelnosti, se tážeme, naplnění úzkostnou nejistotou své vděčné lásky, zda duch Jaroslava Vrchlického opravdu s námi a mezi námi žije a zda ho posud skutečně vzýváme, aby nám byl strážcem a posilou.

V těžké době: stejně těžké pro poesii a umění jako pro národ a kulturu. Hvězdy duchového nebe, k nimž Vrchlický od mladosti na své dantovské a faustovské pouti vzhlížel, pohasly; květy, které mu vůněmi romantickými a exotickými voněly v doprovod, dávno zvadly; mlčí ptactvo na větvích i v hnízdech, které pěvce lyrického pozdravovalo hlaholem bratrským.

Básnická forma, již úchvatný virtuos českého verše a svrchovaný pán českého rýmu, ne z prostého pudu formální hravosti, nýbrž z vnitřní potřeby umělecké opatroval od jinošských let až na sám práh svého stáří, jako zřítelnicí svého oka, leží rozbita, a to, co jemu, kontrapunktickému mistru *hudby v duši*, bylo předmětem úzkostlivé péče a vytrvalé kázně, pokládá se buď za lichou hru nebo za malichernou libovůli. V poesii jako v životě se zapomnělo na to, co tak — od památného básnického přechodu přes vlašský Rubikon — zdůrazňuje celé etos tvorby Vrchlického, že

ukázněnost tvarová jest důkazem vnitřní kultury a že, teprve uvědomující si ji esteticky i poeticky, národové přestávají býti barbary. Vždyť sama vlast tohoto výsostného poznání, spanilá a silná Francie, s níž nás tlumočnick *Poesie francouzské nové doby* a kritik *Básnických profilů* sblížil důvěrněji než kdokoliv jiný, opouští sebevražedně skutečnou klasičnost, to jest míru a rovnováhu, kritický a jasný smysl pro řád a jednotu v díle uměleckém.

S klasičností, tímto plodným regulativem tvorby i života, opustili jsme její matku, antiku, odcizivše se lásce k ní a pohrdnuvše jejím studiem, které bylo tak požehnanou inspirací nejmohutnějšího humanisty českého. Jakým vyhnancem by se cítil básník *Sfingy, Bohů a lidí, Votivních desk* ve světě, který se od Hellady tak samolibě odvrátil a neznaje jí, soudí, že jí nepotřebuje znáti. A snad ještě odmítavěji se staví přítomnost k romantickému kultu minulosti, k myslivé snaze a pružné schopnosti pronikati do jejích forem k onomu historismu, který nenachází a nepřejímá v mechanickém hromadění staré motivy a látky, nýbrž v dramatickém procese transformistickém se podivuje, sám tím povzbuzován k tvořivosti, věčnému dílu tvůrčího ducha kosmického. Zde tkvěl, zde se vzněcoval, nikoliv v ohebnosti proteovské, nýbrž v zanícení orfickém básník *zlomků epeje*: minulost mu byla kusem života; i v žilách vzdálených věků slyšel tepati krev přítomnosti; historismus, jenž pro něj znamenal více než pouhé poznání, nepodvazoval, nýbrž rozvíjel. Avšak naše doba, která klopýtá s takovou osobivostí, nevidí

nazpět dále, než ke kalnému úsvitu světové řeže a opájí se hrdostí nad tím, že nemá k minulosti vztahu, jako by to bylo důkazem síly a nikoliv jenom krátkozrakosti. Potácí se bez souvislosti, nechce viděti ke kořenům a přeceňuje se ovšem sama, nemajíc časové orientace. Jak by ji zahanbily knihy Vrchlického, básníka širokého pohledu, před nímž čas a věčnost tekly ve valném, nepřerušném, jednotném proudu a nad nímž *strom života* šuměl nekonečnou, kosmickou symfonií beethovenskou!

V ničem však jsme se neuchýlili dále od Vrchlického a s ním od školy lumírovské i od generace Národního divadla než v názoru na funkci poesie a umění v národním životě. Národ nesvobodný, vedoucí zápas o svou politickou samostatnost, věřil, že umění a v čele jeho básnictví jest prostředkem osvobození, oné volnosti, která neznačí pouze nezávislost státní, nýbrž zároveň uvolnění všech vnitřních sil a celistvý projev národní individuality. Takto jsou též Vrchlický i Neruda, Mánes i Aleš, Smetana i Dvořák našimi *osvoboditeli*. Tohoto smyslu pro výsostné poslání své kultury pozbyl národ, sotva vzal vládu věcí svých do svých rukou. Přecenil zevní formu svého veřejného života; postavil hospodářské zájmy, postavil sociální zřetel, postavil technickou civilizaci, ano, pouhou zdatnost fysickou nad uměleckou vzdělanost a odsuzuje s pohrdavým gestem jako pouhý lartpouarlartismus to, co dodává posvěcení životu a zápasu o moc a o hmotné statky. Právě zde na Vyšehradě hledí na nás tázavě hroby těch, kdož znali výsostné poslání krásy v národním ži-

votě, a obáváme se, že jméno a dílo Hádkovo i Nerudovo, Čechovo i Vrchlického, Sládkovo i Zeyerovo se tu stávají výčitkou. Mlčí v této chvíli podzimního podvečera kameny i stromy hřbitovní, ale zpod sarkofágu se prodírá k nám memento Vrchlického, *hlas to v poušti* o apoštolátu poesie ve službách národní výchovy, národního povznesení, národního osvobození. Není to pokračování úsilí buditelského? Nepřevzal je Vrchlický přímo z ruky Jungmannovy, která, pracujíc o Goethově odkaze, spojovala klasičnost s požadavkem umění národního? Nebyla to nadsázka, nazvali se, v soumraku svých dnů, Vrchlický rozmarným tónem villonské *ballady pro domo sua* sledním rytířem blanickým.

Nebyl by však jeho zjevu práv ten, kdo by ve zúžené perspektivě našich dnů upíral nositeli estetického ideálu, plnicímu zároveň národní poslání, smysl pro sociální spravedlnost. Nikdo nebyl výmluvnějším hlasatelem laické humanity a občanského demokratismu než básník *Dědictví Tantalova*, než emfatic socialistické *Hymny Lazarovi*: vědomí individuální svobody se u něho pojilo stále s pocitem sociální odpovědnosti. Hledě nadějně dopředu, věře optimisticky ve vývoj, stoje jako básnický girondista na půdě revoluce francouzské, nacházel vždy znovu vzletný a výmluvný výraz pro ony hodnoty liberálního XIX. století, jež byly povolány k výstavbě nové společnosti ve věku XX.

Než, žijeme opravdu uprostřed výstavby či snad spíše toneme všichni, u nás i za hranicemi, v požáru rozkladu, když demagogie nahradila demo-

kratismus, když třídní boj stavů a zájmů vytlačil humanitu, když hmota, desorganisovaná a rozpoutaná uprostřed deklamací o nové společenské organizaci, pohrobila všechny potřeby ducha? Vzpomínám na velkou básnickou obžalobu ve Vrchlického *Nových zlomcích epopoje*, nadepsanou *Občan Kristus*. I v ní stojí v soumraku světové revoluce, na žalostných troskách utopických nadějí mohutný kmet, myslitel-básník, věkem předposlední z velkých Italů, které náš Vrchlický soustavně překládal. Ale slova, jimiž se, spojuje cit křesťanský s obrazivostí antickou, český tlumočník obrací na italského básníka Giuseppa Pariniho, tvůrce satirického *Dne*, jest dnes třeba jenom maličko pozměniti:

„Ó Vrchlický, tvůj občan Kristus vlídný
z ran sterých znovu krvácí,
co Briareus storuký, však bídný,
se lidstvo ve tmách potácí!“

A nyní, za tichého soumraku výročního dne úmrtního, se tažme: Chtěli bychom skutečně, aby všemi těmito zkouškami procházel Jaroslav Vrchlický s námi, aby jejich tíha znovu dopadala na jeho *duši mimosu*, aby stále byl podněcován omyly doby k novým výkřikům a protestům?

Jistě si právě jej dovedeme představit jako velkého starce, nad nímž se klene modrý a zlatý podzim života, podobný dnešnímu slunnému dnu, který žhne a svítí nad vyšehradským hřbitovem. Sám toužil po mystickém kmetství Aischylově, po jasném stáří Olympana Goetha, jenž se stal

jako básník i mudřec živým svědomím kultuře své doby, po zářivé apotheose, jakou dala Francie v zimě života jízlivému Voltairovi i laskavému Hugovi. Ale, jak praví jeden z nejtesklivějších mezi jeho *sonety samotáře*: sic erat in votis. Ve skutečnosti stihl Jaroslava Vrchlického osud těžce tragický, jakoby trest božstev závistivých a zavilých. Za to, že se odvážil žítí najednou několika životy, měl naměřenu příliš krátkou řadu let. On, jenž hnán vnitřním nepokojem syna malého a opožděného národa, toužil v kulturní horečce dohonit Evropu, byl náhle zaražen ve svém běhu . . . Běda: hynul, aniž zemřel a na konec smrt, příliš váhavá, se mu stala vysvobozením.

Přece však se nám po Jaroslavu Vrchlickém časem a hluboce zasteskne. Stýská se po velkém básnickém srdci jedinečného lyrika, které láskou objímalo a melodií stále se obnovující doprovázelo celou přírodu a všechno lidstvo v jejich projevech nejintimnějších — stýská se po po zpěvném zpovědníku *života a smrti*. A stýská se neméně po jeho věrné a statečné lásce k poesii jako k rytmickému výrazu touhy člověka, aby se ve smyslovém světě spojil s Bohem a v rozkoši z krásy mohl prožít věčnost.

K tomuto silnému básnickému srdci, k tomuto horoucímu a věrnému milenci poesie chceme se uchýlovati, znovu hledající záštitu i posilu u něho, znovu prožívající v jeho knihách barevnou rozkoš obrazů, melodické osvobození veršů, jak po tom, pln důvěry v budoucnost, prahl na sklonku let sám v jímavé elegii: *zpěvná ústa moje, vy se nezavřete . . .*

Vracejíte se k Jaroslavu Vrchlickému, nebudeme slaviti pohřební svátek básníka mrtvého a minulého, nýbrž přítomnost poesie, mládí slova, do něhož se stále vtěluje věčný duch, jaro, které kvete a zpívá nad hroby z kamene: in urna perpetuum ver!

Ne věčnou pamět, nýbrž věčný život voláme Jaroslavu Vrchlickému, sestupující od sarkofágu největšího básníka českého.

Muž, jehož jméno do vln psáno . . .

Také vědecké pokolení, jemuž před padesáti lety připadl úkol postaviti do služeb obnovené české university první četnu učitelskou a badatelskou, má své mladé mrtvé nedožitých osudů a práce sotva začaté: jak rychle se propadly jejich předčasné rovy; jak nedočkavě vyplel ledový vítr zapomenutí a lhostejnosti břečtan i barvínek, obrůstající jejich kámen náhrobní!

V osmdesátých letech se věřilo obecně, že český národ, obrozený láskou k jazyku a poznáním minulosti, má vedle zvláštní vlohy historické silné jazykovědné nadání, a opravdu se přihlásil celý mladý zástup filologů, pracujících i v oborech dosti odlehlých a pro dotavadní českou vědu až exotických; tehdy, nedlouho před vrácením vysokého učení Karlova českému národu, se u nás počínají pěstovati srovnávací jazykozpyt i orientalistika. Slavista Leopold Geitler, jeden z prvních pracovníků v mluvnictví litevském, umírá osmařicetiletý, v zastření mysli ve vídeňském Döb-linku, aniž uzrál k vyrovnaným dílům, hodným jeho ducha badavého, podnětného, neúnavného, a na samém prahu vědeckého života, dlouho před dovršením roku třicátého odcházejí první dva orientalisté čeští, ve Vídni přítel Masarykův, Josef Brandejs, v Praze spolupracovník Vrchlického, Jaromír B. Košut, jenž se narodil právě před osmdesáti lety. Brandejsova jména nenajdeme ani v naučných slovnících, ale i pamět na J. B. Košuta v podvědomí kulturní veřejnosti tuchne a

uhasíná. Obnovme v jeho jubilejní den vavřínovou snítku, již kdysi jeho druhové otočili jeho obraz dnes zcela vybledlý a matný!

Dětství Jaromíra B. Košuta, potomka proslulé rodiny farářské, má pozadí skoro románové. V zahradě památné evangelické fary v Borové u Poličky pod Luckým vrchem si hrál drobný hošík ve chvílích, když jeho otec, liberální kněz a racionalistický bohoslovec, Benjamin Košut, rozkmořený s pravověrnou církví helvetskou i reakční rakouskou vládou, horlivě diskutoval s J. V. Michlem-Drašarem o Augustinu Smetanovi, o duchu řádu piaristického, o vyhlídkách na zrušení celibátu, jak tyto výjevy sugestivně zpřítomnila Ter. Nováková. Na košutovské faře v Borové, pak ve Velenicích na Poděbradsku, posléze u sv. Klimenta v Praze zavládal duch svobodomyšlný vedle živého uvědomení kulturního, i nezbudilo asi u Benjamina Košuta pohoršení, když se jeho nadaný syn v Basileji i v Lipsku stále více přechyloval od bohosloví k orientálské filologii a když se r. 1877 do Prahy definitivně vrátil nikoliv jako absolvovaný teolog, nýbrž doktor filosofie, a když jeho učené záliby se odvrátily docela od filologie biblické k jazykům a literaturám národů východních, vyznávajících islam. Nebylo to sice v tradici českého evangelictví, ale zato v duchu právě stupňujícího se kosmopolitismu u nás, který spatřujeme stejně mezi básnickými lumírovci, jako v dorostu již již chystané české university: J. B. Košut nejinak než Goll, Hostinský, Thomayer, stál na rozhraní obou táborů. Vídeňská akademie mu otiskla po německu mluvnickou studii z okruhu

koranu a jeho učených vykladačů, již se 25letý učenec v Praze habilitoval, ale současně přinášely „Lumír“ a „Květy“ svěže psané obrazy Košutovy z dějin perské a arabské poesie, prokládané obratnými překlady.

Přátelé věděli, že z velkého stolokruhu muslimských básníků miluje Košut přede všemi lyrického kouzelníka, perského Hafize, a že z vybroušeného poháru jeho ghazelů nepřestává pítí víno opojení; mladý orientalista nebyl by býval synem hloubavé rodiny bohoslovecké, kdyby pod pěnou milostné a pijácké rozkoše nebyl postřehl u Hafize hlubší smysl, myšlenkovou závrať opití Bohem, moudrostí, věčností. Překládaje Hafize a nespoleháje na vlastní síly v umění verše a rýmu, vyžádal si Košut přispění mladého Vrchlického i tlumočili Hafizův divan spolu. Ale než mohl tento bohatý výbor vyjít, Košut koncem roku 1880 umírá a pohrobně jest vydán také spanilý a zanícený jeho informační a obdivný essay o Hafizově osobnosti i díle jako jedno z prvních čísel reprezentačního podniku mladé vědecké generace, „Sbírky přednášek a rozprav“.

Ti však, kdož osobně i snahami stáli J. B. Košutovi blízko, zůstali věrni nejen jeho památce, ale i jeho duchu. Velký orientalista český, Rudolf Dvořák, který na obnovené universitě převzal katedru pro Košuta předurčenou, se nepřestal ani v mužných letech prohlašovati za jeho žáka. Jar. Vrchlický pak oblíbil si za společenství práce s překladatelem Hafize vonné zahrady Širasu „s bájí lásky, rozkoší révy, žití plesem“ a opětovně se do nich vracel, osvojiv si virtuosně i for-

mu ghazelu. Jak by byly zajiskřily myslivé oči Košutovy, kdyby byl dostal do ruky přítelovu pozdější podivuhodnou knihu, „Hudbu v duši“, okouzlující nejen vybroušeným hafizovským tvarem, ale nutící i k zamyšlení nad hlubokou moudrostí sufickou! Že Jaroslav Vrchlický okvětnými lístky růží širaských pronikl až k propastným hloubkám muslimské filosofie ghazelů jako „Duše“, „Hřbitov v písni“, „O mladosti“, „Rozšiřte Boha“, „Modlitba“ a „Podle Joba“, i že mu právě tyto rady a zásady, podstatná to složka jeho životní moudrosti, v době těžkých zkoušek pomáhaly usedati v resignaci „pod stromem poznání, byť popel byly jeho plody hořké“, toť nejlepším úrokem vzešlým ze setby vychladlé již ruky J. B. Košuta.

Nekrology, které spolupracovníku svých časopisů napsali J. V. Sládek a S. Heller, zvadly rychle jako věnec hřbitovní, ale znělka z „Nových sonetů samotáře“, položená Vrchlickým na sléhající se hrob druhův, sama by měla stačiti, aby jméno Jaromíra B. Košuta nebylo nadobro zapomenuto:

„On zvedl záhy tuto oponu,
o které jeho Hafiz stále pěje,
v ráj Suleiky a Jusufa již spěchal.

Sám nyní květ na ráje záhonu,
zří s Firdusim v ty velké světů děje
a nás v severních mlhách tady nechal.“

(1934.)

František Táborský – lyrik

Lyrika, k níž na rozhraní sedmdesátých a osmdesátých let obracel své vznětlivé srdce a své výmluvné slovo mladistvý žák Kosinův, stoupenec Bartošův a účastník moravského almanachu „Zory“, Frant. Táborský, zahalený zprvu pseudonymem Fr. Hostivít, byla značně zúžena jeho národně uměleckým programem.

V duchu moravského buditelského idealismu nepřipouštěla bezuzdných projevů soběstačné osobnosti, která se vyčerpává a ztravuje citovými konflikty, ideovými rozpory a smyslovými krisemi vlastního rozbujelého já; to mělo býti podřízeno mravní kázni, duchové sebevládě, uvědomělému úsilí o harmonii. Ano, veškerá osobní a osobnostní lyrika, ať užívala lehké formy písně, ať se nesla pomalu na vážných perutích dumy, se jevila mladé družině, z níž František Táborský byl uznán rázem za nejschopnějšího, čímsi podružným proti poesii, vyjadřující jednotlivcovy vztahy k vyšší a složitější úsobě, k národu, k Slovanstvu, k lidstvu: ten jest beze sporu básníkem nejzávažnějším, kdo dovede dáti výraz životní pravdě země a kmene, kdo se umí vepřísti do cítění a tužeb svých rodáků, kdo se odváží uhodnouti z hlasů přírody refrén věčnosti a z toku dějin poslání svého národa v dramate člověčenstva.

Nezůstalo při tom protiindividualistickém omezení myšlenkovém, jež čisté umělectví podřizovalo tendenci; mladí básníci přijímali dobrovolně a s nadšením ještě jiné pokyny a požadavky svých

kritických učitelů. Ve vědomém protikladu k těkavému světoobčanství Lumírovců hledali inspiraci především na půdě domova, v lidové prosté kultuře, v přírodě nedotčené civilizací, při čemž slovanský východ pociťovali a prožívali jako část domova. Uvěřili i v tom vychovatelům svého vkusu a svých zásad, že považovali za jeden prototyp dokonalé lyriky píseň v prostonárodním duchu a slohu a za druhý řečnickou dumu nebo výzvu, jakou je oslňovali oba vzletní verbalisté, Sv. Čech a El. Krásnohorská; zatěžovali se při lyrickém rozletu poutem strojené prostoty a okovem násilné výmluvnosti. Umělecký program, který tolikerými ohledy a zřeteli zúžuje básníkům dráhu vývoje, nebývá tvůrčí schopnosti požehnáním; jenom silné ingenium vypřeje v takové kázni a nalezne přese všechny ty řetězy na nohou i na rukou sebe sama a v tomto sebenalezení i možnost činu skutečně tvořivého.

Proč pociťoval v tomto národně uměleckém programu moravských idealistů nikoliv zakřiknutí básnické volnosti, nýbrž naopak inspirační posilu právě František Táborský, na jehož lyrických počátcích s pochvalou, zalíbením a s nadějemi spočinulo nejen přátelské oko spřízněného kritika Hynka Babičky a otcovského soudce Jana Ev. Kosiny, ale i přísný zrak chladného posuzovatele Leandra Čecha? Nikdo z jeho druhů si nepřinášel do té míry jako on do slovesného tvoření podmínky, které se tolik shodovaly s požadavky moravské školy kritické a básnické. Kdyby podstata lyrismu skutečně záležela jenom ve vznětlivosti smyslů a citů, která na sebe jemnější úder zevního

světa reaguje projevem melodickým a obrazivým, pak není Frant. Tábořský lyrikem. Jeť pro něho stálým inspiračním zdrojem, který se ozve i při smyslovém okouzlení a při citovém zasvěcení, činnost myšlenková, nedopínající se sice nikdy filosofických výšek, ale přes to neunavná, křepká, intenzivní. A k ní se u něho druží — opět jako podnitivý pramen inspirační — činorodá vůle, energická chut změnit, obrodit, přetvořit svět výchovou nebo revolucí, vzpourou myšlenkovou nebo přímou akcí . . . nenazval nadarmo zralou svou básnickou knihu *Hrdinné touhy*: hrdinnou touhou jest všecko životní úsilí tohoto slovanského ruskinovce, který by rád převychoval svůj národ, otrásl svědomím společnosti, vyburcoval ze spánku všechny tupé a pohodlné dušičky.

A s tímto povahovým založením ideového a volného horlivce se shoduje také jeho básnický naturel. Přese všechny zálibné ohlasy písní valašských a slovenských, přes okázalý název druhé své knihy lyrické *Melodie*, přes svou věrnou a upřímnou službu geniům melického živlu a Lermontovu především, Fr. Tábořský není básníkem písňovým: jako v posledním tatranském motivu v závěru jeho první knihy se mu sice zpěvné rusalky zjevují, ale nenaučí ho své melodii. Jeho vlastní výrazové prostředky jsou podstatou jiné; jsou to především rozvitá дума a výmluvná výzva — kontemplační prvek doprovází stále jeho lyriku důvěrnou, ať vypráví o tužbách, snech a hrách mladé lásky, ať se na pozadí pohorského domova, slovenských Tater neb Slovanům odcizeného Baltu, vpíjí do samoty přírodní, ať se zastavuje v roz-

tesknění na rozhraní jinošských nadějí a mužné skutečnosti — zde všude meditativní sklon převažuje nad citovým zasvěcením rychle vyvrávajícího básníka. Kde se mladické srdce truí v neurčité chmuře a němém neklidu, tam se uvažující myšlenka probíjí k víře v život, ke kultu kladných hodnot, k zdravému statečnému optimismu, jehož jest Fr. Tábořský ve své generaci nejuvědomělejším a nejrozhodnějším básníkem. Svým bystrým pohledem do skutečnosti, svým kritickým smyslem vzdělaného a soudného muže, svým jasným vtipem, vyspělým ve škole života a širokého světa, Tábořský postihuje mnoho vad a nepravostí, směšností a ubožáctví, komických pitvor i tragických omylů kolem sebe a proto jest od *Velikého sněmu ptačího* až po *Legendu staronovou* neunavným satirikem.

Ale při tom věří v člověka, miluje život, chová pevnou naději ve vývoj společnosti, v konečné vítězství dobra, v království boží na zemi. Jako epik, který se odvrátil od starého fiktivního bohatýřství slovanské romantiky k duchovému hrdinství české reformace a národního obrození havlíčkovského, oživuje velké typy minulostní, jež pomáhaly toto vítězství uskutečňovati, vnášejíce do dílny dějin plamen mravního idealismu — jeho výpravné kusy se dají vřaditi spíše v sousedství Macharova cyklu *Svědómím věků* než *Zlomků epopoje* Jar. Vrchlického. Jako lyrik chce sám tomuto vítězství dobra, tomuto triumfu životní víry nad rozkladnou skepsí, tomuto nástupu tvůrčí radosti činně napomáhati. Význačně uzavírá svou první knihu paianem důvěryplného idealismu až schil-

lerovsky horujícího *Ad astra*, druhý svazek lyriky hned dvojím kolozpěvem víry, síly a blaženství, *Cantus firmus* a *Přípitek*, třetí pak svazek štědrovečerní modlitbou v shakespearevském rámci *Jiřní*, v níž všechny tvořivé síly všehomíra i lidského srdce se splétají k plesnému obřadu víry a naděje; dává-li pak nejrozsáhlejší své výpravné skladbě, epejeji Husova mučednického hrdinství, *Alleluja!* vyzníti na konec lyrickým akordem, činí tak proto, aby mohl zapěti vděčný hymnus „síle srdcí vše podmanivé, kráse hrdinného zápalu, zdobě žití zasvěceného“.

V řečnický účinné a verbalisticky rozvitě lyrice Fr. Táborského, kde nejednou slovo bují na úkor myšlenky a kde výrazová přeplněnost občas vadí plasticity, není nic tak bohatě zastoupeno jako básnické výzvy prýštící z mocného voluntarismu autora a obracející se k volní oblasti čtenářově; citové vzrušení spolu s rozváznou meditací rozumovou doprovází tyto skladby, do nichž hučí často píseň zvonů a nad nimiž se symbolicky vznášejí orlové. V básnickém mládí Fr. Táborského proniká tu význačně moravský tón staroromanticky laděný: slyšíme valašského rodáka z Bystřice, který dal své Muse vystoupiti na Hostýn a na Radhošť, aby nejen s jejich výše postřehla, jak se v národní minulosti šerí, ale hlavně, jak na slovanském východě svítá; slavjanofilské heslo: *ex oriente lux* jest opětovnou inspirací této rétoriky, velice blízké Sv. Čechovi. Ale jak Fr. Táborský rozšiřoval svůj obzor, tak hasla romantická světla v jeho názoru, a nové časovější ideje se v něm rozžihaly. Kult východu a slovanství — tak plodný i pro Táborské-

ho požeňnanou propagandu výtvarnickou — se prohluboval ve smyslu oněch mravně společenských hodnot, oné zbožšťelé lidskosti, onoho obrozeného křesťanství, které značí moderní Rusko Tolstého a Dostojevského, ne již staré Rusko slavjanofilské.

Vůbec se v poesii Fr. Tábořského postupně přihlašují ony názory, které — ve smyslu širším než jen literárním — jmenujeme českým realismem a jež jeho vrstevníci (rovněž moravského původu a stejně silných ruských sympatií) postavili v protiklad k eklektickému a západnickému umělectví lumírovců; také u Fr. Tábořského nebyl tento přechod od moravského buditelského idealismu k modernímu přesvědčení idealistickému násilným přelomem, nýbrž přirozeným postupem vývojovým. Přijal zásady českého realismu s touž oddaností a důvěrou jako se kdysi ztotožňoval s probuzeneckou romantikou a se slovanským idealismem učitelů svého mládí, ale tentokráte nepřinesl ochotně nastoupený směr požeňnání jeho básnickému ingeniu. Alespoň lyrickému ingeniu nikoliv. Již první skladba, zahajující tuto dráhu, výpravná *Stará komedie*, naznačuje nebezpečí, které zde vývoji Fr. Tábořského hrozí: drobná pozorování všedního života zaznamenává s úzkostlivou zevrubností zasypávající vlastní básnický proud; předmětnost, pro niž se kronikář průměrného měšťanského světa odosobňuje, dusí nejen jeho citovou, ale i kontemplativní vložu; ze strachu, aby se nejevill emfatickým, stává se básník suchým a střízlivým. Běda! — František Tábořský v důsledcích svého realistického přesvědčení odzvánll sám své

mu dalšímu lyrickému vývoji a po knize *Hrdinné touhy* jako lyrik trvale zmlká.

Jest třeba dorůst zralé mužnosti, abys pochopil zcela zvláštní smutek, který se — snad jen bezděčně — klene nad touto vnitřně rozeklanou sbírkou zpovědí a historických zpěvů, shrnutou v knižní celek nedlouho před básníkovou padesátkou; její většinou tvrdý a hutný verš beze zpěvnosti a obrazů nedovede se rázem vetřít do přízně čtenářovy. Smutek ten nezáleží v obsahu knihy, kterou se opět s přímým pohledem a vztyčeným čelem ke slovu hlásí věřící srdce, myslivá hlava, statečná vůle věrného optimisty, či chceme-li, klidného melioristy s evolučním přesvědčením. Ale v tom, kterak zde lyrik předčasně skládá zbraň, aby ustoupil předmětnému epikovi neosobních evokací, jest nesporně rys smutku, podobný teskotě letního odpoledne, když slunce zajde za mraky. A přece lyrik, který v naardenské *Dumě* váží na vahách bolesti a svědomí celý osud svého národa, v *Elegii* až k sebetrýznění se mučí rozporem české minulosti a přítomnosti, aby na konec přece uvěřil v hrdinské Ano, v *Písni* („Plno důvěry vyběhlo srdce mé“) se ve skladných rysech zpovídá z celého svého osudu a v *Jitřní* rozvádí learovské motivy ve vesměrnou symfonii — lyrik ten má co říci a jest hoden pozornosti jako přímý a pravdivý mluvčí mužné kontemplace, která myslitele volá k odpovědnosti, občana k činu, dívku a růži k rozkvětu a okamžik k prodlení.

František Táborský — lyrik zmlkl předčasně — ne však z nedostatku vnitřního zdroje. Bohudíky, nezmlkl Táborský básník. Ten se neozývá jen

v historických skladbách a satirických komentářích časových událostí; neposkytuje pouze oddané a spolehlivé služby dokonalého tlumočníka jako překladatel velkým ruským básníkům a jako vyladač výtvarným mistrům domácím a cizím, duším měst a výtvorům lidové kultury; ten si tvoří celý svůj život vyznavače a poživatele krásy, vychovatele pro ni a jejího propagátora, jenž více než slovem působí příkladem své harmonické bytosti. A za to všechno budiž zmlklý lyrik a stále životný básník požehnán! (1928)

Popelka mezi dcerami Poesie

Když roku 1901 zařadil Frant. Bílý šestatřicetiletému profesoru jindřichohradeckého gymnasia, Janu Fr. Hruškovi, do studentské „České knihovny zábavy a poučení“ tenounký a skromničký svazeček *Chodských bajek* a připojil jej k sourodé fabulistice vzdálenějšího západočeského krajana Hruškova, Františka Procházky, byl autor mravoučného sešitku, napsaného podle životních názorů chodského lidu, v české beletrii jménem neznámým. Filologové sice věděli s tichým uznáním o spolehlivých pracích Gebauerova žáka a Bartošova následovníka z chodské dialektologie; národopisci si pochvalovali jeho důkladné a autentické příspěvky k poznání lidové písně, hmotného bytu, ale i mravní povahy na Chodsku, jež byly roztroušeny po časopisech; první pseudonymní povídkové pokusy Hruškovy zapadly v kritice bez ohlasu. Ani *Chodským bajkám* se nedostalo valné pozornosti: výborně vedená, ale příliš školsky orientovaná knižnice, kam byly pojaty, ležela poněkud stranou obecného literárního zájmu, a slovesný druh, v němž se J. F. Hruška naráz ukázal mistrem, dávno pozbyl oné obliby, jaké se těšil za La Fontaina, Krasického a Krylova; u nás zavinił to jistě ve značné míře jednostranný vliv stroze puristických názorů Lessingových, které v osvícenském rozumářství logičnosti a morálce v bajce obětovaly její poesii.

Avšak Jan František Hruška nepracoval nikdy pro uznání, nýbrž vždy jen z vnitřní potřeby a

nedostatek ohlasu ho nedovedl ani tentokráte odstrašiti. Rychle za sebou následují další ukázky jeho bajkářského umění: jestliže *Nové chodské bajky* (1905) rozšiřovaly, ale i zčásti opakovaly první soubor, znamenají statné sbírky *Třetí kniha chodských bajek* (1914) a *Jiskry z popela* (1917) plné rozvití fabulistického daru Hruškova, který pak v „řetězu časových bajek“ *Za svobodou* (1920) nese nové úroky, a to namnoze pod dojmem válečných událostí a politického osvobození. Pak následují již jen výběry, ale vždy rozmnožené novým přínosem: „děreček-včalař“, který sestavoval z předchozích knih *Bajky o včelách* (1923), se řídil zřetelem látkovým, kdežto pro monumentální *Výbor chodských bajek* (1929), doprovázený půvabnými kresbami K. Svolinského, vybíral s hlediska uměleckého; a i v jubilejním vydání *Nových chodských bajek* (1935) druhého souboru autor leccos doplnil a přepracoval.

Spisovatel, který sám dobře hodnotí dosah i cenu svých prací, nemůže býti při veškeré skromnosti na pochybách o významu svého bajkářství, tak sourodě vyjadřujícího obě hlavní stránky jeho osobnosti: neúnavný pozorovatelský smysl, který ožívá na každém kroku přírodou i společností, a mravní náboženské zanícení, stále vedoucí ke gnomice a k projevům exhortativním. Snad by Hruškovy bajky bylo zařaditi právě doprostřed mezi jeho výpravné obrazy lidových typů chodských, těch jadrných a kořených „nášich pod Čerchovem“, a mezi náboženské dumy a modlitby věřícího a účinného katolíka. Octly by se

tak v přímém sousedství Hruškových pohádek, hovějících stejně jeho vypravěčskému pudu jako výchovné potřebě; v bajkách se Hruška epik a moralista jeví ve zkratce. Že sám těmto drobným kusům svého slovesného umění přisuzuje význam, naznačil J. Fr. Hruška věnováním svých bajkářských knih osobnostem zcela nevšedním; nevolímeť za dar to, na čem si sami nezakládáme. Již první kytička chodských bajek jest připsána „*obnoviteli staré chodské slávy, Aloisu Jiráskovi*“; třetí soubor vzpomíná „*památky básníka českého dítěte a lidu, J. V. Sládka*“; časové hajky *Za svobodou* jsou věnovány „*blahoslaveným, kteří lačněji a žízněji po spravedlnosti*“; včelařská knížka bajek „*Jakubu Randovi, knězi řádu sv. Augustina*“, závěrečný výbor se pak obrací k „*historiku Frant. Roubíkovi, průkopníku a obhájci pravdy v chodské historii*“. I z těchto dedikací, stejně významných, jako jsou vepsány do čela jednotlivých svazků galerie „*chodských povah a postav*“, poznáváme Hruškovy základní intence: vzepnutí se v duchu tvůrců českého básnického tradicionalismu z rodné půdy, propletené kořeny minulosti, k modré obloze křesťanského idealismu.

Svůj názor na bajku vyslovil J. Fr. Hruška přímo, snaže se definici spojit s výkladem historickým. Stručněji v úvodě knihy *Za svobodou*, zevrubněji a přesněji v doslovu k *Výboru chodských bajek* obhlédl zasvěceným a láskyplným zrakem vývoj a význam bajky v dějinách lidského ducha a mravu a vytkl skromně i zvláštní povahu vlastních výtvorů. Po prvé, „*za mocných dojmů prvních počátků našeho samostatného hospoda-*

ření v osvobozené vlasti“, ozývá se hlavně jen moralista, který chce podávati čtoucím hodně podnětů pro vlastní uvažování a usilování o rozvoj sebevědomé národní mravnosti, na níž musí se zakořeniti síla a sláva osvobozené vlasti. Jeho knížka chce „zachytiti ozvěny volání po zvýšené úrovni mravní a zastíratí je obrazným rouchem bajky podle dávné záliby a zkušenosti, že pravda, která, jsouc takřka zahalena, nebolí jako přímá; pravda pak milá v hávu přírodního obrazu více vábí“. K tomuto pojetí se vrací také v doslovu *Výboru*, když byl předeslal historický přehled o fabulistice světové i české od Bidpaje do našich dnů. Na jádro bajky se tu dívá lessingovským očima a zdůrazňuje pod „půvabným pláštěm obrazného příběhu z přírody“ především „mravní pravdu nebo praktickou zkušenost ze života, podobně jako přísloví, ale prostou pravdu, platnou pro život“. Ale pouze v této tendenční didaksi jest bajkář Hruška lessingovcem; jinak opouští úplně příkrý racionalismus dogmatického zákonodárce XVIII. věku. Děje se to zcela podle vnitřní organisace Hruškovy osobnosti, v níž rozumově uvědomělé mravokárství jest jenom jednou složkou. Mnohem silněji v něm proniká dědic lidového ducha a básnický pozorovatel skutečnosti. Ukaže se to i v jeho teorii bajky.

Jako pravý romantik grimmovského ražení se vrací J. Fr. Hruška opětovně k domněle prostonárodnímú původu bajky: zde prý kolují v ústech lidu zrovna jako písně a pohádky; zde tvoří podstatné jádro vypravování na hyjtách; zde vyslovují „životní názory a mravní ideje starodávných

Chodů“, které jsou „prosté a staré, ale opravdu lidové a naše“. J. Fr. Hruška — národopisec u něho předcházela básníka — vyšel od domácí fabulistiky bulácké a podával nejprve její reprodukci, později ohlasy a nakonec zcela původní a samostatnou tvorbu v jejím duchu — proto označuje své bajky, že jsou psány „podle životních názorů a mravů chodského lidu“. Ale třebaže i v povídkové beletrii „vděčný Chodův syn“ zachovával úzkostlivou věrnost k životním modelům, nesmíme jeho bajky považovati ani zdaleka za snůšku národopisných dokladů a autentických lidových památek: etnografická zkušenost prošla rukama umělce-básníka. Jeho účast zdůvodňuje i Hruškova teorie, vyslovená v doslovu. „Půvabu zvláštního bajce dodává i praktickou cenu její zvyšuje, že hledá obdoby pravd životních ve věčně krásné přírodě a v rozmanitých obrazech z ní odpozorovaných staví je před oči“. Zde si romanticky oddaná a horoucí láska k přírodě podává ruku s realistickou potřebou a rozkoší samostatného a podrobného pozorování; právě touto shodou se stal J. Fr. Hruška z národopisce básníkem. Proti jeho vlastnímu přiznání i proti lessingovskému pojetí bajky odvážil bych se tvrdit, že mu nebyly při tvorbě prius mravní pravdy životní, nýbrž naopak pozorování přírody, při němž se analogie s lidskou společností samy vynořovaly a mravní gnomy vyplývaly často až bezděčně . . . jak jsme tu daleko od logicky demonstrativního postupu rozumářského logika Lessinga! Ocitáme se mnohem spíše v okruhu romantiky, která bývala vždy domovem v hloubkách i na úbočí Českého lesa.

Romantický jest Hruškův návrat k přírodě, proklamovaný i s Rousseauovým jménem v čele *Třetí knihy chodských bajek* a doporučovaný v doslově *Výboru* tam, kde se velebí moc bajky za to, že „vábí zpět k přírodě a k jejím čistým krásám i pevným odvěkým řádům“. Romantická jest i důvěra ke kmenové a krajové minulosti, z níž spisovatel sám vzešel a kam doporučuje se vraceti pro „mravní dědictví, které má v sobě kus tajemství pravé radosti života“. Takto se k mravně-výchovnému poslání bajky, nad něž se nepovzněl Lessing a lessingovci, na př. náš Vincenc Zahradník, pojí u Hrušky poslání jiné, v podstatě romantické: načerpána z pozorování přírody a ze styku s lidem vede bajka k návratu jak k přírodě, tak k lidové tradici mravní. Tím provádí zároveň dílo společensky obrodné: všechny nejušlechtlejší intence své bytosti vložil Hruška do básnického druhu, který se mu jevil zvláště osobitým výrazem duše české a jmenovitě chodské, obrazným mudroslovím jeho vroucně milovaného domova.

Ač s bajkou, tak sourodou jeho lidské a básnické povaze, oddaně srostl, nepřeceňoval přece jejího místa v pořadí druhů slovesných. V alegorickém úvodu k *Třetí knize bajek*, postaveném znovu do čela *Výboru*, představil čtenáři bajku jako ochotnou a úspěšnou pomocnici mudrcovu v boji proti Bludu. Byla to „osůbka jakás v prostém bílém rouše, nepatrná, ale přívětivých tváří a jiskrného oka. V ruce měla proutek“. A když se jí mudřec táže, kdo jest i se svou mocí, že dotčeno jejím tajemným proutkem začíná všecko mluvit i a hlásati slova Pravdy, vyjeví se mu, že jest *Bajka*,

Popelka mezi dcerami Poesie. Nezapomeňme ani na okamžik na tuto závažnou anagnorisi, chceme-li býti spravedliví k Hruškově obsáhlé žni bajkářské! U Lessinga a lessingovců byla bajka dcerou a služkou morálky a rétoriky, zde, jak tomu bylo u La Fontaina neb Krylova, jest opět navracena do říše básnické. A tomuto požadavku plně vyhovuje svou praxí všech sedm svazků a svazečků Hruškovy fabulistiky. Obsahově upoutá od první sbírky Hruškových chodských bajek rozsáhlost a rozmanitost jejich okruhu látkového. Svět čtvernožců a ptáků stojí, jako ve světové fabulistice vůbec, v popředí, avšak nejsou to tradiční zvířecí typy, jaké se vracejí od Bidpaje k Ezopovi, od La Fontaina ke Gleimovi, od Lessinga ke Krylovu, od Krasického k Zahradníkovi; právě ty z nich, které chybějí v naší zvířené domácí, se lvem v čele, se ani u Hrušky neobjevují. Orel, vlk a medvěd, kdysi na Šumavě bytovavší, ale dnes zcela vyhybnulí, vystupují jen výjimečně; jelen a osel jsou vzácností v Hruškově bajkářské čeledi; pávi a perličky se mísí mezi jeho drůbež zřídka. Přešlat tato zvířata do bajek buláckého La Fontaina nikoliv z knih, nýbrž z pozorování ať na selském dvoře chodském, ať z houštin a úbočí Českého lesa a polí i luk na nich — nejsou převzata a napodobena, nýbrž vysledována a znovu vytvořena. Ale tu chodil znalec pošumavské přírody po nevyšlapaných tajných stezkách, jež mu odhalily život a zvyky ssavců a pernatců v bajkách velmi vzácných, kuny a tchoře, jezevce a vydry, krocana a sovy, ťuhýka a brávníka, abychom jmenovali alespoň několik případů. Ještě větším obohacením

bajkového repertoiru jsou u Hrušky ryby, jimž kouzelný proutek jeho bajky rozvázal ústa; jsou hmyzové, z kterých si vybírá se sympatií znalce zvláště brouky; jsou včely, zabydlivší v každém svazečku několik stran, a posléze celou sbírku, zakládající se zčásti na podání Hruškova otce, „děřečka včalaře“, z části i na pozorování vlastním, když v pozdních letech rekonvalescent ozdravoval sám v tomto starobylém, bohulibém zaměstnání, posvěceném i svatoprokopskou tradicí.

Na tomto cyklu *Bajek o včelách*, souvisícím tak těsně s Hruškovým osobním prožitkem i s jeho lidopisnou a vzpomínkovou produkcí, můžeme názorně sledovati některé výrazné rysy jeho cyklické fabulistiky. V přísném rozdělení světla a stínu, jehož si žádá jeho mravně didaktický záměr, potřeboval pro včely, zástupkyně všech mravních kladů, účinných kontrastů; jen tak mohly plně vystoupiti příkladné vlastnosti zbožných dělnic, které neúnavně shromažďují med pro libost lidskou a vosk pro chválu boží: jejich pracovitost a skromnost, jejich smysl pro povinnost a pospolitost, jejich láska k domovu a obětavost pro celek, jejich vděčnost a vědomí životního cíle — tento Hruškův křesťanský a výchovný anthropomorfismus se nadobro liší od biologického bystrozraku, jímž se Maeterlinck zmocňuje poznání o biologickém mechanismu včelího života. Některé z partnerů tohoto účinného kontrastu nabídla Hruškovi literární tradice: i u něho řevní vosy s včelami a lehká morálka čmelů se ocítá ve stálém rozporu s vážnou mravností včelí. Ale jiné protiklady přibýly samostatnou invencí básníka, který současně

pozoroval včelí svět a analogisoval mravouku od-
tud odvozenou se zjevy lidskými, jimž dává vy-
stupovati v podobě motýlů a much, komárů a
chroustů, jepic a ptáků. Nejsou to jenom volné
dialogy včelího rodu s cizorodci, co vyplňuje cyk-
lus, nýbrž přistupuje i dramatický prvek, daný
událostmi v úle, jak je včelař zažil a snažil se po-
chopit: rojení a stěhování včelstev, ale také náhlá
zima, která udeří již do pilné jarní práce dělnic,
dodávají bajkovému pásmu epické jednoty a sou-
vislosti. A přece se J. Fr. Hruška — ani zde, ani
kde jinde — nedal svěsti, aby z bajek zpředl ce-
listvou zvířecí báji, o jaké pro pravěk indoevrop-
ské poesie blouznili romantičtí teoretikové, hledá-
jící v ní spíše komický protějšek k báji hrdinské:
u Hrušky se každou bajkou rodí nová situace bez
minulostních předpokladů a bez následků pro bu-
doucnost, neboť vzniká nikoliv pro dějovou ná-
plň, nýbrž pro mravní poučení, z ní plynoucí.

Přesto Hruška vybudoval svůj včelařský cyklus
bajek ve vyšší slohovou jednotu. Dosáhl toho
symbolismem prolínajícím vlastně všecku jeho
fabulistiku. Také svět včel jest křesťanskému sym-
bolistovi znamením a podobenstvím, určeným, aby
člověku napovídal a objasňoval vyšší pravdu, ve-
doucí k velkému Včelaři našich duší, z jehož ta-
jemné vůle stavíme plástve a spěcháme se shro-
mažďováním medu, než na jeho pokyn navždy od-
letíme česnem časnosti k lipám věčně kvetoucím.
Proto se *Bajky o včelách* počínají dvojí křesťan-
skou legendou o stvoření včel a o posvěcení jejich
práce; proto se končí modlitbou člověka-myslitele,
který svého Boha v bolestném skepticizmu teprve

hledá a tuší, aby se po pascalovsku, nepatrný tvor, oddal tomu, o němž mu pověděla včela zednice při své pilné práci: „Nádobí potřebné všechno mám zde ve svých údech. A míru? Tu mi stále přesně udává někdo, jenž tu staví se mnou. Nevídám ho, ale vždy včas slyším jeho hlas, plný lásky a péče. Proto pracuji tak snadno a bezpečně.“ —

Hruškovo rozšíření fabulistické látky se nevyčerpává tím, že ke čtvernožcům a pernatcům připojil řadu jiných živočichů, jimž rozvázal jazyky. Když se v jeho alegorickém příběhu Bajka, Popelka mezi dcerami Poesie, přitovaryší k mudrci, žasne tento, jak jejím působením bylina, ba i kámen začínají mluvit a vydávati svědectví o Pravdě. Svět rostlin šumí u Hrušky symfonií mnohých a různých hlasů do hudby oživené a oduševnělé přírody, ať to jsou hospodářské byliny, prošlé péčí rolníkovou, ať stromy v sadech, u cest a v lesích, ať příslušenstvo luk a mezí, nebo lesní porost, kvetoucí a zrající na pokraji i v hlubinách hvozdů. Se zbožnou pozorností nastouchá bajkář, jaké hovory táhnou v šumění korun vysoko nad hlavou, ale sklání se s bratrskou účastí i k životu, rozvíjejícímu se tiše na pažitě a v lesním mechu. Zde všude, kde mu nebylo možno se opřít o starší fabulistickou tradici, spolehl na svou schopnost pozorovatelskou, stále doprovázenou něžným vztahem k přírodě. Tak vznikají, jako půvabný vstup stručných hovorů i malých dějů, zosnovaných pro potřeby mravoučné, miniaturní obrázky z přírody, plné vzduchu, slunce, rosy a gracie, v nichž možno shledávati obdobu k poesii La Fontainově. Zvěř se pase v měkkém svitu měsíční noci; májový vá-

nek laškuje kvetoucím sadem; lesní tůň houpá květy leknínové. V lesním porostu se hrdě vzpíná kapradí nad kvetoucími kříčky borůvek; v čistém horském proudu se zastavuje tiše losos a loká čerstvou vodu; v háji na podzim se pestří ve všech barvách koruny stromů. Nebo napadne v máji uprostřed zeleně a květů nenadálého sněhu; v zimě praskají tlusté ledy na povrchu horské bystriny; kouzlo dalek, přeletěných ptactvem věrným domovu, se klene ve vzpomínce. Kdo zálibným a pozorným perem kreslil tyto miniatury, často připomínající lyrickou pohodu Hálkova cyklu „V přírodě“, jest skutečný básník; přírodou se ubírá netoliko za příkladem, podobenstvím a poučkou, nýbrž za prožitkem smyslů stále pohotových k pozorování.

Zhuštěnou syntesou jednotlivých postřehů vznikají u Hrušky zpravidla situace a scenerie typické, ale občas uvázne při tom leckteré individuální určení časové a místní, dodávající pak bajce působivé živosti. Nejen dřevorubec, u něhož se Spokojenost usadí, ale i žebravý cvrček-muzikant se představují jako Chodové. Tíha světové vojny, která z dálky dolehla i na bajkáře, zrcadlí se příběhy dvojího orání za války i po návratu a nadto dialogem českého legionáře s koněm-přítelem. Z plnosti té doby a hlavně z národně-politických dojmů prvních let československé nezávislosti vznikl celý cyklus „časových bajek“, *Za Svobodu*. V něm starostlivý národovec přísně mravního a konservativního smýšlení fabulisticky promítl výsledky svého životního pozorování, které odlišilo svobodu od zvěle, postavilo proti společenské ne-

vázanosti mravní řád, zdůraznilo potřebu sebezapírání, jednoty, vědomí povinnosti a z překotného varu chvíle vybralo síly konstruktivní, aby je uvedlo do varovného kontrastu k tendencím ničivým. Nemělo by býti zcela zapomínáno na tento Hruškův závažný příspěvek k dějinám naší doby, již nechce býti přísluhovačem, nýbrž svědomím. Zvláště originálně zalehla časová inspirace do rozsáhlé Hruškovy bajky *Kterak ptáci volili krocana králem*, přechylující se jak rozměrem, tak i bohatstvím motivů spíše již ke zvířecí báji; i to, co v tomto příběhovém cyklu jest vážného i kárného, i to, co v něm hraje barvami rozmarne satiry, ukazuje, kterak vypravování vzniklo za poválečného soumraku monarchistické myšlenky v Evropě, a jak básník pronikavě uvažoval o přednostech království či republiky, aby nakonec podobnostvím ze své milované oblasti včelí přece jen projevil zalíbení ve formě monarchie, ale jen té, kde se vládne „tak moudře, pečlivě a laskavě, že se královně říká po všem světě matka“.

Konkretnost pozorování i mimo oblast, kterou tradičně ovládá básnictví bajkářské, jest zvláště pozoruhodným přínosem Hruškovým do tohoto slovesného druhu. Možno přímo říci, že kdežto okruh svých vzpomínek hlavně z dětství a domova zpracovával nejraději formou povídkovou, uzavíral do bajky všechny výtěžky svých postřehů i prožitků v přírodě i ve společnosti. Proto rozvazuje Hruška jazyky předmětům, s nimiž se ani v domácí, ani ve světové fabulistice zpravidla nepotkáváme. Mluví tu hospodářské náradí, navzájem a s člověkem se baví hodiny, zrcadlo a obrazy

po stěnách; v celé bajkové pásmo, alegoricky zužitkované, se zapřádá vypravování svíček ve službě božské i lidské. Pozorovatelovy kroky se zastavují i v městě pro postřeh a látku: děti hrají s fazolemi; lípy hovoří teskně a vyčítavě o pomníku výtečníka u své paty; osel vzpomíná na život v lázeňském sídle; vody zkalené továrními splašky porušují celý život ryb... jak se touto stálou látkovou vynalézavostí J. Fr. Hruška vzdálil z tradičního okruhu, narýsovaného Bidpajem a jak jej vydatně rozšířil, podáváje zároveň důkaz, že bajka není ustrnulým útvarem slovesným!

Vychází-li tématické rozmnožení bajky u Hrušky, stejně jako jeho lafontainovská poetičnost, z jeho silné potřeby a záliby pozorovatelské, klonící se k realismu, vyvěrají jiné osobité rysy jeho bajkářství z romantiky naladěné básnivostí, známé i ze čtyř svazků chodských pohádek *Na hyjtě*. Jest to především jeho záliba, spojovati bajku s legendou. Lidový vzor chodský, známý zvláště ze spanilých pohádek „o Pánu Bohu“, zaznamenaných a zpracovaných B. Němcovou, byl tu beze sporu povzbudivým ukazatelem, ale nebylo by se J. Fr. Hruškovi asi zalíbilo v tomto genu, kdyby nebyl tak hověl dětinsky prostomyslné duši věřícího katolíka, který žije, stejně jako jeho předkové s Bohem a v Bohu a jenž své víře rád dává výraz co nejnázornější. Vedle příběhů o stvoření světa a katolicky tak příznačných událostí po vyhnání prvních lidí, obtížených dědičným hříchem, z ráje, vracejí se Hruškovy legendy nejraději k zvěstování Panny Marie, k dětinství Ježíšovu a k útěku do Egypta, k utrpení a umučení Spasite-

lovu a k jeho vzkříšení; ale i o putování Kristově se sv. Petrem po zemi dovede Hruška vyprávěti nové podrobnosti, namnoze českého, ano chodského zbarvení, jako v překrásné etiologické legendě *Stvoření vlaštovek*. Dozvídáme se tak — nejhojněji ve sbírce *Jiskry z popela* — o původu tvorů a vzniku jejich vlastností, o jejich přednostech a vinách, o jejich božském vyvolení mezi ostatními druhy i o jejich službě člověku — z hlubokého náboženského citu a z neúnavně tvořivé představitivosti našeho lidu, odchovaného barokními tradicemi, jsou vyváženy tyto křesťanské paramythie Hruškovy, které čekají nejen na sourodé zhodnocení, ale i na svou výtvarnou parafrasi.

Občas se také do nich mísí prvek alegorický, v němž si Hruška od začátku libuje a který rovněž v *Jiskrách z popela* rozbujel až přes míru; považují jej za živel poněkud rušivý, ježto podvazuje onu názornost a konkrétnost, která náleží k hlavním přednostem chodského původního i ohlasového bajkářství. Svě mravoučné jinotaje stavěl Hruška rád na význačná místa svých knih: první sbírka se začíná alegorií *Práce a čas*, jež přešla i do vstupu k novému vydání druhého souboru; v úvodě třetí knihy se čte důmyslná, ale podáním poněkud strohá teoretická úvaha o *Pravdě, Bludu a Bajce* v závěru pak též knihy melancholické podobnosti *Na pohřbu*. *Jiskry z popela* jsou uvedeny rousseauovskou alegorií o *Člověku a matce Přírodě* a uzavřeny hned třemi odtazitými příběhy *Strasti, Radost a Žalost* a *Rajské štěstí*; blavnická jinotajitelná legenda *Vidění* skládá první článek řetězu časových bajek z roku 1920. Tu se

pohříchu nejednou mění básník v pouhého kazatele a pozbývá i své jadrné chodské epigramatické stručnosti; jsou to nejméně šťastné kusy jeho fabulistiky. A přece, jakmile se nad nimi od vnímání smyslového povznese k myšlenkové kontemplaci, nemůžeme odolati vlídnému mudrcví tohoto pravého apoštola Páně, jenž své věrné křesťanství naplnil životní zkušeností.

V opravdu andělské legendě z prvního dne člověkova vyhnání z ráje *První soucit* by jinému mysliteli našich dnů dostačila hluboká invence o trojí útěše vyhnance z Adamova a Evina rodu: snu, zapomínání a vzpomínce. Avšak hloubavému Hruškovi není dosti na těchto třech darech andělských a dodává k nim ještě skutečný dar boží: Soucit. Jak tu bezpečně sestoupil lidový filosof až k samým kořenům praktického křesťanství!

Právě k *tomuto* světlému ohnisku se vracejí v Hruškových bajkách, bez rozdílu času a vzniku, všechny jeho uznané výchovné tendence, tlumočené řečí zvířat, rostlin a věcí. Na pohled by se snad mohlo zdáti, že ušlechtilý pedagog jest pouhým mluvčím onoho povšechného idealismu, který stále pospíchá do říše ducha, „zapustiv kořeny přiměřeně do hluboka a do široka, jako touží do vysoka“. Stále znovu se hlásá potřeba vzletu a vnitřního světla, chuti i odvahy zmenšovati temnotu a smutek, krása orlích perutí a čistá melodie ptačí písně radosti životní. Ale cílem vzletu i zdrojem světla jest pro Jana Františka Hrušku Bůh křesťanského zjevení a zároveň prožitku, Bůh z Písma a z dogmatu a pospolu z lidského srdce; bez něho by byl člověk ubožší než zrno vyrůstající

ve sklepech bez slunce. Jest to Bůh podle pojetí katolického, tak jak jej vyznává chodský lid, dávno vychovaný v církevní zbožnosti barokní a dávno ji zcela přizpůsobivší svým potřebám nejnvtirnějším. Sám akt víry zde ustupuje aktu citu a ospravedlnění rozumu pohlceno jest potřebou dobrých skutků, jimiž člověk teprve dokonává na sobě obět Spasitelovu.

Zbožnost má u Hrušky zároveň tvářnost citovou i stále nevyhnutelnou stránku praktickou. Jako pro jeho chodské předky i krajany jest též pro Hrušku život v Bohu životem ve věčné povinnosti, dělné činnosti, užitečné práci, která se od rodiny a obecné pospolitosti stupňuje až v uvědomělou službu domovu a vlasti, hodnou jakýchkoliv obětí a odvracející se s opovržením od sobců, lenochů, odrodilců. *Vzlet k Bohu a věrnost domovu* jsou hlavní ctnosti, k nimž se J. Fr. Hruška stále vrací ať podobenstvím bajky, ať přímou výzvou moudrosti gnomické jako pravý mluvčí náboženského konservatismu chodského, zjemnělého vědeckou inteligencí a přezkoušeného v životě. Bez této spolehlivé empirie, která opět ukazuje k realistickému pozorovateli, byl by Hruškův mravní názor neúplný. Zná a uvědomuje si nejen křehkosti povahy lidské, ale i obecně oslabené svědomí naší doby a občas si proto mírně zasatirizuje; neslibuje čestnému člověku na zemi ani vděčnost, ani uznání, ba ani porozumění; opětovně naznačuje, že nelze konati dobro bez absolutního vědomí povinnosti, které naprosto nedbá relativních úspěchů — zanícený idealista má k naivnímu optimistovi velmi daleko. Vedle této

skutečné znalosti člověka dodává Hruškově etice kořenné síly osobní prožitost: hlas jeho zjihne teplem, mluví-li jako učitel ke svým bývalým žákům; stříbrná mlha se rozestře po slovech, jakmile prýští z dum o stáří smutném a nutném; ale náhlé světlo se line ze stále houstnoucích úvah o smrti, jež jest jen přechodem do života věčného, věčného — —, jak se čte v hluboké bajce *V pralese*.

Bajka, tak oblíbená v antice, za středověku i za doby klasické, dávno přestala býti slovesným druhem, k němuž se obrací živý zájem vzdělaného čtenářstva. Jen výjimečně ji dovede vzácný mistr nadati vlastnostmi, které jsou zárukou skutečného díla básnického. U nás, přes záslužné náběhy buditelské a přes zajímavý pokus El. Krásnohorské, podal důkaz toho teprve Jan František Hruška. Jako velký Francouz La Fontaine, vložil skromný Chod do bajky zkušenost a prožitek zároveň s jemným lyrismem a jako on rozmnožil dávnou tradici bohatým darem inventivním. Na rozdíl od salonního básníka na dvoře Ludvíkově se nemohl prostičký český profesor opírat o složitou společenskou kulturu, ale zato měl jiný pramen bezpečí: lidovou duši svého zachovalého kmene, z níž horlivě čerpal od jadrné a správné mluvy až po praktickou moudrost a živé, názorné křesťanství. Ani umělecké, ani dokumentární hodnoty Hruškova bajkářského díla nejsou dosud doceněny: kéž by se to stalo ještě před osmdesátkou našeho fabulisty! Jen jednoho jest k tomu potřebí: abychom se i v literatuře konečně rozpomněli na nestárnoucí heslo Otce národa: „*Svoji k svému a vždy dle pravdy!*“ (1935)

Jan Karník – básník

V obou propagačních souborech svých literárních studií a podobizen, *Pod perutí bílého orla* a *Duch Slovenska*, vyložil Jan Karník několikrát a s důrazem, v čem spatřuje ideál a cíl pravého básnictví, jak je našel v slovesné tvorbě polské a slovenské. Všecka literatura — a poesie zvláště — má vznešený mravní a tím i výchovný závazek: sloužiti duchovnímu životu národa na základě náboženském; náboženství je Janu Karníkovi samozřejmě souznačno s křesťanstvím. Duchovní život národa předpokládá stálou věrnost půdě a tradici, jež se zrcadlí dílem v dějinách, dílem ve svérázu lidovém; každá tradice, ať rodinná, ať kmenová, ať krajinná, ať místní, jest součástíou onoho velkého povědomí hromadného, z jehož plnosti tvoří pravý básník. I jest tvůrčí proces poetický vlastně rozpomínáním se na kořeny a sestupem k nim; vzpomínka zůstává tedy nejsilnějším inspiračním zdrojem. Básnický akt pojímá Jan Karník především citově; prvky smyslové i intelektuální ustupují u něho do pozadí jak ve vlastním lyrickém díle, tak i v chápání básníků jiných. Proto hlavním předmětem Karníkova básnění jsou citové vztahy k rodině, k domovu, k národu, k Bohu — vždy se individuální cit, ať jakkoliv vznícený a roztoužený, podrobuje dobrovolně vyšší úsobě; nikdy se nevzpíná v samopašné soběstačnosti k individualismu, který nezná zákona mimo své štěstí a své naplnění.

Tento básnický program, jež si Jan Karník

přesně formuloval a také historicky ověřil teprve pozdě, až po své padesátce, se kryje v podstatě se směrem literární družiny, pod jejímž praporem vydal čtyřiatřicetiletý r. 1904 svou knižní lyrickou prvotinu, shrnující výtěžek činnosti již deseti-leté, *Chudobnou žeň*, se směrem Katolické Moderny, vedené K. Dostálem-Lutinovem. Pod praporem Katolické Moderny, která vedle náboženských básníků sdružovala též církevní reformisty, shromáždili se spisovatelé sice společného nábožensky národního ideálu, ale velice rozličných sklonů literárních. Rozdíl obou hlavních různorodých skupin, charakterisovaných dvojicí: S. Bouška a K. Dostál-Lutinov, bil od počátku do očí; proti ekstatikům prudkého smyslového života, prošlým složitou básnickou kulturou románské Evropy a projevujícím silnou zálibu dekorativní, stáli prostí lyrikové citoví, nepohrdající ani tradicí lidové písně a pěstující spíše prvek melodický než živel obrazově sensuální. Ačkoliv Katolická Moderna se ve svých hlučných začátcích ráda a často naléhavě hlásila k nejnovějším proudům českého básnictví let devadesátých, k lyrickým impresionistům a symbolistům, zvláště k Otokaru Březinovi, jest dnes patrné, že toto zásadní rozvrstvení jejích slohových typů se v jádře kryje se slavnou dichotomií školy lumírovské, vyznačenou velkou dvojicí: Vrchlický — Sládek.

Jan Karník náleží beze sporu k básnickému typu sládkovskému, ačkoliv si sám toto příbuzenství uvědomil dlouho po svých lyrických začátcích, mnohem později než jiný český Sládkovec, jemu lidsky i básnicky zvláště blízký, meditativní

pěvec středních poloh, Antonín Klášterský, básník domova, věrnosti a odevzdání. Na prahu dvacátého století nebyl ani vzdělaným literátům plný význam lyrického genia Sládkova ovšem ještě jasný, ba ani jeho náboženská poesie — před modlitbami a hymnami Březinovými u nás nejčistší a nejvyšší — nebyla potud doceňována, ale na duchy spřízněné působil již tenkrát osobitým svým uměním a velkou opravdovostí lidskou. Jan Karník stojí mu celým ustrojením tak blízko, že mu chvílemi až hrozí nebezpečí, aby se nestal přímo epigonem tohoto velkého českého lyrika; i on mohl, se skromností a prostotou sobě vlastní, napsati do čela své poesie památné sládkovské vyznání: „Já jsem jen prostá česká olše, — jež povyrosla u potoka — a do měnivých zadívala — se vln jen trochu do hluboka. — A neželela mnohé větve, — když divočeť to proudem spělo, — v mých haluzích to zašumělo, — jen když to tuze zabořelo.“

Jeť J. V. Sládek prototypem básníků, kteří tvoří především z inspirace citové, před níž ustupují veškeré složky ostatní, vyjmouc vzpomínku; ta jest Sládkovi a sládkovcům — a mezi nimi též Janu Karníkovi — stejně mohutným zdrojem tvůrčím. U Sládky však prošel vášnivě intenzivní cit počátečním stadiem vzdorného individualismu, ba titanismu, než, zkrocen tuhou životní kázní, rozjehl v něhu a pokoru dítěte a zúžil se v resignovanou zbožnost vůči domovu a světu, smrti a Bohu. Tyto tuhé a tvrdé mužné kořeny Karníkově citovosti chybí, a proto se mu občas cit zvrhá v pouhou sentimentalitu. S tím souvisí také pod-

statný rozdíl výrazový. Sládek, nejvěrnější a nejpůvodnější žák Nerudův, se naučil od svého mistra, jak cit, deroucí se z bytostných hloubek, držet na uzdě metodou zámlk, úmyslně stručných nápovědí, do sebe pohřížených elips; takto vznikl jeho hutný lyrický sloh, který značí přímo opak široce sdílné výmluvnosti básnického řečníka Vrchlického. Jan Karník, ačkoliv jenom zřídka upadá do barevné a rozevláté retoriky Vrchlického, naprosto se nesnaží svou citlivost zvládnouti, oddává a poddává se jí, jsa občas před svými čtenáři dojatější a sdílnější, než by mohli očekávat od básníka mužného.

Velice těsně se přimkl Jan Karník k sládkovskému typu tím, že svůj ústřední vztah k domovu promítá souběžně do oblasti citové i názorové, doprovázejí stále toužebnost vzpomínky i zasvěcení lásky sytou, důvěrnou, teplou konkrétností genrových obrázků a postaviček ze své milované končiny dětství a lásky, kde se mu jediné lehce dýchá a plně žije. Podoben v tom nejen Sládkovi, ale i Antonínu Sovovi, s jehož subtilním impresionismem má jinak pramálo společného, mění svůj zpěv domova, s kterým oddaně krouží kolem domácího krbu, v serii velmi názorných a sugestivních obrázků domova, intimně nazíraných prismatickým vzpomínky nebo vyvážených přímo z přítomného prožívání. Vlažná selanková pohoda sem tam pod obzorem zastřeným elegií, je obklopuje; výrazná charakteristika starosvětské stylisace dodává jim domácího kouzla a lokální autentičnosti; leckde se v nich přihlašuje vedle rozmarného humoru ostrý postřeh realistic-

ký. Nenotuje-li Jan Karník po sládkovsku starosvětské písničky v tónu poesie prostonárodní, skládá za to své drobné a intensivní starosvětské obrázky, silně citově podmalované se sládkovským vztahem k domovu a k jeho trvale živým hodnotám.

A z příznačné oblasti Sládkovy jsou vyvážena hlavní lyrická témata Karníkova: útulná poesie rodinného zátiší, povýšeného nade všechny sliby a dary vábivého širého světa — poesie to přátelské družnosti, která se nenabízí, ale oddává; poesie náboženské pokory výrazně křesťanské, v níž u znalce a milovníka velkých romantiků polských překvapuje naprostý nedostatek každé ekstase a veškerého mysticismu; konečně poesie národního citu, lásky a věrnosti, důvěry k bezpečí, která, měníc se v rozhorlené výzvy k národnímu svědomí a komentujíc vnější události, nejednou přestává býti skutečnou poezií, tak jmenovitě v poctivě prožité, ale zběžně improvizované knížečce rýmovaných epištol, výpadů a pošklebků *Červená a bílá*, jejímž patronem jest spíše F. S. Procházka než J. V. Sládek.

Vůbec se řadí Jan Karník, jenž sám bez námitky přijímá označení epigona, myšlenkově i umělecky blíže k pozdním Ruchovcům a ke sládkovskému křídlu školy lumírovské než k básníkům devadesátých let, ke kterým náleží věkem i datem svého vstupu do literatury; nikdy se netají tím, že jest raději staromilcem než novotářem. Marně by se ohlížel čtenář v básnických pěti knihách Karníkových i v obou svazčcích jejich feuilletonistických komentářů, *Sladké s hořkým*

a *Listy z kroniky*, právě po tom, co především charakterisuje myšlenkovou a životní inspiraci jeho vrstevníků: po kritickém postoji k životu a po význačnějším zhodnocení sociálních otázek. Jenom v první knize zazní zcela osamoceně cyklus *Z deníku dělníkova*, nesený vřelým soucitem se strastmi a zápasy moderního strojového robotníka, avšak jak příznačné jest pro Jana Karníka, že to jsou vlastně křesťanské modlitby věřícího a pokorného muže, který za sladkého letního večera hledá útěchy na prahu chatky, vzhlížeje k hvězdám, spravedlnosti v myšlence na boží soud, na věčnost! A proto ani světová válka, kterou prožil v etapě daleko od vlasti a odkud si přinesl jádro *Moravské symfonie a jiných básní* i nejedno závažné číslo pro *Večery u krbu*, nepromluvila k Janu Karníkovi svou urputně naléhavou a revoluční řečí sociálního přetřídění a třídní přestavby, nýbrž ho naopak posílila v tradičním vlastenectví, v tradičním křesťanském humanismu; vyrovnal se s ní přibližně tak, jako jeho milovaný básník slovenský Hviezdoslav.

A posléze se Jan Karník nadobro odlišuje od svých básnických vrstevníků lyrickou teplotou své erotiky. Ani do vztahu k ženě nevnáší nikde prvku analytického neb inspirace kritické jako většina jeho současníků, Nerozleptává lásky rozumovou skepsí, nemučí se jejími sexuálními kořeny, nezírá úzkostlivě na její uvádání, odumírání, marnost, ale ani se nedovede povznést k tomu, aby mu erotika byla průchodem a prostředkem vyššího poznání světa a Boha. Zná, prožívá a uctívá družný, klidný a oddaný milostný cit,

doprovázený někdy milostnou vzpomínkou a zanicený zřídka smyslným ohněm; rodinné soužití a postup let na něm mnoho nemění, takže kniha *Závětrí* oslovuje po čtyřadvaceti rocích milovanou ženu stejně jako kdysi *Chudobná žeň*: zde i onde děkuje pokorný a zbožný poutník keři, který rozkvetl růžemi u jeho životní cesty a z něhož za tichého bezvětrí stoupá Psyché, věrně milující, věrně milovaná. I mohl by se Jan Karník zdáti erotickým primitivem, který se prostě spokojil pouhým preludiem milostného dění, předehtou, jakou mladistvý osud se zavázanýma očima hrá na sentimentální struně, a pak odvrátil básnickou pozornost tam, kde se erotické drama začíná; v tom byl by blízek Svatopluku Čechovi.

Ale pro Jana Karníka jest věrně rytířský a něžně dvorný cit k ženě jenom jedním z motivů spíše procítěné než promyšlené rodinné symfonie, kterou se teprve vyživá jeho základní potřeba družnosti; laskavá sudba mu dopřála toho, co zůstalo v celistvosti odeřeno jiným českým básníkům rodinných vztahů, Heydukovi, Sládkovi, Vrchlickému: žítí dlouho a v trvalé shodě s rodiči a prarodiči, přenést lásku k ženě na děti a radovati se s dětmi svých dětí. Knihou *Večery u krbu*, třetí v pořadí sbírek Karníkových, počínajíc, se vrací v lyrice jeho motiv, často podložený nábožnou modlitbou a pevnou křesťanskou důvěrou. Všecka životní touha otce, resignovavšího v časném podzimu, se přelila v tužbu, aby děti došly štěstí a bezpečí: „Hvězda, již náš soumrak se slunkem se loučí — rozhoří se dětem v novou myšlenku.“ Pro tutéž víru a naději našel J. V. Sládek v *Sel-*

ských písních nadosobní výrazný symbol, když hospodář přeje svému synu, by „oral hloub a snáze“. Mezi tolika českými básníky samotářského nezakotvení a opuštěnosti bez pokračování jest Jan Karník poklidný, smírný a vyrovnaný pěvec rodinné souvislosti a rodinného bezpečí, bez něhož život mu není životem. Jak jest rázem vyvrácen z kořenů, když přechodnou zkouškou osudu jest tato jistota ohrožena (*V těžké chvíli* v knize *Závěťří*); jak úchvatně zaznívá právě tenkrátě modlitba pokorného křesťana k Bohu, přece děkujícího „za pot, jenž kanout bude — do mé brázdy klasem chudé — i za sudbu zlou — ránu zákeřnou!“ Avšak přesvědčený optimista směl shledati také tentokrátě: post nubila Phoebus. Najdou-li se v lyrice Karníkově čísla melancholická a sloky jakoby zastřené těžkou elegií, jsou to jenom výjimky a přechody: pro muže, který žije v neproměnlivé lásce k ženě a který ve svých dětech a pak v jejich dětech nachází stálé obrozování, se nekončí jaro nikdy; pro křesťana, jenž z boží vůle stále znovu odhaluje zákon věčné spravedlnosti, nemůže býti zoufalství; ve spanilé resignaci opisuje v hluboké básni *Bez vavřínu* hned v první knize svůj osud takto: „Zželelo se mladé duše nebesům — a syn pobloudilý našel otcův dům! — Bez věncův a zlata, v prosté haleně — ořu tvrdou roli tíše, smířeně!“

Z pěti lyrických knih Karníkových, rozestřených po čtyřiaadvaceti letech života a tvoření, stojí nejvýše sbírka první a poslední *Chudobná žeň* a *Závěťří*, které se navzájem doplňují; oblouk sklenutý mezi nimi se opírá o pilíř přechodní knihy

Večery u krbu, uzavřené brzy po padesátce básníkově. Jest až na podiv, že *Chudobná žeň* přešla v kritice skoro bez povšimnutí: pod korouhví katolického básníka a v staromodním kroji maloměstského venkovana, přicházel tu lyrik velice opravdový, který v dalším vývoji mohl sytější životní zkušeností vyplňovati rámec zde narýsovaný. Domov a Bůh — toť obě zářivá ohniska, kolem nichž již v *Chudobné žni* krouží Karníkova lyrika zcela neúnavně. Domov, jeho Nové Město v Žďárských horách, pohorská vallium vallis básnického srdce, vystává před jeho očima nejenom v krajinné své podobě starosvětského sídliště patriarchálních měšťanů na tmavém pozadí lesnatých chlumů, nýbrž především ve společenství živých a mrtvých.

Drahý symbol svatých obcování, tichý hřbitov rodiště pod lipami, vrací se od knihy ke knize v lyrické kresbě vždy výraznější: kyne po domácku, volá bez hrůzy šumotem včel v korunách lip zlatě dokvítajících, zpívá za letní poutní mše svou píseň dokonalého smíření. Ve vstupní své knize doprovázel tam básník zbožně děda a bábu, aby tam s ostatními mrtvými rodáky rozpředli neslyšný rozhovor družnosti a vzpomínání; ve *Večerech u krbu* odevzdal laskavé hřbitovní hlíně tělo otcovo, věda, že i za hrobem bude pečlivý hospodář dozírati na domov, na pole, na rodinu; s touto laskavou stráží se shledává u zdi hřbitovní po letech v monumentální sládkovské elegii *Jarní zpěv mrtvému hospodáři*, v jejíž sluncem prozářené zbožnosti jest skutečně smrt přemožena ve vítězství. A tehdy na vrcholném místě *Závěťi*

může Jan Karník při návštěvě mrtvých osloviti neviditelné obyvatele zelené zahrady pod lipami:

„Spěte sladce v zemi svaté, přijdu zase k vám, snad mne ani nepoznáte — znám se sotva sám. Líchu Pánem přikázanou rád bych viděl zoránu, potom přijdu na besedu — a již zůstanu.“

Živí přicházejí na besedu k mrtvým; stíny mrtvých rozprávějí mezi sebou nad travami hrobů a na zářivém prahu věčnosti; v hodině duchů, vítání a bez děsu, navštěvují nebožtíci domov, který v tělesné podobě opustili a od něhož se přece jen nedovedou odloučit — toť oblíbená témata Karníkova, obměňovaná stále v nové modulaci. Ve válečné knize *Moravská symfonie* zosnoval na tomto motivu výraznou baladu *Tiší hosté*; hrůzy a ztráty války jsou vykoupeny v laskavé něze domova.

Neúnavně si křísí básník *Večerů u krbu* postavy a prostředí, situace a příběhy, selanky a grotesky svého starosvětského domova, v němž jest mu všechno drahé a posvátné od dubového stolu v rodinné jizbě a zatuchlé vůně starého čeledníku až po hluboký les Ochozu, kde obetkány dětskými zkazkami „smolnou vůní zrají kmeny v rakve, v kolébky“. Tu se Jan Karník, neúnavně nadšený pro Mickiewiczova „Pana Tadeáše“, stává genrovým a idylickým epikem a v zálibných arabeskách veršujícím kronikářem zmizelého domácího světa, patriarchálních mravů a maloměstského ceremonielu, tu do široka, štětcem silně nanášejícím maluje své selanky s oživenými věcmi a se zmonu-

mentalisanými drobnostmi, tu mu lidové i městské postavy, zkrojené hned groteskně, hned vymodelované do tragiky, tuhnou do baladických situací. Tak i v *Moravské symfonii* se mu vtipná alegorie českého osudu *Děti v lese* mění v sytý polopohádkový motiv z lesa jeho domova; tak ve *Večerech u krbu*, jejichž sám název znamená program a jejichž prolog *Zpěv návratu* zaznívá vzletnou chvalořečí „sladkého kouzla domova“, rozkládá se *Pozdrav Petru Kříčkovi* v sytě barevné panneau horáckého kraje, napojeného sluncem a bájeslovnými tradicemi; *Idylický chvalozpěv* rozprádá do široka bukolické podrobnosti skromných hospodářství ve Žďárských horách; rozkošná intimní podobizna *Bábinky* dýchá uprostřed vděkoplného patricijského zátiší štěstím rodinného krbu a životní bezpečnosti, až pak *Blednoucí selanky* ve volném cyklickém sledu odvíjejí s kužele vzpomínek celou serii novoměstských osudů, figur, drobných tragikomedií a zbavují tíže všecko, co bylo smrtí osvobozeno. A současně s těmito úryvkovitými a episodickými lístky z kroniky ve verších psal Jan Karník i jediné své větší dílo výpravné prósy, letopisy vyvážené z rodinných pamětí a úplně prosycené kořenou vůní novoměstského venkova, *Soumrak rodu Jamborova*, selský román řešení mnohem tragičtějšího než jsme zvykli u důsledného tohoto optimisty: tvrdost okoralých srdcí a krutá lakota selská rozvracejí zde samy to, co je Janu Karníkovi nejdražší a nejbezpečnější jistotou životní, soudržnost rodiny, předurčené Bohem k tomu, aby ve shodě a svornosti vzdělávala, omlazovala a rozmnožovala zděděnou líchu.

V poslední knize *Závětrí* postaveno jest proti sobě velice účinně baladické diptychon venkovského osudu: v kronikářském *Otci a synovi* kletba odcizení předurčené sudbě životní, v baladickém *Rychtáři a smrti* moudrost odevzdání se do vůle boží i tehdy, kdy zloba války rozvrátila generační sled a řád: „Bůh dal, Bůh vzal — co platno;“ po oboukráte nabyly malé osudy drobných lidí ostré plastičnosti baladické.

Z důvěrného vztahu k domovu, z úzkostlivé péče oň v hodinách ohrožení, z přísného svědomí závazku k mrtvým i budoucím se stává Jan Karník vlasteneckým básníkem. Co po prvé zaznělo v *Chudobné žni probouřenou Písni poplašnou*, zhoustlo za světové války v *Moravské symfonii* a za politicko-revolučního kvašení prvních let republiky v *Červené a bílé* v ústřední téma; v obou nejosobitějších knihách Karníkových *Večerech u krbu* a v *Závětrí* se tyto tóny již nevracejí. Nezatajím, že jsou to umělecky nejpochybnější básně Karníkovy, v nichž za ušlechtilostí úmyslu a za mravní opravdovostí daleko zůstalo básnické provedení. Jenom v některých srdečně výmluvných chvalozpěvech domova a jeho věčných hodnot jako v *Moravské symfonii* neb *Zdrávas, mateřská řeči* slyšíme opravdového básníka; jinde se však jeví právě nejosudnější nedostatky Karníkova poetického výrazu: záliba v obratech všedních, rčeních prosaických, barokní sklon k násilným a odlehlým obrazům vpravovaným často neorganicky do celku, hledanost a schválnost techniky rýmu. A přece právě láskyplný vykladač velké poesie polské ukázal čtenáři teoreticky v knize *Pod perutí bílého*

orla a prakticky v antologii *Z polského Parnasu*, že dobře ví, jak vlastenecká poesie, hodná toho jména, má píti z nejhlubších zdrojů citu a myšlenky a věnciti se jenom květinami vyrostlými na výšinách národní kultury.

Jan Karník jako lyrik náboženský zasloužil by studie zvláštní, nejenom proto, že od začátku básnické dráhy jest mu vztah k Bohu inspirací nad jiné silnou, ale i proto, že zaujal zcela osobité místo mezi poety Katolické Moderny. Jeho osobně důvěrný poměr k Bohu, jeho bezpečná víra v život věčný, jeho přísné přesvědčení, že Hospodin jest netoliko otcovským pánem našich osudů, nýbrž také spravedlivým soudcem našich vin a dobrých skutků, nedoznaly v křesťanských svých základech od *Chudobné žně* po *Závětrí* vlastně změn; snad jenom to, co bylo onde spíše programem v neposlední řadě literárním, vyžrálo tuto v plnou skutečnost životní, neotřesenou, nýbrž naopak prohloubenou zkušenostmi světové války, kdy věčný Hospodář připravil krvavé žně pro naše viny. I vzpínají se ve všech čelných knihách Karníkových cykly křesťanských modliteb k Bohu, stejně vroucích citově jako zanícených lyricky: v *Chudobné žni* jsou to vedle cudně svatební *Modlitby* za nevěstu sládkovské *Tři písně pohřební*, patrně inspirované klasickými *Písněmi smutečnými* a také připomínající oddanou moudrost jejich vyzrálého křesťanství; ve *Večerech u krbu* jsou to *Suspiria*, kde skromný básník a pokorný křesťan úpěnlivě vzývá Boha; v *Závětrí* tři meditace *V těžké chvíli*, zachraňující pokornou důvěru v Boha i v hodině zoufalství.

Myslím, že pro Jana Karníka jsou nejcharakterističtější obě *Suspiria* knihy prostřední, opravdu pouhé lyrické povzdechy na okraji dnů, lehké a prosté v básnickém výrazu bez pretensí a bez ozdob. Modlí-li se v prvním *Suspiriu* básníkovo srdce po březinovsku za nadosobní a sociálně platné zúrodnění svého inspirovaného díla, usazuje se v druhém s uvědomělou pokorou výslovně v cele daleko nižší, než jakou právě Ot. Březina, básník mystického maximalismu, vytkl českému myšlení a tvoření náboženskému. Není to vyvolenec boží, kterého Pán stvořil o málo menším andělů, nýbrž skromný syn člověka, kdo se tu modlí:

„Až, Pane, drahou věčných hvězd
nastoupíš jednou k Soudu vjezd,
slyš bědných duší zaúpění:
Než přísně zvážíš každou vinu,
jíž puklé srdce ztíženo,
než vyřkneš ortel zavržení, —
ó, pozři na tu křehkou hlínu,
z níž tělo naše stvořeno!“

Rozlučme se na tomto významném místě s básníkem Janem Karníkem s důvěrou, že naše poznámky přispěly v slavnostní chvíli k ocenění pravého lyrika, čekajícího nikoliv na uznání, nýbrž na spravedlnost! Nechtěl být nikdy — ani v oblasti náboženské poesie — pěvcem bohorovné touhy po velikosti, titanského rozletu vesmírem, závatné lásky k věčnosti. Cítil se i v jiskřivém dechu božím, v hodinách okouzlení přírodou, v inspiraci uměním jenom synem hlíny, dítětem vte-

řiny, „pěvcem nezralým a nehodným“. Ale kloně se pokorně k hlíně domova, přetvořené prací celých pokolení, sbíraje skromně sedmikrásy vyrostlé z ní, naslouchaje písni skřivánka, tohoto děcka hroudy a líchy, uvědomoval si, že i na této hlíně spočinul tvůrčí pohled boží, a že věčná Vůle povolala i její rozence a služebníky k hodům své lásky a své moudrosti.

Díky za to, tichému a poctivému básníkovi novoměstskému!
(1930.)

Jaroslav Kamper

(Přednáška v Umělecké besedě dne 7. května 1932 v předvečer odhalení Kamprový desky na domě v Nerudově ulici na Malé Straně.)

Všickni, kdož Jaroslava Kampra znali z přímého styku, se shodovali v charakteristice, která ho doprovází i v ústní tradici posmrtné: *byla to skvělá osobnost.*

Stačilo s neúnavným besedníkem a vytrvalým debatérem poseděti krátkou chvíli, a již strhl kypivý proud jeho duchaplného hovoru, pronášeného s vtípem, s humorem, se sarkasmem, v němž anekdoty ostře vyhocené byly předmětem pronikavé a názorné charakteristiky, a kde slovní hříčky, parodistické citáty, improvisované nápady dokazovaly, jak se causeur sám výborně baví a jak se vznáší nad předmětem svých výkladů, často přecházejících v pouhý monolog. Měl potřebu společnosti, v níž se teprve plně vyžíval, a měl schopnost společnost tu organisovati: žurnalista z povolání se stal znamenitým redaktorem v „Obzoru literárním a uměleckém“, ve „Květech“, v „Lumíru“, byť všude jenom na krátko; oblíbený druh literátů nejrůznější observance založil Kruh českých spisovatelů a obrodil literární odbor Umělecké Besedy; osvědčený znalec divadla dramaturgického nadání a režisérské chuti frondoval výbojnou akcí Družstvo Národního divadla, uspořádal své proslulé cykly na Smíchově a v Uranii, vstoupil do služeb Městského divadla na Vinohradech jako dramaturg — často mu organisátor ani nedovolil, aby se plněji oddal skutečnému tvoření.

Přinášel si mnoho podmínek, aby se stal vý-

znamným kulturním činitelem, kolem něhož se krystalisují umělecky společenské útvary. Šíře jeho zájmů byla doprovázena šíří jeho vzdělání; k rychlosti postřehu a vnímání se družila lehkost stylisace, pružnost vyjádření, pohotovost výrazu; byl o všem orientován, informoval se snadno a bezpečně, improvisoval své stati ve dvou jazycích s bravurou. Znal mnoho jazyků a mnoho kultur; žádné z umění mu nezůstávalo lhostejným, a historická perspektiva mu nikdy nechyběla, ale ovládal také řadu slovesných forem od causerie po kritický rozbor, od feuilletonu po essay, od podobizny po karikaturu. A všechny tyto paprsky, oslnivé a rozmarné, vycházely z téhož osobnostního středu, který svítil a hřál — před dvaceti lety, den před Dušičkami 1911 pocítili jsme všickni, křehnouce zprávou listopadovou, že nám předčasně vyhaslo silné světelné těleso.

Avšak i nejskvělejší osobnost kouzla zcela jedinečného žádá a zasluhuje, aby byla zařazena do své doby a vyložena ve své souvislosti s ní; u Jaroslava Kampra není to právě jednoduché. Druhá a významnější polovina čtyřiceti let (1871—1911), která byla tak skoupě naměřena tomuto rozložitému obru dětské tváře, spadá do období, které v kulturním životě českém ovládají skoro výhradně dvě velká hnutí: kritický realismus a politické pokrokářství; málokterý z duchů soudobých se jim dovedl vyhnouti, a také umělecká hnutí, která dala novou podobu duchovým Čechům na rozhraní věků, souvisí s nimi těsněji, než si sama uvědomovala. Ale Jaroslav Kamper, tradicionalista a konzervátec, který prožil muž-

ný věk v redakci staročeského deníku a teprve v posledních letech se sympatiemi přikláněl k českému socialismu, neměl ani s realismem ani s pokrokářstvím pranic společného.

Pro něho, na rozdíl od málem všech vrstevníků z vědeckého i literárního světa, nebyla kritika ani patosem ani inspirací, jak zní vzletná i přiléhavá formule, ražená soudcem k tomu nad jiné povoláním; v protikladu, ne-li přímo v protestu k požadavku, aby kritika byla „stavem dramatickým, krisí v dějinném rozvoji“, ponechával ji Kamper na sainte-beuvovském stadiu uměleckého rozkošnictví, požitkářského popisu, statického výkladu. Vyhýbal se soudu, který bolí, a uchyloval se do vnímání, jež obohacuje; i v nejlepších svých projevech kritických zůstával v podstatě interpretem. Rovněž nedovedl souhlasiti s diktátem, aby kritika byla osnovatelkou budoucnosti, bojem o zítřek; mnohem více se obracel do minulosti a z ní často bral i měřítká i hlediska. Ač neměl odborného historického školení, které by ho bylo jistě uvedlo do nejtěsnější blízkosti Jaroslava Golla, ducha sklonů v mnohé příčině Kamprovi příbuzných, přece jeho základní postoj k životu a k umění byl historický. Velice pregnantně to vyjádřil V. Dyk ve svém nekrologu v „Lumíru“: „Byl milencem života, který sledoval napiatým a žárlivým pohledem. Ale ještě více byl milencem věcí minulých, dozněvších tónů, vybledlých barev, životů, kterých už není. Základ jeho díla je v minulosti. Jeho touhou bylo učiniti ji přítomnou. Všemi cestami vyšel za ní, aby ji lépe pochopil a poznal.“ Dodejme k tomu, že Jaroslav Kamper byl nadán vzácnou

schopností vcítiti se do životních forem minulosti, přelíti se do nich a zmizeti v nich; že měl nevšední dar evokační spojený s potřebou křísiti osobnosti a poměry; že dovedl teple a náladově charakterisovati lidi a osudy. I v dobách, k nimž lnul uvědomělým citem spříznění, ho jednotlivci zajímali mnohem více než kolektivní duch periody, a v uměleckých dílech, ač soudil s obdivem o formalistické estetiky durdíkowské, se zabýval především individualitami, hledanými za výtvoř.

Ve spojení s jeho novinářským povoláním, které vykonával velice opravdově s láskou i s obratností, vedly ho tyto sklony k tomu, aby se stal *kulturním žurnalistou* nevšedního slohu, jedním z nejlepších, jaké jsme kdy měli. Tento typ, o mnoho pozdější než jednodušší a úspěšnější typ Havlíčkův, datuje se u nás od Nerudy, ale snad vlastním předchůdcem Kamprovým, rovněž konservativním a rovněž vydatně obráceným do minulosti byl tu V. V. Zelený, Smetanův průkopník, Pešinův životopisec a Zeyerův přítel, jemuž bylo přáno ještě méně let než Jar. Kamprovi. Jako u Nerudy působil i při Kamprově kulturním žurnalismu vydatně spolu pražský *genius loci*, s nimž rád besedovával i třetí novinář umělec pražského města a obvodu — Jakub Arbes. Malostráňan Neruda, Smíchovan Arbes, Karlíňan Kamper dostali od onoho strážného ducha, tak často měnícího svou podobu, do vínku dar městské intuice, která jest mnohdy spolehlivější než poznání diskursivní; šlo-li o pražský barok neb o pražský empire, dar ten Kampra nikdy nezklamal.

Co z Kamprových malebných procházek po

staré Praze, jejími paláci a zahradami, kostely a kláštery, loubími a plácky, kolem zmlklých kašen a drolicích se soch uvázlo ve feuilletonech denního listu, ukázalo teprve v pozdním posmrtném souboru německých statí, psaných pro „Politik“, že Jaroslav Kamper byl jedním z prvních literátů, kteří pochopili, oslavovali, propagovali pražskou duši barokní a to především tam, kde v osvěcenském období jihne do gracie rokokové, aby pak ustoupila světlé pohodě empirové, poslednímu to jednotnému uměleckému slohu, který Praha prožila. V několika staropražských figurách ze soumraku baroka a z úsvitu empiru se Kamprovi zvláště zalíbilo: byrokrat a sběratel Bretfeld, učenecký podivín Schottki, nestvůrný polyhistor Opitz, osobivý hudebník Tomášek jsou z nich na předním místě, ukazující, kterak Kamprův antikvářský zájem byl stále doprovázen uměleckým zájmem o dušezkumnou kuriositu a o osudovou pitoresknost. Máme však z jeho pera i studie o barokních umělcích výše Rainerovy neb Brandlový, které vedle příspěvků do „Soupisu památek“ legitimují Kampra jako výtvarného badatele, překračujícího hranice pouhého láskyplného ochotnictví. Neproniká-li k vlastním otázkám slohovým a nepovznáší-li se také ke zhodnocení posledních náboženských problémů baroka v jeho mystice a tragičnosti, dovede přece povědět mnoho podstatného a zajímavého o spojitostech, které vedou od díla k osobnostem a od osobností k době, Kamprovi blízké patosem, dekorativností, světelnou a barevnou feerií, snoubící prostory nadsmyslné s kypivou pozemskostí.

Eklektikem oka velice vnímavého a schopnosti značně přizpůsobivé se Jaroslav Kamper projevoval před moderními díly výtvarnými, která vykládal bez dogmaticčnosti a oceňoval bez hierarchického srovnávání s uměním klasickým; jeho referáty i úhrnné studie, psané hlavně do Pelclových „Rozhledů“, značí onen krok, který česká výtvarná kritika K. B. Mádlem, Fr. Táborským, F. X. Jiříkem a K. M. Čapkem-Chodem v době prvních výbojů spolku Mánes učinila od nazírání i praxe neúnavné Renáty Tyršové. Kamper nepostoupil vlastně k dílům prvních Mánesáků, a jeho zor, školený na starých mistrech, nepřisvědčil k výtvarné revoluci, provedené v duchu důsledného impresionismu. Umělci jeho lásky zůstávali přechodní malíři jako Schwaiger neb Marold, ale vedle nich — ač v jádře milovník všeho graciósního a rozkošnického, smyslného a poutavě pitoreskního — dovedl oceniti i přísně heroickou linii Alšovu neb zvláště Jeneweinovu. Právě široká cháparost staví vysoko Kamprovy studie z dějin literatury a divadla. Není to odborník historický ani literární estetik, kdo zde oceňuje, zařazuje, životopisně a psychologicky vykládá zjevy zapomenuté či naopak konvenčně přeceňované, snaže se jednak o korektiv mínění pohodlně zobecnělých, jednak o získání náležité poměrnosti srovnáním se zjevy evropskými — zde se spolehlivý, ač nikterak výbojný vkus staví ochotně do služeb revisionismu literárně dějepisné školy Vlčkovy, v jejímž velkém souborném podniku Kamper též spolupracoval. Nejhodnotnější jsou beze sporu jeho studie o dramatech a divadle: o hrách a dramaticích před-

březnových, zvláště o Turinském, pak o J. J. Kolarovi a E. Bozděchovi, o Stroupežnickém, jehož vývoj jest dokumentárně a přesvědčivě vystopován. Zde se všude Kamper sdílí o tendence i o postup Jana Máchala, horlivého dějepisce staročeského i novočeského písemnictví scénického, jsa v hledání faktů méně mikroskopický a v hodnocení děl velkodušnější; oběma leží na srdci souběžnost biografie a výkladu literárního, oba zkoumají úzkostlivě původnost či závislost motivickou, oba sledují, jak osudy na jevišti dokreslují život her v knize. Avšak, jakmile se Jaroslav Kamper postaví před problematickou neb složitou osobnost básnického tvůrce, u něhož niterná tragika vrhá reflex do tvorby, ocítá se český sainte-beuvec rázem v úzkých a při vši sympatii přestává chápati. Přisoudíme-li jeho monografii o Zeyerovi alespoň zásluhu o vydatné rozmnožení a proniknutí látky životopisné, odložíme dosti rozsáhlou práci o K. H. Máchovi s politováním, — všecky ty výhrady a kritické výtky, celá ta úzkostlivá opatrnost, s níž se autor vyhýbá všem problémům vpravdě máchovským, dokazují, jak Kamprovi bylo a zůstávalo cizím vše vášnivě tragické, osudové, slovem všecko vpravdě romantické a jak se musil vnitřně namáhati, aby nedal úplně za pravdu odsudkům, které o buřiči básnické geniality proneslo předbřeznové juste milieu . . .

Nebudiž však zapomenuto Jaroslavu Kamprovi, že to byl právě on, kdo vedle F. V. Krejčího uznal naturalistickou prósu českou let 90. za hodnu úhrnného zkoumání a podání, kdo po prvé jednotící linií opsal vývoj J. K. Šlejhara a bratří

Mrštíků; jsou to ostatně jeho studie nejtemperamentnější a nejsvítivější. Kdežto nepochopil malířský impresionismus jako sám princip tvorebný, byl z nejhrolivějších zastánců a nejvýmluvnějších vykladačů impresionismu slovesného, oné dojmově lačné a mravně indiferentní smyslovosti, která se vybíjí básnickým pleinairem, stlačujíc člověka takměř jen na trpnou bytost zrakovou a dávajíc mu prožívati skutečnost a osud jako pouhou feerii barev a tvarů, divadel a visí, sensací a rozkoší. Takto se Vilém Mrštík, básník „Pohádky máje“ a „Santy Lucie“, jež si Kamper oblíbil také pro jeho konservační zápas staropražský, podstupovaný skutečně po junácku, stal kmotrem jediného výpravného díla Kamperova, „Bílé lásky“, kterou autor místo románu nazval poněkud rozpačitě „historie jako tisíc jiných“.

Příběh milostné touhy a iluze, která zprvu prosvítí a na konec tesknou resignací naplní životní jeseň drobného úředníčka staropražského, postavil Jaroslav Kamper poněkud paradoxně na křižovatku románové tradice české. Nepatrná fabule sama i její podprůměrní nositelé, nakreslení s láskyplným genrovým realismem bez hlubší psychologie a jakékoliv problematiky, ukazují daleko nazpět; tato zmalicherněná odrůda dickensovství sahá přes Herrmanna až kamsi k Rubšovi a vymyká se všemu, oč usilovala naše výpravná prósa od let devadesátých — ani mravoličný přírodopis společnosti ani dušezpytná analyza výjimečných neb velmi odstíněných jednotlivců. Ale tato kostra prostá, ba nuzná bez zápletky a bez tragiky jest zde vlastně pouhou záminkou, aby Kamper pro-

kázal svou virtuositu v malebné próse impresionistické podle vzoru Viléma Mrštíka, aby oslňoval pražskými pohledy a náladami, aby dal kvěsti pražským zahradám, zvučeti pražským zvonům, tměti se, a zase zářiti pražským chrámům. Když v pozoruhodné recenzi „Lumíra“ Ot. Theer oceňoval knihu svého přítele, s nímž ho sdružila nejenom vtipná karikatura Dra Desideria, octl se ve velkých rozpacích, tím větších, ježto právě tehdy r. 1904 sám velice úporně experimentoval s českou prosou výpravnou. Nevěděl, zda se má ohraditi spíše proti genrovému figurkaření a idylismu resignovanému, či proti impresionistické pasivitě, vždyť obě tyto tváře Kamprovy prósy se přičily všemu, oč sám usiloval a proč hledal oporu v domácí tradici. Vyřkl své zásadní námitky taktně a skoro jenom mezi řádky a z ohledu k druhu si odepřel i soustavnější srovnání s Mrštíkovou „Santou Lucií“, jejíž tragická nota zoufalství a marnosti obětovaného mladého osudu měla přetrvati mírné, odevzdané, optimistické largo Kamprovo. Kdo se pamatuje ještě na pana oficiála Vorla a na jeho bílou lásku k slečně Otilii Hanfové? Zato Jiří Jordán žije ve své drásavé typičnosti doposud.

Když Otakar Theer a Viktor Dyk, oba vůdčí básníci třetího „Lumíra“, psali o Jaroslavovi Kamprovi, ať za jeho života ať nekrologicky, potlačovali úmyslně vše, co je lišilo od druhu, náležejícího vlastně generaci předchozí: příchynost přátelská ulamovala hroty zásadním výhradám. A jiný důvěrný kamarád Kamprův, Vilém Pospíšil, vyložil za osobní družinu soudruhů Kamprových, kteří nebyli literáty, v nekrologu „Českého Slova“

příčinu toho: Jaroslav Kamper, virtuos v tolika věcech umění a organisace, byl především virtuosem přátelství: „Dovedl těm, k nimž přilnul a jimiž se obklopil, dávatí píti ze zdrojů tak čistých a rozsvěcovati v nich světla svým příbuzná, že na ten ozvuk, jehož měl potřebu, mohl počítati a že své blízké na prvý pokyn našel vždy pohotově.“ Milovali ho za živa; semkli se kolem něho ještě těsněji za jeho dlouhé a těžké smrtelné nemoci, v níž se choval tak statečně; hořce podnes vzpomínají listopadového sychravého soumraku, za něhož na starém oddílu Olšanských hřbitovů s tělem mrtvého druha pohřbívali kus své mladosti.

Nevelká hrstka těch, kteří z nich zbyli — a bohužel nejlepší z nás, Viktor Dyk a Otakar Theer chybějí! —, pojala myšlenku, kterou uskutečníme zítra. Na malostranském domě v starodávné ulici Ostruhové tváří v tvář domu Nerudovu odhalíme desku na památku, že tam Jaroslav Kamper prožil svá nejlepší léta práce, organisace, štěstí a družnosti. Nemusili jsme se při tom obávatí sousedství desky Nerudovy, neboť ve stopách otce a učitele nás všech čestně kráčel i Jaroslav Kamper, ochutnavač krásy, obdivovatel a vykladač Prahy barokní, kritik a feuilletonista, český kulturní novinář.

Otakar Theer na křižovatkách české lyriky

S kritickým bystrozrakem, který u Otakara Theera provázal od časných slovesných začátků jeho zanícení básnické, nepomíjeje ani v dobách nejsilnější inspirace citové a smyslové, se orientoval mladý lyrik v současné situaci literární hned v samolibé a náročné předmluvě své básnické prvotiny, *Hájů, kde se tančí*. Vězí v tom jistě kus mladické chlubnosti horlivého čtenáře francouzských knih, jestliže se celé dekády francouzských spisovatelů od Constanta a Stendhala až k Le Blondovi a Bouhélierovi citují a namnoze i charakterisují, avšak projevuje se zároveň běžná tehdy neznalost básnické tradice domácí a lhostejnost k ní; Otakar Theer zná a právě proto uznává jenom několik literárních představitelů t. zv. generace let devadesátých. Všecko ostatní odmítá jako parnasisty, představitele to umění „zevnějšího, mozkového (čili tak zvaného citového), rétorického“ a rozkazovačně dekretuje, že se nikdo, jak doufá, nebude pokoušeti o vzkříšení školy parnasistní. Ve druhé skupině t. zv. analytiků nezajímá ho valně družina realistických prosaiků, zato se pokouší několika slovy kritické charakteristiky a citového zaujetí vyznačiti svůj poměr k lyrikům analytického založení, k Hlaváčkovi, Karáskovi, Sovovi a Březinovi; nejsou mu sice učители a vůdci, avšak pociťuje živou nutnost vyrovnati se s nimi.

Proti jejich postupu analytickému, který se mu zdá příliš vědeckým, hlásá uměleckou syntesu;

proti náklonnosti k rekapitulování, již nazývá historismem, staví básnické oddání se živé bezprostřední přítomnosti; stále mu tane na mysli vystupňovaný, ba svrchovaný lyrismus, plný šťastné harmonie a na míle vzdálený veškeré dekadence: nakonec označuje svůj směr dosti překvapující etiketou „*filosofie Kůže, Srdce a Duše*“. Pod tímto barokním a co možná nepřesným heslem se skrývá v podstatě málo promyšlený, ale tím prožitější kult smyslových sensací, pocitové hry rozkošemi a požitky, ano, zcela zřejmé úsilí o to, aby poesie byla nadobro vyproštěna z vlády ideí a podřízena zákonům sensuální a citové spontánnosti. Samy *Háje, kde se tančí*, nejsou než důsledným uskutečňováním tohoto programu; děje se to chlapecky, často s velikášskou pózou a s mnohou básnickou reminiscencí, v zlomkovitých záznamech a lyrických nápovědích, někdy s dětskou žvatlavostí a jindy i s přísadou plané rétoriky, ale stále s jemnou citlivostí pro odstín rozkoše, pro polotón smyslné melancholie, pro kouzlo svítivého okamžiku. Dnes cítíme, kterak zde Otakar Theer před třiceti lety, ač za pomoci svých francouzských učitelů, ustavoval v Čechách nový směr, který hověl jednomu hlavnímu sklonu jeho komplexivního ducha a který se o čtvrt století později vynořil jako *poetismus*: spontánní umění básnické hry, obražející v půvabných obrazech a v příjemných situacích lyrických volné vlnění dojmů, sensací, tužeb v duši, která odmítá kontrolu analytického rozumu.

Zdá se však, že si mladičkový Otakar Theer nebyl zcela jist svou věcí, a to proto, že se pro ni roz-

hodl, nutkán *Hlasem Sensací*, nedbaje protestů, kterými ji současně doprovázel *Hlas Intelektu*, jak později sám označil dramatický rozhovor, vedený stále v jeho nitru; tehdy si ještě neuvědomoval, že dialog se mu v duši brzy promění ve vzrušené trio, zasahováním násilně tlumeného *Hlasu Srdce*. Theerovu nejistotu v *Hájích* poznáváme průkazně z jeho poměru k Otokaru Březinovi, nejsilnějšímu mezi básnickými mistry předchozí generace, kterými se v předmluvě zabýval. Byl to ovšem posud jenom básník *Tajemných dálek* a *Svitání na západě*, kterého mohl r. 1897 Otto Gulon znáti a charakterisovati „císařsky tesknými rytmy Věčné bolesti“; subjektivistický pesimista, zraněný životem a fascinovaný smrtí, citlivý vyznavač bolesti a nedočkavý milenec tajemství, teskný básník opouštěné krásy pozemské a závrtných snů o nedostupné věčnosti nebyl ještě oním kladným myslitelem mystickým, jaký se jižjiž měl zjevit v objektivistických *Větrech od pólů*. Otokar Theer mu v *Hájích* adresuje velice osobní, přítulný a upřímný list *Probuzení země*, kde se svému mistru vyznává z lásky k němu, ale kde se ho vzrušeně ptá, proč opustil krásu a požitky kypré, mladé země pro svou mystickou melancholii; zcela dětinsky staví svou naivní milostnou zkušenost proti Březinovu posunu odmítavého popěrače života. Mezi řádky však čteme, že to není jenom Březinův pesimismus, co dráždí optimistického básníka na mistrovi; smyslný a smyslnický hledač i strůjce sensací jest znepokojován myslitelem, u Březiny stále důrazněji se hlásícím.

Takto si formuloval svůj vztah k Otokaru Bře-

zinovi o tři roky později, když opět výmluvně a samolibě stylisoval předmluvu ke knize *Výpravy k Já*; literární programatik ustupuje v ní hluboce upřímnému mladému muži, který se zpovídá z vnitřních krisí. Jest opětně — obsahujíc zároveň věnování celé sbírky — adresována Otokaru Březinovi a zase hovoří důvěrně s „drahým Mistrem“; ale to již jest věřící a kladný objektivista, zasvěcený a radostný mystik *Větrů od pólů* a *Stavitelů chrámu*. V kolozpěvu, který dal jméno této knize, nalezl O. Theer motto pro *Výpravy k Já* a zároveň ztělesněný obraz své vlastní duše v r. 1900, a to v úryvcích veršů: „Snili o rozkoši nejistoty a hry . . ., o tragické žízni hledajících, o honbě, která tajemství stihá“. Učinil tuto dušezkumnou diagnosu básníkovu východiskem sebezpytných úvah, které přednesl rozryvným způsobem mučivé konfese. Z ní jest patrný veliký duševní převrat od doby *Hájů*. *Hlas Sensací* ho již nikterak nedovedl uspokojiti, neboť pozbyl naivní jistoty člověka, kterému stačí prostě žiti. Nyní, hnán bezmeznou zvědavostí, následuje rozkazů, jež udílí *Hlas Intelektu*. „Nejistota, hledání, tajemství jsou mu zároveň rozkoší i bolestí, zklamáním a nadějí.“ Chce rozřešit své Já, „chce je poznat, utřídit, ovládat“. Přiklání se k psychologismu a k analytičnosti, které v *Hájích* zamítl; žije netoliko smysly a plětí, ale především intelektem, který rozbírá Hry a zkoumá Sensace. Uvědomuje si však, že O. Březina, jenž mezi ostatními duchovními typy zaznamenal a metaforicky zmonumentalisoval tento typ zvědavého intelektuála, věčně a marně experimentujícího, sám k němu nenáleží, nýbrž, že dosahuje

své vesměrné jistoty, pokory a lásky působením vyššího neklamného orgánu, *Hlasu Srdce*; O. Theer lituje, že jemu samému není dán, nebo že ho pozbyl, ani nevěda, jak. V tomto rozpoznání jest kus osvobození, které se, ovšem, může uskutečniti až později, ale po němž mladý básník prahne — nikoliv jen pro sebe, nikoliv jen za sebe, a dodejme ještě: nikoliv jen pro svou vlastní generaci.

Vzestup od *Hájů* jest ihned zřejmý: jest to vzestup od pouhé smyslovosti k intelektualismu, který dobrodružství a hry sensualistovy kontroluje a rozbírá a tím umožňuje dozrávajícímu básníkovi zobjektivisovati se. Myslím, že tímto stadiem bude naší poesii projíti vždycky, kdykoliv se sama dočasně odsoudila k počítkové a sensualistické soběstačnosti — dnešní poetismus snad právě stojí před touto zkouškou síly, před tímto křtem ohně.

Básnické umění *Výprav k Já*, pokud ve svých vstupních a vývojově nejstarších partiích nejsou inspirovány teplou pohodou a zdravým jassem naturismu, provádí sliby dedikační předmluvy, a to způsobem, který jest, po mém soudu, nejvýraznějším rozvitím lyrické metody Baudelairovy u nás; mluví-li se právě teď o baudelairovství a jeho obnově v české poesii, nemělo by býti na O. Theera docela zapomínáno. Jeť Baudelaire nejdokonalejším zosobněním onoho typu, k němuž se Theer v předmluvě *Výprav* přihlásil jako k svému typu nejvlastnějšímu: sensualista-analytik, rozkošník a zároveň soudce svého já, zvědavec smyslů i poznání, milenec hry života, kterou v zápětí rozbírá a třídí, konečně nevolník ženy, určené nejenom za předmět rozkoše, ale také duševních experi-

mentů. Co i básnické praksi *Výprav* chybí, toť právě *Hlas Srdce*, tak upřímně obdivovaný na O. Březinovi, a kromě něho složitější náplň ideová, kterou rovněž básník *Stavitelů chrámu* daleko předčil nad veškeré své vrstevníky. Avšak k těmto hodnotám, jež dávají poesii vyšší, ba nejvyšší posvěcení, dlužno dorůstí, dotrpěti se, dozrátí; sebe větší učitel a působivější mistr k nim sám nedopomůže.

Na cestách, po nichž zmužnělý Ot. Theer jich dospěl, ho již O. Březina tak věrně nedoprovázel; pozvolné odcizení vyznačuje jejich vzájemný poměr. Bylo snad i ono příznačné a typické pro vztah celého pobřezinovského pokolení k největšímu mistru českého verše po Jar. Vrchlickém? Je to téměř jistota a — nelze toho nelitovati. Když r. 1913 Otakar Theer s horlivostí propagátora a se šťastným pocitem vůdce rýsoval dráhy „mladé české poesie“, jak poněkud neurčitě označoval své lyrické druhy-verslibristy, připíal jak Sovu, tak Březinu těsněji ke své družině než Dyka a Karáska; o Macharovi mluvil nejenom tenkrát s netajeným opovržením. Avšak oba největší lyrikové devadesátých let se mu jevíli již minulostí, uzavřeným celkem, hotovými mistry díla docela ukončeného; zdvořilý chlad cizoty vane z tohoto projevu pouhé úcty, nedoprovázeného příchylnosti. Přes to není sporu, že se O. Theer právě mezi *Úzkostmi a nadějemi* a knihou *Všemu na vzdory* v nejedné věci setkal s O. Březinou; jmenují jenom volný verš, dramatickou výstavbu rozsáhlejších skladeb lyrických a především základní názor o prvotním poslání poesie: „aby se stala me-

tafysikou“. Rozdíly byly však stejně podstatné a přivodily odcizení. Březinův vesměrný optimismus nemohl uspokojiti dramatického pesimistu Theera; dramatickému dualistovi Theerovi neho-
věl světový monismus Březinův, který se mu jevil příliš statickým; mladší básník pohřešoval v sym-
foniích staršího mistra ostrou konkrétnost, palči-
vý vztah ke skutečnostem bezprostředně prožíva-
ným, čerstvé a citlivé otisky názorů života — slo-
vem vše, nač sám kladl takový důraz v nové své
poetice, neuznávající „ani vznešeného, ani nízké-
ho“, nýbrž jen „všetajemně jednotné dění, měni-
vou, pěnivou vlnu ducha, tančící spánkem hmo-
ty“. Čím dále tím častěji se rozchází mladší lyrika
česká právě na těchto cestách s Otokarem Březi-
nou, odbožšřující se a civilnějíc postupně, neboť si
vytyčila solnessovský úkol: budovati domy pro
lidi a nebýti již stavitelkou chrámu.

Nerudovsky dlouhá přestávka, plných jedenácti
let, ležící mezi *Výpravami k Já* a *Úzkostmi a na-
dějemi*, byla nutností, měl-li Otokar Theer usku-
tečniti vše, co si sám uložil mezi řádky přísné
předmluvy *Výprav*. Musil poznati život v jeho
mnohotvárnosti, aby se jeho básnické sense
propálily pletí do masa, nervů a krve. Musil si,
opustě hravou soběstačnost umělectví, osvojiti
oblast filosofie a dějin, aby hlas intelektu nevy-
cházel z prázdné prostory a nelámal se v ní
vlastní ozvěnou. Musil projíti opětovnými sráž-
kami požitku a myšlení, aby mu procítl kdesi
v hloubce, podoben stříbrnému prameni, *Hlas
Srdce*, překvapující většinu těch, kdož si právě
v O. Theerovi zvykli spatřovati jenom chladného,

ano, bezcitného požitkáře neb analytika; hned vstupní báseň *Úzkostí a naději* měla je vyvésti z bludu.

Aniž podával o tom veřejnosti důkazů, rostl v oněch jedenácti letech také lyrický umělec, a to nejvíce ve směru, k němuž ukazovalo procitnutí živlu citového. Melodie, která zazněla v jeho nitru, si vynutila sourodý výraz rytmický a umožnila mu nejen hudebně členiti básně, ale též tvořiti skutečné písně; sloha skulpturálně tesaná neb sytě polychromická jihla nyní básníkovi pod rukou v něze a v grácii; prvek auditivní se takto v lyrice Theerově vyrovnával nově s živlem vizuálním, dotud jednostranně převládajícím. Otevřme *Úzkostí a naděje* na kterékoliv stránce a užasne-me, kterak i sense, jež přestaly býti samy sobě účelem, zvládnuty byvše intelektem a stále doprovázeny mocným citovým přízvukem, zhutněly a zmužněly. Život není básníkovi již pouhou nezávaznou hrou, nýbrž strašně vážným dramatem. Do všech vztahů k věcem i k lidem vniká vášnivost, stále hotová příti se až do krve, zápasiti do vyčerpání, vzdáti se leda s hlubokou ranou v hrudi. Rozhodný prvek vůle se hlásí neodbytně jako určovatel Theerových hnutí i činů, jež pohrdají údělem pouhého diváka nebo požitkáře. Otakar Theer, prošeďší právě školou literárního kritika, dobře věděl, že z těchto podmínek možno tvořiti lyriku nového u nás typu, typu dramatického, ale neprominul si nic, aby také slohově položil pevné základy pro ni.

Vedle písní, jaké opožděnému baudelairovci *Výprav k Já* byly nadobro nedostupny, jsou no-

vou uměleckou kořistí *Úzkostí a naději* a ještě větší měrou sbírky *Všemu na vzdory* uvědoměle budované a dramaticky vystupňované lyrické básně, v nichž si myšlenkové rozpětí vynutilo i značný rozsah, a kde poeta v průmyselné práci tvůrčí usiloval o to, aby složitá tektonika celku plně organisovala větvitost ideje a doprovázející ji složitost živlu citového. Básník, jenž právě v této době horoval o lyrickém dramatu — jehož podstata, ostatně neústrojná a vágně kolísavá, nebyla patrně autoru *Faethonta* a *Nikéfora* zcela jasná — se stal tvůrcem dramatické lyriky u nás. Nejen skladby viděné v monologickém či dialogickém řešení přímo scénicky, jako *Smrt zpívá*, *Monolog srpnové noci* a *Golgota*, ale i básně *Tragická cesta*, *Děs minulosti*, *Elegie*, *Dům polyp*, tak příznačné pro vyzrálého Theera, ztělesňují tento nový typ, který po něm z naší lyriky již nezmizí, a který chová tolik možností vývojových.

Kdo rozumí jenom poněkud vývojové logice a tradiční zákonnosti v našem básnictví, vycítí ihned, že též k této dramatické lyrice Theerově vede cesta od O. Březiny, mistra, s nímž se někdejší jeho žák opětovně stýkal i tehdy, když ho vědomě opouštěl a s ním se rozcházel. A obdobně ukazuje až nazpět k A. Sovovi, druhému velkému inspirátoru novodobé lyriky české, úsilí protilehlého křídla našeho básnictví, představovaného zvláště čistě K. Tomanem a Fr. Šrámkem, úsilí, aby do nejúspornějšího útvaru písně neb lyrické gnómy byl vtěsnán nejsytější obsah dojmový a citový se vším kouzlem inspirujícího okamžiku — vůbec se Otakar Theer, který ve svých slovesných počátcích

projevoval tak málo smyslu pro básnickou tradici českou, vepial do ní postupně zcela organicky a intensivně prožíval její vůdčí zjevy, jak nasvědčuje také jeho památná elegie na Jar. Vrchlického v knize *Všemu na vzdory*. Ale rozdíly mezi dramatickou lyrikou Theerovou a Březinovou jsou velmi podstatné: stále prohlubovaný monismus náboženského mystika se rozvíjí do šíře a čím dále tím více si libuje v statickém výčtu, naznačujícím souhrn živlů, osudů a sil, kdežto dualista Theer, vždy znovu vzrušovaný disonancemi skutečnosti prudce narážející, směřuje k intenzitě, podtrhuje dynamické prvky, chytá vzrušeným slovem, nadaným mimikou i gestem, svár a srážky fyzického i mravního světa. Tím se od Březiny liší zvláště také Theerova náboženská lyrika, protilehlá každému monismu a panteismu a vyjadřující se stejně určitě hylozoickými symboly v *Zemí, Větru, Vodě a Ohni* jako bájeslovím hellenským ve *Faethontu* a v zpovědi *Žiji s Bohem a s bohy* či bohoslužebným jazykem křesťanským v *Golgotě*, v modlitbě *Čím jsi?* a v duchovní písni *Život plyne jako sen*. A postavme konečně proti hymnám a sborovým zpěvům Březinovým, jež se duchem i slovem dopínají Absolutna, ty z Theerových básní, které jsou hymnické poesii nejbližší a jimiž v knize *Všemu na vzdory* vypěl nejohnivější elán svého mužně zaníceného srdce, tavícího se v plameni bez kouře, na př. *Zázraku života*, *Návrat* nebo *Mé Čechy*, a rázem pochopíme ty zásadní a bytostní rozdíly dvou našich velkých dramatických lyriků, z nichž starší tihl vždycky k vesměrné jednotě a

mladší spíše k dramatickému dualismu člověka a Boha, přírody a osudu.

Básnický čin, který vykonal Otakar Theer, vytvořiv — či snad spíše dotvořiv — dramatickou lyriku u nás, jest velkého dosahu. Klade se jím mužný důraz na uměleckou, uvědomělou, konstruktivní práci lyrikovu proti pouhé improvisaci; upozorňuje se jím na tektonickou povahu lyrické básně, která má také svou nosnost, perspektivu, rovnováhu; křísí se jím přesvědčení, zapomenuté a zmařené v období naturalistického impresionismu, že lyrika může nésti a unést na své klenbě vzlet myšlenky, rozpětí metafysické. V tom zůstává Otakar Theer i nadále mistrem a učitelem lyrických básníků, jež vede k odvaze a velikosti, ovšem za cenu volního napětí, mravního soustředění, tuhé umělecké práce . . . práce dynamické, nikoliv mechanické.

Nikdo si tím vším nebyl více jist než právě Otakar Theer, jenž se nade vše pyšnil tím, že mohl raziti cestu pro mladší druhy, ukazovati jim ve zmatcích směr, vzítí za ně na svá bedra kus odpovědnosti vůdcovské. Celá jeho památná promluva, kterou v únoru r. 1913 uvedl večer „*mladé české poesie*“ a která byla by mohla o půl roku později dobře sloužiti za programní úvod k *Almanachu na rok 1914*, svědčí o tom svou každou sebevědomou větou. Jest v ní — stejně jako v básni *Má poetika*, jež ji takřka komentuje a přenáší do rytmičné a obrazové mluvy — mnohem více než odsouzení akademického a parnasistického formalismu a než proklamace volného verše, jak by se na pohled zdálo. Neodsuzuje se zde je-

nom chladná pravidelnost metrická, hledanost vnějšího rázu básní, vyrovnanost a stabilisace symbolické lyriky, nýbrž všecko umění rukou sebe vycvičenějších, ale chladného srdce a sterilního ducha . . . toť ona „ubohá, stařecká tvář, parukatá, napudrovaná, zádušlivá, když zaproudí silný solný vzduch od moří budoucnosti“, kterou Theerovo junácké mužství tak okázale pohrdá. Proti ní staví umění, které by splynulo s životem co nejužší, sledovalo tvárně všecko jeho vlnění, reprodukovalo nekonečný rytmus života svou nekonečnou melodií: „*Básníku — žij a naslouchej! — Plamenným srdcem žij, naslouchej čistými smysly! — Jako zachvění mízy buď každý tvůj verš — a jako válečný krok života — tvá strofa. Jediná neroztržitelná je svatá vlna dění — s tisícerymi oddechy, nad vlastní silou zádumčivými. — To nechť jsou tvé caesury! Dýchej a zárej! — Svět leží před tebou — obrazů nesmírný ráj: — vyšli svůj dravčí pohled a vezmi, co je ti libo!*“

Slohový základ nejenom pro vlastní dramatickou lyriku, nýbrž pro veškerou novou poesii, vyhovující hlasům a potřebám složité i tragické přítomnosti, nacházel Otakar Theer za doby své básnické zralosti ve volném verši. Definoval jej ve své přednášce emfaticky jako ten, jenž jest úměrným výrazem nitra, nazíraného jako neustálá změna a s důvěrnou personifikací, plynoucí z nadšení a lásky; oslovoval jej ve své *Poetice* jako svého „rytmického bratra, dobrého bratra své krve, prozřetelného jako otec, obětavého jako přítel“; málokdy český básník žil v takto těsných vztazích se svým uměleckým nástrojem, málokdy

povznášel takto svůj nástroj mezi živé síly duševního dění. V pýše objevitele zapomínal Theer rád, co u nás před ním pro stvoření, kulturu a propagaci volného verše učinili Březina, Sova a Neumann, vůči nimž s kritickým bystrozrakem i s pyšnou důsledností formuloval co nejurčitěji zásady volného verše až do metrických odstínů. Jeho zásluha nezáleží v tom, že volný verš v Čechách stvořil, nýbrž že proti dosavadní domnělé volnosti a libovůli vytkl zákony pro něj, že jej podrobil tuhé kázní, a to nejenom rytmické, ale i mravní, že také užívání volného verše vyloučil z improvisace a učinil závislým na promyšlené, oddané, neústupné práci umělecké, která hledá s napětím sil a u vědomí odpovědnosti úměrný rytmus básně pro neustálý tvůrčí děj duše, neustále vytvářející a přetvářející formu pro měnivý obsah.

Víme dnes z dvanáctileté básnické zkušenosti, která leží mezi námi a knihou *Všemu na vzdory*, a víme to ostatně také z této knihy samé, obsahující čtyři písně a uzavřené melodickou modlitbou rytmické formy co nejtuzší, že volný rytmus není jediným a výhradním výrazovým prostředkem a slohovým principem pro lyriku naší doby. Píseň, vyznávající se důvěrně z hudebních potřeb duše, bude se i nadále utíkat do strofických uzavřených útvarů pravidelné metriky s rýmovou neb asonanční přízdobou; a snad ani iamb, Theerem tak prudce zavrhaný, ba ani sonet, štítivě jím odmítaný, nedohrály zcela úlohy pro určité vztahy básnických duchů meditativních a tkvějících v kulturní tradici minulosti. Víme však také, že thee-

rovská kázeň volného verše zůstane navždy me-
mentem, povzbuzením, posilou pro všechny, kdo-
koliv sáhnou po tomto nástroji lyrického cítění
moderního, nástroji, který se sám nabízí dynamic-
kému pojetí života a osudu.

Pro druhý slohový princip nové dramatické
lyriky nenašel Otakar Theer již tak zevrubný a
přesný výklad teoretický, ale tím všestranněji jej
ozřejmil v básnické praxi jako bezpečný prostře-
dek, jak uniknouti akademismu, tradičnosti, kra-
somilskému byzantinství. Míním jeho zásadu, že
nová lyrika nemá ani tématicky ani obrazově od-
mítati nižádných námětů a oblastí, rozlišujíc
„látky k umění se hodící a jiné pro ně nevhodné,
slovník a obrazy poesii přístupné a jiné, které
z ní mají být vyloučeny“. On chtěl naopak na-
očkovati básnictví svěžích sil a pevné resistance
vydatnými dávkami skutečnosti drsné, reality
kruté, postřehů bezohledných a obrazů naze bez-
prostředních; arcit' toto vše mělo projíti varem ly-
rikova nitra a přetvářejícím mediem jeho rytmic-
kého cítění. Náznaky toho se najdou již ve *Vý-
pravách k Já*, ač tu při nich bezděky vzpomínáme
především Baudelaira, objevitele mámivé nové
krásky tam, kde vrstevníci shledávali leda odpor
a děs. Pak v *Žárlivosti*, *Opuštěném lomu*, *Odpo-
lední písni* a *Děsu minulosti z Úzkostí a nadějí*
jest tato slohová metoda, která plyne ze snahy
i schopnosti, zesmyslniti, zkonkretniti, zplastičiti
slovo lyrické, již plně rozvita, aby v poslední
Theerově knize lyrické vyvrcholila *Dvěma hlasy*,
V neděli v restauraci, *Domem Polypem*, *Mýni*
Čechami, *Milosrdenstvím* a *Golgotou*. Jaké to divy

horké názornosti, zrozené z prudkého postřehu, z vášnivého prožití, z pohroužení všech představ do žhavé lázně básnickovy smyslnosti! Zde jdou, zde i v budoucnosti půjdou mladé generace za Otakarem Theerem, objevitelem a obnovitelem, zde si také napříště revolucionáři básnického slova podají ruce s tímto výbojcem, padnuvším uprostřed cesty, ale se zrakem pevně upřeným k určitému cíli, zde ho ocení jednou i literární dějepis jako pokračovatele v odvážném a blahodárném objevitelském gestu Máchově, Nerudově, Macharově, Sovově.

Věřím, že se české básnictví odcizilo Otakarovi Theerovi pouze dočasně a že znovu najde cestu k uměleckým problémům, které ho znepokojovaly, k slohovým metodám, jimiž si tak opravdu a statečně řešil svůj úkol. Jeho tvůrčí osobnost, jeho lidský příklad nesvítily jenom jeho vlastnímu pokolení, jímž jsou podnes tak milovány. Platí i pro nové příchozí, kteří snad dnes Theera neznají neb alespoň zneuznávají. V předvečer desátého výročí Theerova skonu pocítil starý a věrný jeho druh potřebu vyznati, že Otakar Theer nebyl jenom velkou *osobností*, nýbrž zároveň mocným *typem*, jehož platnost a význam daleko přesahují prostor jeho vlastní generace. Byl pevným, žulovým sloupem, který ukazuje i nadále směr; jako za života, i dnes po smrti se zvedá na křížovatkách české lyriky. (1927.)

Mistr

Nevíme a sotva kdy zvíme, zda byl opravdu našeho původu muž, jež krajané jmenovali philosophus Teutonicus a který svým jménem první roznesl po světě slávu českého ševce. Nedaleko hranic starého království, v poněmčelém Zhořelci, v době rozkvětu myšlenky českobratrské, filosofuje Jakub Böhme u verpánku nad kopyty a dratvemi o Bohu a vesmíru, o věčnosti a středu přírody, o světle a majestátu a našed ve skleněné kouli nad rozloženými kožemi, která vrhá své pablesky na ocel rozházených knejpů a šídel, odraz sféry kosmické, skládá dílo, jež sám Hegel označuje za východisko novověkého myšlení, Aurora aneb Svítání na východě. Takto se stává mystický mistr zhořelecký ještě plnější měrou než Hans Sachs v Norimberce dokonalým prototypem duchovního hrdinství uprostřed řemesla: nad máčecnými kožemi a rozešitým střevícem možno zapomenout na skutečnost a na svět, možno blouditi po kvetoucích lučinách básnické imaginace nebo v pralesích mystiky, možno zpívati a dumati. Ještě velký dolnoněmecký vypravěč, Vilém Raabe, oslavil v mistru Hansu Jakubu Mikuláši Unwirrschovi, otci „hladového pastora“, vznešenost a prostotu filosofického ševce, který žije mimo svět a v Bohu, miluje své řemeslo pro možnost kontemplace a pro rozdílnost od jakéhokoliv obchodu, snáší resignovaně bídu a nouzi jako nutný doprovod malé své živnosti a jako zkoušku boží vůle . . . a celá

pokolení našla v bodrém Unwirrschovi svůj skromný ideál starodávného živnostníka a dávala mu okázale přednost před liberálním typem průmyslového a podnikatelského výboje.

Byl to nejenom básnický a mravní, ale především společenský typ, do něhož se čistě a úplně vtělila všechna sláva i úzkost drobného řemeslníka občanské éry se všemi ctnostmi a nedostatky maloměšťanství: osobní zdatnost bez rozpínavosti, solidní práce bez organizace, individuální svědomitost bez zájmu pro potřeby obecné. Láskyplně a pečlivě zhotovený výrobek nesoucí stopy řemeslného umění se nesnažil státi předmětem obchodního podnikání; standardisace se zdála důkazem a výrazem zběžné nedokonalosti; a i když se při výrobě obuvi připustila dělba práce a vydatnější použití stroje, šily se boty hlavně po domácku, a mistři, pracující s několika tovaryši v domácích městečkách a po vesnických chalupách, odváděli neb posílali své dílo do měst a nacházeli při svém kontemplativním zaměstnání dosti času, aby přemítali o nespravedlivém řádu světa jako neškodní rýpalové, aby satiricky veršovali po pikulíkovsku nebo hloubali po böhmovsku.

Podivuhodný muž zlínský, který drtil konkurenci, drtil drahotu, drtil nezaměstnanost, rozdrtil s monumentální samozřejmostí také starý typ kontemplativního ševce českého. Byl z těch našich příznačných vrstevníků, již vědomě přehodnotili a přetvořili českou povahu a vytrhli ji z charakterových kořenů tradičních i osvědčil se věrným synem doby, jejíž filosof se oddal praktické tvorbě politické a jejíž poeta postoupil od dramatické

i románové kritiky utopismu všeho druhu k pragmatické a denní službě činné přítomnosti. Uvědomujeme-li si stále určitěji (ať s tichým zklamáním, ať se spokojeným zadostiučiněním), že přítomné češství není ani náboženské, ani filosoficky hloubavé, ani žádostivé smělých uměleckých rozletů, nýbrž naopak zdravě pozemské, střízlivě praktické a schopné účelného díla organizačního, čerpáme důkaz toho především z poučného příkladu Tomáše Bati, charakteristického pro naši přítomnost ostatně i tím, že v něm, stejně jako v Masarykovi, vstupuje východní oblast našeho kmene v popředí veřejného života.

Těž jeho osobnost se rýsuje na pozadí krajinném: tam, kde donedávna v sroubených domcích mezi salašemi žili ve starobyklých formách hůňari a papučáři, dýmají vysoké komíny amerických továren. *Amerických továren* — podtrhněme obě slova s důrazem. Bez vydatné přísady amerikanismu by se nebyl Tomáš Baťa stal Baťou, ani česká národní povaha by se nebyla přetvořila k praktičnosti; po viklefství, které tak vydatně oplodnilo českého ducha reformačního, jest to snad nejsilnější injekce anglosaských životních hodnot do tělesa naší rasy slovanské. Mohlo by se zdát, že radikální vychovatel zlínský — a na tento titul smí Tomáš Baťa činiti stejný nárok jako na název geniálního podnikatele — potírá v povaze svých spolupracovníků a zaměstnanců nejrozhodněji právě ony rysy, které se považují za specificky slovanské: rozjímavou pohodlnost, široký klid, odevzdanou spokojenost s poměry, nedostatek tvořivé vůle. Místo nich pěstoval a často přímo vybičová-

val zcela utajené sklony pracovitého a odříkavého dělníka československého, jaké typicky tradiční mistr švec u nás kontemplativním svým ustrojením dusil až ke zmizení. Stupňoval výkonnost odměnami, tresty, vyhrůzkami a předcházel sám příkladem asketického fanatika práce, který si nepřál ani veselé neděle, natož bezstarostného modrého pondělí. Chtěl, aby každý dělník, i když jeho denní úkol byl dělbou práce krajně zmechanisován, prožíval zájem na podniku a aby se cítil poněkud obchodníkem.

Kdo znal však Tomáše Baťu z osobního styku, věděl, že tímto překotným, prchlým a prudkým mužem nevládne jenom studený rozum, nýbrž, že v něm, jako v každém opravdu velkém člověku hárá vášnivost, která propukala i z jeho krátkých trhaných promluv a zaněcovala chvílemi v jeho oku plamének až zlověstný. Tomáš Baťa byl fanatik, který vášnivě hlásal a prováděl program střízlivosti. K tomu programu náležela dvě dogmata vyzývající svou úporností samé bohy. Dogma *organisace* a dogma *předhonění času*. Dogmata, jež staří mistři rodu Böhmovi neb Unwirrschovi by nepochybně prohlásili za čirou pošetilost. Věřil, oslněn vlastním úspěchy, že jednotlivec v čele svých spolupracovníků může zorganizovati vše a popíral temné a neovládatelné síly zasahující do lidského osudu. Opovrhuje časem, který mu nestačil, rozhodl se, že jej předhoni a pevně byl přesvědčen, že se mu to podaří. Vstával časně na rozdíl od starých mistrů, kteří dlouho posedávali do noci; až modloslužebně vyznával všechny moderní prostředky zrychlovací; štvál auta, letadla, radia.

Byl to výraz netrpělivé povahy sanguinické; byl to důsledek úhlavní touhy po zvýšené výkonnosti; ale skrývalo se v tom také podvědomé tušení člověka, jenž měl příliš naspěch v časnosti, když ho věčnost nezajímala.

Tak chtěl předhoniti čas za osudného jitra úterního; tak se vzepřel varování živelů, které se nedaly organisovati; tak bodal povzbudivým slovem svého letce, z něhož mluvil hlas rozumu střízlivě uvažujícího. A tak padl, sražen Diovým bleskem, když na zpupném voze Faethontově chtěl předhoniti čas. *Sors tua mortalis, non est mortale, quod optas.* (1932.)

Obsah

Předmluva	9
Stavitelé chrámu	11
Anežka Česká	17
Národ a plémě	21
Kultura spisovného jazyka a řeč básnická	47
Duše Brna a jeho kultura slovesná	65
„Pan Tadeáš“ a české básnictví	91
Anima pia	99
Osud básníkův	104
Český nakladatel	109
Po cestách básnického vývoje Jana Nerudy	121
Kmotr Rozumec	135
Zikmund Winter – umělec	165
U sarkofágu Jaroslava Vrchlického	170
Muž, jehož jméno do vln psáno...	177
František Táborský – lyrik	181
Popelka mezi dcerami Poesie	189
Jan Karník – básník	206
Jaroslav Kamper	221
Otakar Theer na křižovatkách české lyriky	231
Mistr	294

Arne Novák: **D U C H A N Á R O D**

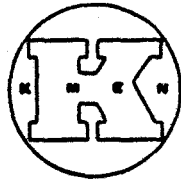
KNIHA STUDIÍ A PODOBIZEN

Nakladatel Fr. Borový v Praze

Vytiskla Akciová moravská

knihtiskárna Polygrafie v Brně

Úprava, obálka a vazba od E. Miléna

O díle a vřdčích osobnostech české literatury, o jejím duchu a tradici načerpáte nejmíc poznatků v těchto svazcích sbírky

POSTAVY A DÍLO

Rediguje Jos. Hora.

- I. K. Čapek:* **MLČENÍ S T. G. MASARYKEM**
II. Marie Pujmanová: **BOŽENA BENEŠOVÁ**
III. Josef Hora: **KAREL TOMAN**
IV. Bedřich Václavek: **ST. K. NEUMANN**
V. Otakar Fischer: **ŠALDOVO ČEŠSTVÍ**
VI. Václav Černý: **KAREL ČAPEK**
VII. A. M. Piša: **PROLETÁŘSKÁ POESIE**
VIII. Fr. Kovárna: **K. M. ČAPEK - CHOD**
IX. Arne Novák: **VIKTOR DYK**
X. Ferdinand Pujman: **JINDŘICH VODÁK**
XI. Frant. Götze: **ČESKÝ ROMÁN PO VÁLCE**
XII. Ladislav Kratochvíl: **WOLKER A NEZVAL**
XIII. Josef Knap: **FRÁNA ŠRÁMEK**

U knihkupců.

Jednotlivé svazky po Kč 4.—.

FR. BORO VÝ

Praha II.,
Národní tř. 18.

Bratislava,
Dunajská ul. 21.